ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"

DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 2

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“ DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 2

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" DIN IAŞI

TOMUL XVIII, s. III a, fasc. 2 1972

SUMAR

ANIVERSAREA REPUBLICII

DIMENSIUNILE UNUI SFERT DE VEAC DE MUTAŢII ŞI ÎMPLINIRI

În milenara sa istorie poporul român, prin voinţa sa de muncă şi luptă, prin capacităţile sale creatoare a asigurat, în ciuda vicisitudinilor, progresul continuu al existenţei sale materiale şi spirituale, s-a impus treptat, în această parte a lumii, ca un puternic factor de progres şi civilizaţie.

În continua sa devenire, însă, poporul român a avut de învins nu o dată, forţe adverse, de ordin intern sau extern, care se opuneau năzuinţelor sale de libertate şi progres. Regimul monarhic, de exemplu, datorită locului pe care l-a ocupat în societatea românească, s-a transformat, în scurt timp, într-un centru în jurul căruia s-au raliat forţele reacţionare din interior şi dinafară, împiedicînd dezvoltarea firească a României pe drumul democraţiei şi progresului. Era firesc deci ca poporul român să lupte pentru instaurarea republicii. De aceea, poporul nostru a militat activ în trecutul său pentru a face cunoscută, a înfăptui şi dezvolta ideea de republică. Decenii de-a rîndul, patrioţii cei mai luminaţi au militat pentru o formă de stat democratică şi progresistă, menită să asigure independenţa politică, libertatea şi dreptatea socială pentru cei mulţi.

Impusă de dezvoltarea însăşi a poporului român, ideea de republică a fost susţinută cu consecvenţă de către clasa muncitoare, chemată de imperativele dezvoltării istorice să înfăptuiască idealurile cele mai înaintate ale naţiunii noastre. Odată cu afirmarea clasei muncitoare pe arena istoriei româneşti, ca forţa cea mai înaintată, dezideratul instaurării republicii capătă un conţinut nou, deoarece mişcarea revoluţionară şi socialistă l-a asociat cu lupta pentru crearea unui stat socialist, capabil să traducă în fapt idealul de libertate socială şi naţională. Acest ideal a putut fi înfăptuit prin lupta revoluţionară a maselor conduse de Partidul Comunist Român, în condiţiile create în urma victoriei insurecţiei naţionale antifasciste din august 1944.

În evoluția României din primii ani de după cel de al doilea război mondial, una dintre cele mai spectaculoase mutații în planul structurii sale politice a fost abolirea monarhiei.

Contradicția dintre conținutul real al puterii politice instaurate după insurecția națională antifascistă și forma monarhică de organizare a statului căpătînd aspectele cele mai acute, abolirea monarhiei și proclamarea republicii se impuneau imperios, erau posibile și necesare, în condițiile dezvoltării ascendente a revoluției populare. Raportul de forțe politice și sociale care, la sfîrșitul anului 1947, erau favorabile forțelor progresiste, condițiile obiective și subiective care se creaseră au permis Partidului Comunist Român, sprijinit de imensa majoritate a poporului, să treacă la înfăptuirea imediată a răsturnării monarhiei și la deschiderea drumului larg revoluției socialiste. Actul a cerut o intensă și atentă pregătire, pentru a se preîntîmpina o eventuală împotrivire a regelui, care ar fi putut recurge la o manevră de moment, apelînd la prerogativele sale de șef al statului și de comandant suprem al armatei. În acest sens, Partidul Comunist Român, elaborînd un plan detaliat de acțiune, a prevenit orice opoziție și vărsare de sînge. Îndeplinirea lui amănunțită a făcut posibilă acceptarea și semnarea actului de abdicare, înmînat de Gheorghe Gheorghiu-Dej și de dr. Petre Groza, împuterniciții partidului comunist și ai guvernului democrat, fără ca împotrivirea, la care inițial regele intenționase, să mai fi putut avea loc. Astfel, în ziua de 30 Decembrie 1947, contradicția de neconciliat dintre forma de stat — monarhia — și conținutul democrat popular al puterii în țara noastră s-a rezolvat în favoarea forțelor democratice, progresiste, conduse de Partidul Comunist Român. Se încheia, atunci, un capitol sumbru din istoria României care, în cei peste 80 de ani de monarhie, făcuse numeroase sacrificii pentru păstrarea tradițiilor sale înaintate. Rămășițele forțelor reacționare, grupate în jurul ultimului lor sprijin — monarhia — au trebuit să se recunoască învinse pe plan politic și, în scurt timp, pe tărîm economic. Adunarea Deputaților, în ședința sa istorică din 30 Decembrie 1947, a adoptat legea prin care se abolea monarhia și se instaura Republica; actul marca intrarea României într-o nouă etapă istorică de dezvoltare — etapa revoluției socialiste.

Se înfăptuia, acum, deziderarul fierbinte al marelui patriot revoluționar Nicolae Bălcescu, care, în anul 1848, milita pentru o republică democratică, în care cetățenii să fie liberi și egali, se deschidea perspectiva pentru a se înfăptui ceea ce muncitorii cereau în anii 1918—1921 — o republică socialistă, în care toți cei ce muncesc să se bucure de rezultatele muncii lor.

Sprijinindu-se pe adeziunea întregului popor, cu toate greutățile inerente începutului, statul de tip nou — republica populară a înregistrat importante mutații în transformarea revoluționară a societății ce și-au găsit expresia în ritmul intens al industrializării țării, în dezvol-

tarea agriculturii, în înflorirea științei și culturii. În primul rînd, revoluția socialistă, în plin avînt, marca un important moment — naționalizarea principalelor mijloace de producție, realizat la 11 iunie 1948. Prin lichidarea puterii economice a marii burghezii, prin crearea unui important sector socialist de stat, a fost posibilă începerea acțiunii de conducere planificată, științifică a economiei românești.

La 30 Decembrie 1947, au fost abrogate, de asemenea, prin lege, vechea Constituție din 1923, ca și unele instituții politice și juridice. Alegerile, stabilite pentru luna martie 1948, în urma autodizolvării în februarie, a Adunării Deputaților, au demonstrat, prin rezultatul lor (93,2% în favoarea candidaților Frontului Democrației Populare) înfrîngerea totală a reacțiunii interne și a susținătorilor ei, cercurile imperialiste străine.

Prima Constituție, adoptată la 13 aprilie 1948, care înscria importantele victorii ale poporului român pe tărîmul cuceririi puterii de stat, înlocuirea vechilor organe polițienești cu organe ale noii puteri — miliția și securitatea, reforma judecătorească, instituirea organelor locale ale puterii de stat, ca și aplicarea altor măsuri ulterioare, între anii 1948—1950, au creat premisele pentru consolidarea și dezvoltarea puterii democrat-populare. Noile condiții au permis poporului nostru, pentru prima dată în istorie, să-și exercite propria sa putere.

Pornind de la teza marxist-leninistă în conformitate cu care întărirea statului socialist reprezintă factorul cel mai important al progresului, Partidul Comunist Român a militat cu consecvență pentru consolidarea și perfecționarea continuă a aparatului de stat, contribuind astfel la afirmarea tot mai viguroasă a socialismului pe tărîm internațional.

Crearea unui puternic sector socialist în economie, materializat de către statul socialist în procesul de industrializare, cooperativizarea agriculturii și dezvoltarea ei intensivă și multilaterală, dezvoltarea vieții culturale și științifice au permis seria profundelor mutații și transformări structurale în viața României contemporane. Acest vast program, prin dinamica sa vie, a stimulat dezvoltarea țării pe drumul socialismului. În centrul operei de transformare socialistă a țării, industrializarea deține primul loc, fiind singura cale eficientă ce poate să asigure României progresul și civilizația. Cîteva date sînt edificatoare pentru ritmul creșterii permanente a producției industriale. Dublîndu-se, în medie, la fiecare cinci ani, producția industrială a României a ajuns anul acesta să fie de 21 de ori mai mare decît în anul 1938; în anul 1980, ea urmează să fie de 2,7 ori mai mare ca în anul 1970, iar în anul 1990 de aproape 6 ori mai mare, menținîndu-se un ritm mediu anual de creștere de 11—12%. Dacă producția industrială globală a anului 1938 se va obține în anul 1975 în circa 13 zile, în anul 1980, ea va fi obținută doar în circa 6 zile, iar în anul 1990 în numai două zile.

Succesele obținute pe plan intern au determinat creșterea prestigiului țării noastre pe plan mondial; s-au lărgit și consolidat legăturile economice și politice cu țări de pe toate continentele.

Paralel cu procesul complex al industrializării, statul nostru socialist a acordat sprijinul necesar agriculturii, concretizat prin importante mijloace materiale și tehnice, care au determinat obținerea an de an, cu toate capriciile naturii, a unor bogate recolte. Cele aproape 16 milioane tone de cereale obținute în anul 1972 — cea mai mare recoltă realizată pînă acum în istoria țării — dovedesc marile succese ale agriculturii românești. Statul socialist va continua și în viitor să acorde sprijin agriculturii. În actualul cincinal se va investi de două ori mai mult ca în cel precedent; peste 81 de miliarde lei, față de 40 de miliarde. În afară de aceasta, aproape 20 de miliarde lei vor fi investite din fondurile proprii ale cooperativelor agricole de producție.

Odată cu transformările din industrie și agricultură, au avut loc o serie de adînci înnoiri pe tărîm social și cultural. Reorganizarea învățămîntului și adaptarea lui la cerințele contemporaneității, dezvoltarea științei și tehnicii, răspîndirea largă a culturii în rîndul maselor au dat posibilitatea afirmării tot mai pregnante a științei și culturii românești, au determinat intensificarea schimbului de valori spirituale pe tărîm internațional.

Succesele obținute în economie au favorizat creșterea venitului național, a nivelului material și cultural al întregului popor. Astfel, de exemplu, în comparație cu anul 1938, venitul național din 1972 este de 7,6 ori mai mare; de asemenea, fondul de salarii din anul 1972 este de peste 3 ori mai mare decît întregul venit național al țării noastre în anul 1938; în același sens, în anul 1972, numai pentru cheltuieli social-culturale se alocă fonduri de 19—20 de ori mai mari decît în anul 1938. Exemplele sînt edificatoare pentru mutațiile calitative produse în țara noastră într-un sfert de veac. Măsurile recente de mărire a salariului minim, a pensiilor, a alocațiilor pentru copii, vin să confirme încă o dată grija partidului și statului socialist pentru creșterea continuă a nivelului de trai.

Marile împliniri ale societății socialiste își găsesc izvorul în strînsa unitate dintre muncitori, țărani, intelectuali, între toți cei ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, unitate care a devenit forța ce a asigurat și asigură soliditatea orînduirii noastre, progresul României socialiste, continua dezvoltare a democrației socialiste. Construirea socialismului este înțeleasă de către Partidul Comunist Român, forța conducătoare a acestui vast proces de transformare revoluționară a societății, prin dezvoltarea continuă a democrației socialiste, prin participarea largă a tuturor membrilor societății la rezolvarea treburilor obștești. Faptul este posibil datorită asigurării drepturilor și libertăților pe care societatea socialistă le oferă fiecărui cetățean, datorită grijii statului socialist pen-

tru respectarea persoanei, pentru dezvoltarea multilaterală a fiecărei personalități.

În evoluția României pe calea progresului și civilizației, Congresul al X-lea și recenta Conferință Națională a Partidului Comunist Român, care constituie momente de bilanț și analiză, au contribuit la elucidarea problemelor teoretice și practice ridicate de procesul mereu ascendent al edificării societății socialiste multilateral dezvoltate. La Congresul al X-lea și la Conferința Națională din iulie 1972 s-a elaborat un vast program de dezvoltare a societății românești pentru următoarele decenii.

Pornind de la importantele realizări obținute pînă acum de către poporul român, de la succesele care au dus la lichidarea stării de înapoiere de la care s-a pornit, analizînd perspectivele ce se deschid dezvoltării țării noastre și locului ei în rîndurile țărilor cu o economie avansată, Conferința Națională a Partidului Comunist Român, din iulie 1972, a stabilit orientările și liniile directoare pentru dezvoltarea economiei naționale pînă în anul 1990[1]*. Prevăzînd planul de perspectivă, apoi planuri pe etape, Conferința Națională a Partidului Comunist Român a adoptat măsuri menite să asigure noi și importante succese în opera de edificare a socialismului multilateral dezvoltat în patria noastră. Astfel, în anul 1975, se va putea realiza o producție industrială globală de 580—600 miliarde lei, cu 40—60 de miliarde lei peste plan și un venit național cu 20 de miliarde de lei mai mare decît cel prevăzut. Această realizare va menține în continuare țara noastră pe primele locuri în lume în domeniul creșterii venitului național. Între anii 1960—1970, România a ocupat locul al doilea, după Japonia. Se creează, astfel, premisele pentru ca venitul național raportat la un locuitor, să ajungă, în anul 1990 la 50.000 lei, față de 25.000 de lei cît va fi în anul 1980.*

Cu privire la agricultură, Conferința Națională a precizat că în noua etapă de dezvoltare a României se impun să fie adoptate măsuri care să asigure obținerea unei producții vegetale și animaliere sporite, cu cheltuieli minime, să fie folosite toate posibilitățile existente în vederea depășirii prevederilor de producție agricolă ale actualului plan cincinal. În această perioadă, producția medie anuală trebuie să fie cu circa 5 milioane tone mai mare decît producția medie din cincinalul trecut.

Una dintre problemele esențiale în agricultură este apărarea și conservarea fondului funciar, redarea circuitului agricol a noi suprafețe de teren, folosirea intensă a bazei tehnico-materiale și a forței de muncă. În acest mod, va fi posibilă reducerea cheltuielilor materiale, creșterea eficienței economice, sporirea aportului agriculturii la creșterea venitului național al României.

---

[1] Conferința Națională a hotărît ca aceste prevederi să stea la baza activității de elaborare a prognozei privind evoluția țării noastre în viitoarele decenii și a directivelor pentru cincinalul 1976—1980, care vor fi supuse aprobării Congresului al XI-lea al P.C.R.

Conferinţa Naţională a subliniat, totodată, posibilităţile existente pentru îndeplinirea în patru ani şi jumătate a actualului plan cincinal, imperativ major al etapei de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, al situării României pe noi trepte de civilizaţie şi prosperitate.

Partidul Comunist Român, îndeplinindu-şi rolul de conducător în societatea noastră socialistă, desfăşoară o vastă activitate pentru înfăptuirea actualului plan cincinal înainte de termen şi crearea premiselor pentru dezvoltarea de perspectivă a economiei naţionale pînă în anul 1990. În acest sens, se va ţine seama mai întîi de necesitatea realizării unui puternic avînt al forţelor de producţie, de înfăptuirea unei structuri optime a economiei naţionale, în condiţiile desfăşurării revoluţiei tehnico-ştiinţifice contemporane. Totodată se va avea în vedere: perfecţionarea relaţiilor de producţie şi a raporturilor dintre oameni, ridicarea nivelului de cunoaştere şi de cultură generală a maselor largi, adîncirea continuă a democraţiei şi participarea crescîndă a poporului la conducerea ţării, afirmarea plenară a personalităţii umane, aplicarea în viaţă a principiilor eticii şi echităţii socialiste, ridicarea continuă a nivelului de trai al poporului român.

În atenţia Conferinţei Naţionale au stat şi alte probleme ale dezvoltării economiei naţionale dintre care subliniem: folosirea integrală a capacităţilor de producţie şi a mijloacelor de transport, reducerii costurilor produselor, justa repartiţie a venitului naţional pentru dezvoltare şi consum — condiţie hotărîtoare a progresului general al societăţii româneşti în condiţiile edificării socialismului multilateral dezvoltat, cercetarea ştiinţifică-tehnică şi sporirea contribuţiei acesteia la realizarea obiectivelor majore ale dezvoltării economico-sociale, îmbunătăţirea activităţii de comerţ exterior, prin sporirea exporturilor, valorificarea superioară a muncii naţionale, prin participarea activă şi crescîndă a României la schimburile internaţionale de valori materiale, la diviziunea internaţională a muncii şi echilibrarea balanţei de plăţi externe încă din anul 1974.

Prin conceperea unor planuri de perspectivă şi pe etape, prin prevederea detaliată a căilor şi mijloacelor lor de realizare pentru edificarea societăţii socialiste şi comuniste, Conferinţa Naţională din iulie 1972 se înscrie în istoria Partidului Comunist Român şi a naţiunii noastre socialiste ca un moment de deosebită însemnătate în lupta pentru progres şi civilizaţie. În acest sens, transpunerea în viaţă a vastului program de dezvoltare economică şi socială a ţării în anii 1976—1990 „va marca, sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu la Conferinţa Naţională a P.C.R. din iulie, parcurgerea unei etape istorice de importanţă decisivă pentru viitorul poporului român, asigurînd crearea societăţii socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră, aşezarea temeliilor trainice pentru edificarea comunismului în România“ [2].

---

[2] Nicolae Ceauşescu, *Raport la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român*, 19—21 iulie 1972, Editura politică, Bucureşti, 1972, p. 42—43.

Proclamarea Republicii, construirea socialismului în țara noastră, toate mutațiile înregistrate pe tărîm economic și politic, împlinirile care au avut și continuă să aibă loc în cadrul societății socialiste românești au permis afirmarea României ca țară cu o economie modernă în plin avînt, cu o bogată viață culturală și științifică.

În cei 25 de ani de existență a Republicii a crescut permanent contribuția României la circulația bunurilor materiale și spirituale pe plan mondial. Evoluția situației internaționale din această perioadă confirmă, de asemenea, justețea politicii externe a României, reliefează participarea ei competentă și crescîndă la soluționarea, pe calea tratativelor, a multiplelor probleme ale contemporaneității în interesul păcii, democrației și socialismului.

Poziția adoptată de România în cadrul complexelor probleme ale lumii contemporane, contribuția țării noastre pe plan internațional au primit girul Congreselor și Conferințelor naționale ale Partidului Comunist Român, precum și al Marii Adunări Naționale.

Reflectînd interesele naționale și sociale ale poporului român, concretizînd o intensă activitate desfășurată de statul socialist pentru continua sa dezvoltare, pentru colaborarea cu toate țările lumii, pentru securitate și pace, politica internă și externă este aprobată și sprijinită de întreaga noastră națiune. Desfășurarea evenimentelor politice interne și internaționale confirmă justețea și realismul politicii științifice a partidului comunist și a statului socialist român, relevă prestigiul crescînd al României în viața internațională.

Privind astăzi o hartă a României de la începutul construcției socialismului, căreia proclamarea Republicii îi deschidea drum larg, se poate constata, cu un îndreptățit sentiment de satisfacție, rezultatul politicii marxist-leniniste a partidului comunist, care, urmărind cu consecvență dezvoltarea armonioasă a economiei și culturii românești, ridicarea poporului nostru pe treptele progresului și civilizației, i-au asigurat un loc însemnat în rîndurile națiunilor lumii.

Imaginea României socialiste la un sfert de veac de la proclamarea Republicii este rezultatul concretizat al capacităților creatoare ale poporului nostru care, la chemarea Partidului Comunist Român a pornit, în unul din cele mai grele momente pentru însăși soarta patriei, la făurirea conștientă a propriei sale istorii, a noului său destin — socialismul și comunismul.

Victoriile înregistrate de poporul român în toate domeniile de activitate în cei 25 de ani de existență a Republicii ne permit să constatăm că țara noastră a progresat în acești ani cu o întreagă epocă, epoca celor mai adînci mutații și mai fecunde împliniri care au schimbat din temelii configurația economico-socială și însăși viața națiunii române.

AUREL LOGHIN

CONSIDERAŢII PRIVIND CONSTITUIREA PARTIDULUI CONSERVATOR DIN ROMÂNIA

DE

V. RUSSU

Cercetarea vieţii politice a României de la constituirea statului naţional pînă la izbucnirea primei conflagraţii mondiale ar fi greu de întreprins fără studierea atentă a activităţii desfăşurate de cele două mari partide de guvernămînt, care, din anumite motive, au căpătat şi denumirea de „partidele istorice". Liberalii şi conservatorii, organizaţi în partide ce reprezentau, în linii mari, fireşte, interesele celor două clase dominante, au exercitat, fără îndoială, o influenţă notabilă asupra desfăşurării vieţii social-economice şi politice a României într-o perioadă de mari transformări, de schimbări structurale. Avînd în vedere doar aceste considerente, la care s-ar putea adăuga multe altele, apare oarecum surprinzătoare slaba preocupare a istoriografiei noastre în ceea ce priveşte lămurirea locului şi rolului partidelor menţionate în procesul dezvoltării României moderne. Aşa, spre exemplu, de la cunoscuta lucrare, datorată lui A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, apărută la Bucureşti, în 1910, nu mai putem înregistra vreo altă încercare notabilă referitoare la activitatea desfăşurată de liberali şi conservatori pînă la primul război mondial. Referiri la activitatea celor două partide s-au făcut, totuşi, într-un şir de lucrări generale [1], monografii închinate anumitor personalităţi [2],

[1] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939; *Istoria României*, IV, Ed. Acad., Bucureşti, 1964.

[2] Christodul Suliotis, *Nicolae Blaremberg. Omul şi faptele lui*, Brăila, 1894; Emil Ioachimovici, *O pagină din istoria politică a ţării. Manolache Kostache Epureanu*, Bucureşti, 1913; C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I-II, Bucureşti, 1937; E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, vol. I-II, Bucureşti, 1940; Constant Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul. Timpurile. Opera (1821—1891)*, Turnu Severin, 1940. Idem, *Eugeniu Carada. Omul şi opera (1836—*

studii [3], sau conferințe ocazionale. Chiar la o analiză sumară a acestei literaturi se poate constata o caracteristică, și anume, preferința manifestată de autori față de anumite personalități, cum ar fi, I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Eugeniu Carada, T. Maiorescu sau, fapt ce merită, de asemenea, a fi relevat, restrîngerea cercetării doar la momentele spectaculoase din activitatea fruntașilor celor două partide. Ca urmare a acestui fapt, o istorie, în sensul propriu al cuvîntului, care să cuprindă toate laturile, toate verigile activității celor două partide de guvernămînt, nu avem pînă la ora actuală.

Mai mult decît atît, în ceea ce privește partidul conservator, care ne interesează în mod deosebit, se cuvine să subliniem că, acesta, în comparație cu liberalii, s-a bucurat de mai puțină atenție din partea cercetătorilor. O excepție de la această regulă s-a făcut doar în legătură cu o fracțiune a partidului conservator, cu gruparea junimistă, care, cel puțin în privința conducătorilor, a stîrnit un interes destul de mare pentru literați, istorici, sociologi sau filozofi. De fapt, numeroși cercetători au fost atrași de activitatea și personalitatea lui T. Maiorescu, ceea ce, implicit, i-a obligat să facă referiri și la cei ce au intrat în istorie ca fondatori ai „Junimii". Abia în ultimii ani, prin eforturile făcute de Z. Ornea sau Dan Mănucă, au început să se extindă cercetările asupra membrilor societății ieșene și a ideologiei promovate de reprezentanții ei [4]. Dintre ceilalți fruntași conservatori, care au jucat un rol însemnat în fondarea ideologiei și partidului, doar N. Blaremberg și M. Kostache Epureanu s-au bucurat de atenția unor admiratori, dar lucrările ce le-au fost consacrate se află la un nivel atît de scăzut încît aproape nu pot fi utilizate de cercetătorii istoriei moderne [5]. Pentru alte personalități de marcă, cum ar fi, B. Catargiu, V. Boerescu, Al. Lahovari, al căror rol nu poate fi neglijat atunci cînd se studiază istoria partidului conservator, investigațiile sînt reduse doar la prefețele ce le însoțesc volumele selective de discursuri parlamentare [6].

Istoria partidului conservator, concepută în ansamblul ei, este încă foarte puțin studiată în literatura noastră de specialitate. De aceea, oricît ar părea de ciudat, acest partid, deși încadrat în categoria celor

---

1910), Craiova, 1940 ; Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, București, 1926 ; Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, Ed. șt., București, 1965 ; Vasile Netea, *C. A. Rosetti*, Ed. șt. București, 1965 ; Marin Bucur, *C. A. Rosetti*, Bucuretși, 1970 ; D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, 1965.

[3] P. Cîncea, *Formarea opoziției unite și acțiunile sale în februarie-martie 1888*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, 1963 ; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967.

[4] Z. Ornea, *Junimismul*, București, 1966 ; Dan Mănucă, *Scriitori junimiști*, Iași, 1971.

[5] Christodul Suliotis, *op. cit.;* Emil Ioachimovici, *op. cit.*

[6] *Discursurile lui Barbu Katargiu (1859 — 8 iunie 1862)*, publicate de Anghel Demetriescu, București, 1886.

denumite istorice şi pomenit atît de des în lucrările de istorie modernă şi contemporană, nu-şi are încă bine precizată nici măcar data constituirii. Lucrurile nu stau prea strălucit nici în ceea ce priveşte ideologia, structura sau activitatea partidului.

Explicaţiile acestei situaţii nu sînt prea greu de găsit. În secolul al XIX-lea sau la începutul veacului nostru, elaborarea unei istorii a partidului conservator era dificilă, deoarece o parte a conducătorilor se mai aflau în viaţă, iar arhivele personale ale celor ce au trecut în lumea de unde nu se întoarce nici un muritor, nu puteau fi încă explorate de cercetători. În plus, moartea firească a acestui partid, dispărut la sfîrşitul primului război mondial de pe arena istoriei, unde nu-şi mai găsea nici locul nici rostul, i-a făcut pe istoricii şi sociologii perioadei interbelice să înregistreze cazul fără a-i cerceta prea mult biografia. Atenţia era îndreptată, cu precădere, spre liberali, care s-au dovedit suficient de puternici pentru a rezista consecinţelor războiului sau spre alte forţe ce se manifestau tot mai activ pe arena politică. După 1944, noua noastră literatură s-a orientat, cu precădere, către studierea mişcărilor sociale şi a dezvoltării economice a României. De asemenea, s-au făcut investigaţii serioase asupra principalelor momente din lupta de eliberare naţională, spre a se putea realiza o largă acţiune de valorificare a tradiţiilor progresiste ale istoriei poporului român. Pentru o mai bună înţelegere a istoriei moderne a României este necesară studierea tuturor claselor şi categoriilor sociale spre a se putea întregi tabloul confruntărilor, luptelor, care au determinat nu numai un anumit raport de forţe, ci şi calea de dezvoltare a ţării vreme de peste jumătate de secol.

Pornind de la aceste consideraţii, la care s-ar putea adăuga şi altele, socotim necesară întreprinderea unor cercetări serioase asupra constituirii, ideologiei şi activităţii partidului conservator, care a reprezentat şi apărat, pînă la primul război mondial, interesele economice şi politice ale moşierimii, una din clasele dominante, ce a deţinut poziţii din cele mai însemnate în cadrul societăţii româneşti pînă la începutul epocii contemporane. Fireşte, o asemenea cercetare nu poate fi întreprinsă într-o comunicare, ci doar într-un studiu de mare întindere, mai precis într-o lucrare cu caracter monografic. De aceea, în limitele îngăduite de prezenta lucrare, ne-am propus un obiectiv mult mai restrîns, şi anume. precizarea datei constituirii partidului, definirea sensului ideologiei conservatoare şi stabilirea locului ocupat de junimişti în cadrul activităţii teoretice şi practice desfăşurate de conservatori pînă la 1871. Abordarea acestor laturi ale problemei ni se pare necesară pentru lămurirea cauzelor şi împrejurărilor ce au dus la apariţia partidului moşierimii sau pentru eliminarea deficienţelor şi confuziilor ce mai persistă în literatura noastră de specialitate în legătură cu ideologia conservatoare.

Pentru cercetătorul istoriei moderne a României apare oarecum stranie incertitudinea ce domneşte în legătură cu data constituirii unuia

din principalele noastre partide de guvernămînt. A. D. Xenopol, spre exemplu, deşi caută originea partidelor politice încă în perioada medievală, acceptă, totuşi, faptul că adevărata delimitare între liberali şi conservatori a putut surveni numai după mişcarea revoluţionară de la 1821, adică atunci cînd boierimea s-a divizat în două tabere, ca urmare a deosebirilor de vederi existente în problema organizării interne a statului [7]. Un alt cercetător al problemei, şi anume, C. Gane, adversar declarat al teoriilor susţinute de Xenopol, consideră anul 1857 drept adevăratul punct de plecare pentru formarea partidelor politice din România. Numai atunci, după opinia cunoscutului biograf al lui P. P. Carp, poate fi stabilit „începutul durerilor facerii" partidelor politice de la noi, iar naşterea acestora ar fi „ţinut vreo şase săptămîni, în timpul unor vijelioase zile de toamnă" [8]. Alţi autori, cum ar fi F. Damé [9] sau T. Maiorescu [10], utilizează frecvent, pentru perioada ce a urmat constituirii statului naţional, termenul de partid conservator, dar nu fac nici o precizare în legătură cu problema pusă de noi în discuţie. Nici în noua noastră istoriografie lucrurile nu stau mai bine din acest punct de vedere. Aşa, spre exemplu, în volumul al IV-lea din tratatul de *Istoria României*, existenţa partidului conservator este acceptată ca fapt împlinit în preajma războiului de independenţă, fără a se încerca stabilirea momentului constituirii sale.

Precizarea datei înfiinţării partidului conservator prezintă, într-adevăr, un anumit grad de dificultate. De regulă, prin partid înţelegem organizaţia politică a unei clase sau a unui grup social, organizaţie care ia naştere în anumite momente istoriceşte vitale pentru forţele ce le reprezintă [11]. În afară însă de aceste premise cu caracter teoretic, pentru stabilirea datei înfiinţării unui partid se au în vedere şi alte elemente, cum ar fi, şedinţa de constituire, statutul, programul şi organul oficios de presă. Judecînd lucrurile numai după aceste criterii, care sînt, totuşi, de mare importanţă, ar fi foarte greu să găsim o dată precisă pentru a stabili momentul constituirii partidului conservator din România. Astfel, dacă programe şi organe de presă conservatoare întîlnim la 1860, 1866, 1867 şi 1868, nu putem spune acelaşi lucru, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor, în legătură cu statutele ori şedinţele de constituire. Avînd în vedere specificul situaţiei nu este greu de explicat de ce aproape nici un cercetător nu a încercat să elucideze această problemă, care, de altfel, după criteriile clasice nici nu poate fi soluţionată în mod satisfăcător. Partidul conservator din România are un specific ce nu poate fi neglijat de cercetători, iar constituirea lui a avut loc în

---

[7] A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 76—78.
[8] C. Gane, *op. cit.*, p. 27, 43—44.
[9] F. Damé, *op. cit.*, p. 231—233.
[10] T. Maiorescu, *op. cit.*
[11] Antonio Gramsci, *Opere alese*, Bucureşti, 1969, p. 151, 153, 172.

momentul unei dramatice confruntări dintre principalele forţe social-politice interne, ceea ce a impus unirea grupărilor moşiereşti dar nu a permis respectarea tuturor regulilor ce se au în vedere la închegarea organizaţiei politice a unei clase. Acest moment, după opinia noastră, nu poate fi stabilit decît în 1871, adică atunci cînd România s-a aflat în pragul unei revoluţii. Ipoteza noastră, cel puţin la prima vedere, ar putea apărea oarecum surprinzătoare. O să încercăm, totuşi, să aducem anumite argumente de natură să o facă cel puţin plauzibilă.

Geneza partidului conservator trebuie căutată, credem noi, în timpul domniei lui Al. I. Cuza, adică atunci cînd a început, pe plan practic, îndîrjita bătălie dintre burghezie şi moşierime în legătură cu problema fundamentală a epocii, şi anume, făurirea bazelor României moderne. În această luptă, unde duelurile oratorice s-au împletit cu mişcări de stradă, răscoale ţărăneşti, dizolvări de Adunări elective, care au culminat cu o lovitură de stat, moşierimea se afla în situaţia specială a unei clase în defensivă, a unei clase ce se apăra, ce se lupta prin toate mijloacele posibile, pentru a supravieţui în faţa asalturilor repetate ale noilor forţe social-politice, care urmăreau să introducă prefaceri structurale în societatea românească. Innoirile preconizate de reprezentanţii burgheziei, clasa ce se considera singura îndreptăţită să conducă destinele ţării în noile condiţii istorice, trebuiau, cel puţin pe plan teoretic, să pună capăt dominaţiei politice a moşierimii. În împrejurările istorice de atunci burghezia nu putea ajunge la desfiinţarea moşierimii, deoarece nici condiţiile interne nici conjunctura internaţională nu erau propice pentru înfăptuirea unui act ce ar fi avut consecinţe însemnate pentru dezvoltarea ulterioară a ţării noastre. Moşierimea deţinea încă, în acea perioadă, importante poziţii economice şi politice, ceea ce i-a permis, multă vreme, să reziste asalturilor burgheziei, clasa ce lupta pentru a se realiza. Transformarea însă în sens burghez a societăţii româneşti urma să se facă, în mod firesc, în dauna poziţiilor politice şi economice deţinute de moşierime, ceea ce a determinat-o pe aceasta să se organizeze spre a putea lupta cu mai multă eficienţă împotriva introducerii reformelor. Lupta împotriva înnoirilor s-a dus pe planuri multiple şi de aceea în analiza ei trebuie să ţinem seama, atît de acţiunile desfăşurate pe plan practic, cît şi de manifestările de natură teoretică, exprimate în ceea ce numim, de regulă, ideologia conservatoare.

De fapt, cele două laturi caracterizante pentru lupta dusă de conservatori împotriva reformelor burgheze se îmbină în mod organic, între ele nu există ziduri despărţitoare ; din raţiuni de natură metodologică se impune însă să le discutăm separat. Analiza tezelor de bază ale ideologiei conservatoare ni se pare necesară pentru a putea reliefa mai pregnant sensul opoziţiei moşierimii faţă de organizarea României moderne. În acelaşi timp, din analiza ideologiei conservatoare, se pot desprinde anumite elemente de natură să faciliteze înţelegerea cauzelor,

care au dus, în cele din urmă, la unirea grupărilor politice ale moșierimii într-un singur partid. Ideologia conservatoare reflectă ca într-o oglindă interesele în numele cărora moșierimea s-a ridicat la luptă și exprimă, în același timp, cu o inegalabilă preciziune, direcția pe care reprezentanții vechii clase dominante voiau să o imprime dezvoltării României moderne. Analizînd tezele de bază ale ideologiei conservatoare vom putea înțelege cu mai multă ușurință de ce moșierimea era o clasă *ce se apăra* și *ce anume voia să apere* pentru a-și putea păstra, în continuare, rolul conducător în cadrul statului.

Fundamentarea ideologiei conservatoare a avut loc într-o perioadă de adînci și hotărîtoare transformări pentru direcția de dezvoltare a României. Ea s-a dezvoltat, practic, paralel cu procesul de organizare treptată a moșierimii, adică, în perioada cuprinsă între 1859—1871, cînd a avut loc în România înfruntarea hotărîtoare dintre vechi și nou. Firește, avînd în vedere punctul nostru de plecare, ni s-ar putea reproșa, oricînd, faptul că unele teze fundamentale ale ideologiei conservatoare aveau o largă circulație înainte de 1859. Totodată, se poate demonstra, fără a știrbi cu nimic din adevărul istoric, faptul că disputa dintre burghezie și moșierime, în ceea ce privește problema puterii și a reorganizării societății, datează cu mult înainte de constituirea statului național. Într-adevăr, argumentele de această natură pot părea irefutabile, iar construcția noastră teoretică, în comparație cu ele, extrem de labilă. Analizînd lucrurile de la 1859 nu ne-am gîndit nici un moment să negăm tradițiile anterioare ale luptei dintre burghezie și boierime și nici să trecem sub tăcere impresionanta dispută ideologică ce a avut loc între reprezentanții celor două clase în anii ce au urmat revoluției de la 1848. Adoptînd anul 1859 drept punct de plecare al analizei noastre nu am intenționat decît să sugerăm faptul că Unirea a deschis drum larg reformelor burgheze ceea ce a silit moșierimea, care își vedea treptat știrbite pozițiile economice și politice, să se organizeze spre a se putea apăra cu mai multă eficiență. În plus, tocmai în această perioadă ideologia conservatoare își lărgește sfera și îmbrățișează un cerc mult mai larg de probleme în comparație cu deceniile anterioare. Conflictul a început cu mult înainte ; acum, însă, pe toate planurile, s-a trecut la punerea în aplicare a unor reforme ce fuseseră enunțate doar teoretic în perioada precedentă. De aceea, acum era și firesc să înceapă procesul delimitării grupărilor politice, care au stat la baza viitoarelor partide de guvernămînt.

Ideologia conservatoare reflectă cît se poate de clar tendința moșierimii de a se apăra și de a-și legitima dreptul istoric în ceea ce privește participarea exclusivă la conducerea statului. De aceea, nu întîmplător teza referitoare la rolul și misiunea istorică a moșierimii a ocupat un loc extrem de important în cadrul ideologiei conservatoare. Astfel, boierimea, în concepția teoreticienilor conservatori, între care un rol de

seamă i-a revenit lui B. Catargiu, era considerată drept singura clasă ce-şi cîştigase suficiente merite istorice spre a putea revendica, în continuare, dreptul de a conduce ţara şi în noile împrejurări. Considerîndu-se drept păstrătoare a tradiţiilor şi reprezentantă autentică a specificului naţional [12], boierimea încerca să se erijeze în singura forţă socială capabilă să imprime statului o dezvoltare corespunzătoare cu tradiţiile, interesele şi spiritul poporului, cu care, în pofida realităţii, reprezentanţii acestei clase încercau să se identifice. Pornind de la aceste premise, al căror substrat nu este greu de surprins, conservatorii se considerau nu numai adevăraţii reprezentanţi ai intereselor naţionale, dar şi singurii oameni capabili să le înţeleagă şi să le apere, atît faţă de străini, cît şi faţă de acele grupări ce urmăreau încălcarea tradiţiilor prin imitarea unor instituţii ce nu aveau nimic de-a face cu realităţile româneşti [13]. Pentru teoreticienii conservatori, spre exemplu, liberalii, cei de orientare radicală mai ales, nu reprezentau altceva decît grupuri minuscule, fără trecut şi viitor, care încercau să cîştige un oarecare ascendent prin profesarea unor idei străine ce nu aveau nimic comun cu adevăratele interese ale statului [14].

Încercarea de justificare a dreptului la păstrarea dominaţiei politice nu-şi găsea temeiul numai în argumentele de natură istorică. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conservatorii, care nu au rămas complet surzi la cerinţele veacului, erau conştienţi de faptul că simpla invocare a trecutului era insuficientă pentru a le asigura ascendentul într-o societate ce căpătase o structură care nu avea nimic de-a face cu feudalismul. De aceea, alături de ideile menţionate pînă acum s-a pus în circulaţie şi teza potrivit căreia moşierimea constituia singura clasă socială de unde se puteau recruta elementele conducătoare, care să întrunească toate condiţiile necesare unui adevărat om de stat. Numai reprezentanţii acestei clase, datorită culturii şi averii de care dispuneau, ar fi putut, chipurile, să se ridice deasupra intereselor meschine de ordin material fiind capabili, în acelaşi timp, să-şi consacre întreaga energie şi capacitate binelui public [15]. Necesitatea unei elite, care să deţină, în exclusivitate, frînele conducerii, a fost pe larg discutată în presa conservatoare de pînă la 1871. Rolul ei a fost atît de mult exagerat încît reprezentanţii conservatorilor nu au ezitat să identifice această categorie chiar cu naţiunea. „Naţiunea sîntem noi, pretindea P. P. Carp, în şedinţa Adunării deputaţilor din 26 aprilie 1868, reprezentanţii ei ; niciodată, sublinia acelaşi, eu nu voi zice că naţiunea va să zică acele mase

[12] *Discursurile lui Barbu Katargiu (1859 — 8 iunie 1862)*, Bucureşti, 1886, p. 105—110, 128—129.

[13] *Ibidem*, p. 129—130.

[14] „Terra", I, nr. 3 din 10 noiembrie 1867, p. 10 ; Ibidem, nr. 5 din 14 noiembrie 1867, p. 19 ; Ibidem, nr. 36 din 24 februarie 1868, p. 165.

[15] *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. LXXXVII—XC.

strînse pe uliţe, care din nenorocirea lor au fost silite să rămîie mai pe jos de aceea care reprezintă omenirea în adevărata sa mărire“ [16].

Din această teorie asupra omului de stat bogat, cult şi dezinteresat se desprind, în mod firesc, concepţiile referitoare la dreptul de vot sau la calităţile necesare acelor persoane ce urmau să reprezinte „ţara“ în cadrul parlamentului. Aceste preocupări sînt întru totul explicabile dacă avem în vedere importanţa ce se acorda mijloacelor prin care o clasă socială, într-o epocă dată, poate să participe la viaţa politică şi să exercite, în acest fel, o influenţă mai mult sau mai puţin notabilă asupra conducerii statului. În societăţile moderne sau în curs de modernizare, cum era cazul României deceniilor VI—VII ale secolului al XIX-lea participarea la viaţa politică are o importanţă sporită, dacă ţinem seama de faptul că prezenţa unei anumite clase la conducere poate avea o influenţă substanţială asupra direcţiilor de dezvoltare ale ţării. Ca urmare a acestui fapt, nu este de loc surprinzătoare preocuparea teoreticienilor conservatori de a da dreptului de vot o interpretare corespunzătoare intereselor de clasă ale moşierimii. Astfel, din capul locului, ideea votului universal a întîmpinat opoziţia categorică a conservatorilor pentru care, după cum scria N. Blaremberg, „sufragiul universal părăsit la el însuşi este anarhia, disciplinat este despotismul, în mîna străinilor el poate fi anexiunea“ [17]. La prima vedere, se recunoştea faptul că votul era un drept natural, dar la exercitarea lui nu puteau fi acceptaţi, după cum sublinia acelaşi teoretician conservator, „decît acei ce au ajuns acel grad de inteligenţă şi de maturitate ce... pot chezăşui o bună şi sinceră alegere“, pentru a nu se da nici o posibilitate gloatelor „să copleşească şi să înece inteligenţa unei naţiuni“ [18]. Pentru a se asigura preponderenţa acestei „inteligenţe“, noţiune în spatele căreia nu este greu de ghicit cine se ascundea, conservatorii considerau absolut necesară utilizarea şi la noi a principiului potrivit căruia urmau „a se cîntări voturile în loc de a se număra“ [19].

Din acest punct de vedere, ideală a fost considerată legea electorală anexată Convenţiei de la Paris, lege care asigura, în Adunările elective, o preponderenţă clară şi categorică a reprezentanţilor moşierimii [20]. Apărarea acestei legiuiri, care îi asigura monopolul politic, a constituit una din preocupările de bază ale moşierimii, atît pe plan teoretic, cît şi pe planul practicii. Conservatorii, conştienţi de importanţa ce o avea pentru ei legea electorală din 1858, au refuzat, cu îndîrjire, orice concesie în acest domeniu dîndu-şi seama că lărgirea dreptului de vot ar echivala, după cum sublinia, la timpul său, Xenopol, cu

[16] P. P. Carp, *Discursuri (1868—1888)*, vol. I, p. 10.
[17] „Dezbaterile“, I, nr. 45 din 17 iunie 1866, p. 178—179.
[18] Ibidem.
[19] „Térra“, II, nr. 4 din 9 ianuarie 1868, p. 13.
[20] A. D. Xenopol, *op. cit.*

sinuciderea lor politică [21]. Lupta în jurul problemei electorale, parte integrantă a unui conflict mai adînc, ce avea la bază disputa în legătură cu organizarea României moderne, a fost mai mult decît îndîrjită în epocă şi ea reflecta, cu claritate, deosebiri pronunţate de vederi şi interese între reprezentanţii burgheziei şi moşierimii. Menţinerea legii electorale din 1858, „stîlpul pe care trebuie să ne rezimăm", cum sublinia Barbu Catargiu [22], n-a fost posibilă deoarece prin lovitura de stat de la 2 Mai 1864 Convenţia de la Paris a fost desfiinţată şi odată cu dispariţia ei a încetat şi monopolul politic al moşierimii [23].

La 1864, în urma loviturii de stat, conservatorii au suferit una din cele mai serioase înfrîngeri politice, ceea ce i-a determinat, în noile condiţii, să recurgă la alte argumente pentru a putea justifica pretenţiile moşierimii în ceea ce priveşte păstrarea unui loc preponderent în conducerea statului. Această preocupare a ieşit pregnant în evidenţă cu prilejul dezbaterilor purtate în jurul Constituţiei de la 1866. Experienţa ultimilor ani de domnie ai lui Cuza i-a făcut pe conservatori să acorde o atenţie sporită sistemului electoral şi organizării puterilor în cadrul statului. Preocuparea este explicabilă dacă ţinem seama de faptul că, după 1864, participarea burgheziei la conducerea statului devenise o realitate ce nu mai putea fi nici contestată nici împiedicată. Convenţia de la Paris, datorită censului foarte ridicat, n-a îngăduit decît vîrfurilor burgheziei să participe la viaţa politică, dar legea de la 1864 a produs o schimbare substanţială în raportul de forţe dintre cele două clase dominante. Ca urmare a acestui fapt, strădaniile reprezentanţilor moşierimii au fost canalizate în direcţia găsirii unor mijloace de natură să limiteze accesul la viaţa politică a grupărilor liberale, care reprezentau, în linii mari, interesele burgheziei. În aceste preocupări îşi găseşte izvorul teza referitoare la necesitatea împărţirii colegiilor electorale pe categorii de alegători spre a se putea preîntîmpina, după cum susţinea conservatorul Aristid Pascal, „paralizarea sau anihilarea voturilor claselor inteligente şi cultivate" de „voturile unei mulţimi ignorante" [24]. Invocînd gradul de cultură al maselor populare, care nu le permitea acestora să înţeleagă drepturile politice şi libertăţile publice [25], conservatorii, la 1866, au depus eforturi serioase pentru a-şi impune punctul de vedere în legătură cu împărţirea alegătorilor ce urmau să desemneze membrii Adunării deputaţilor în patru colegii electorale [26].

---

21 *Ibidem.*
22 *Discursurile lui Barbu Katargiu,* p. 124.
23 *Istoria României,* IV, p. 371.
24 „Monitorul oficial", nr. 131 din 17/29 iunie 1866, p. 587.
25 Ibidem, nr. 141 din 29 iunie/10 iulie 1866, p. 634.
26 V. Russu, *Frămîntări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moşieresc (martie—iunie 1866),* în „An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi", tom. XIII, 1967, p. 126—127.

Semnificativ este faptul că unii deputați conservatori, cum ar fi Manolache Kostache Epureanu, nu erau de acord nici cu cele patru colegii electorale, pronunțîndu-se pentru sistemul stabilit prin Convenția de la Paris [27]. Se exprima, în acest fel, un regret tardiv față de privilegiile pierdute de moșierime în urma reformelor introduse de Al. I. Cuza. Regretul era cu atît mai mare cu cît, după cum recunoștea N. Blaremberg, colegiile electorale au fost admise pentru că „nu am voit să atingem drepturi dobîndite“ [28].

Succesul obținut la 1866, prin stabilirea sistemului electoral și impunerea instituției senatului, nu i-a satisfăcut, totuși, deplin, pe conservatori, deoarece în anumite împrejurări grupările liberale puteau să-și asigure, cu ajutorul administrației, majorități parlamentare necesare pentru realizarea programului lor de politică internă și externă. De aici și unele teze conservatoare în legătură cu ponderea pe care trebuiau să o aibă diferitele grupări politice în conducerea statului. Astfel, potrivit acestor teorii, pentru a se asigura dezvoltarea normală a statului conservatorii trebuiau să aibă asigurată întotdeauna preponderența în viața politică, în timp ce grupărilor liberale nu li se accepta decît un rol secundar, de natură să le îngăduie acestora întreprinderea unor acțiuni opoziționiste menite să impulsioneze activitatea guvernului și a majorităților din corpurile legiuitoare. Așa, spre exemplu, ziarul „Ordinea“, unul din cele mai importante organe de presă conservatoare, căutînd să demonstreze necesitatea rolului conducător al reprezentanților moșierimii încerca să acrediteze teza potrivit căreia gruparea liberal-radicală, care s-a dovedit cea mai activă și insistentă în lupta pentru continuarea operei de reforme inițiată în timpul domniei lui Al. I. Cuza, trebuia să „fie în minoritate atît în țară cît și în corpurile legiuitoare“, deoarece „fiind în majoritate și preponderentă ni se pare fatalmente predispusă de a schimba tendințele și spiritul oricării instituții, de orice natură ar fi“. În schimb, aprecia același ziar, „partidul oamenilor grupați împrejurul principiilor de conservație trebuie din contră a fi preponderent și în majoritate atît în țară, cît și în corpurile legiuitoare“ [29].

Încercările de justificare teoretică a necesității preponderenței conservatorilor în conducerea statului nu se datora unor factori ce țineau doar de ambițiile personale sau setea de putere. Este vorba de ceva mai mult, și anume, de interese bine definite de clasă. Deținerea conducerii era socotită necesară pentru a se putea impune o anumită direcție dez-

---

[27] „Monitorul oficial“, nr. 141 din 29 iunie/10 iulie 1866, p. 635.

[28] Ibidem, p. 634.

[29] „Ordinea“, I, nr. 22 din 6 octombrie 1866, p. 86; La rîndul său, ziarul „Térra“, organul de presă al „Junei drepte“, susținea că „dacă partidul conservator nu există, ar trebui să se inventeze, căci o societate unde ideile ce el reprezintă ar fi izgonite ar fi destinată fatal a peri și aceasta e aceea ce îl deosebește de partidul demagogic care nu numai nu e de nici o utilitate, dar încă e un morb al societății“. „Térra“, II, nr. 19 din 30 ianuarie 1868, p. 87.

voltării țării, direcție care să concorde în primul rînd cu interesele moșierimii, clasa ce se simțea amenințată de intensificarea dezvoltării României pe drumul capitalismului. Faptul ne este confirmat, între altele, de locul important pe care îl ocupă în ideologia conservatoare teoriile referitoare la progres și la limitele îngăduite pentru dezvoltarea României moderne. Conservatorii din România, datorită specificului clasei pe care o reprezentau, nu au fost ostili oricăror transformări, nu au fost complet refractari față de anumite înnoiri [30], dar ei s-au opus, din capul locului, unui ritm rapid de modernizare a statului, așa cum o cereau nevoile interne și externe [31].

Pornind de la premisa că „progresul nu este decît suma conservată a tuturor adevăratelor progrese trecute și sporirea lor pe viitor" [32], conservatorii, încă de la începuturile domniei lui Cuza, s-au opus transformărilor bruște, așa-numitului progres în salturi [33]. Acceptînd anumite schimbări, ca pe „o dureroasă fază socială", conservatorii s-au străduit să le limiteze doar la un șir de măsuri de natură să adapteze regimul regulamentar la noile cerințe apărute după constituirea statului național. „Trecutul, ca lege a puterii, se susținea în articolul program al „Conservatorului progresist", nu se poate șterge și nu numai nu trebuie să ne silim a-l uita, ci din contra, datori sîntem a-l avea necontenit înaintea noastră, ca să urmăm faptele cele bune și să ne ferim de cele rele sub neînșelătoarea experiență a rezultatelor lor. Din trecut, se susținea în continuare, s-a născut prezentul, și din prezent se va naște viitorul; însă în lanțul omenirii, fericită și binemeritată mai cu prinos va fi generațiunea care va lăsa la generația ce o succede, un odor mai prețios și mai solid ca să-i înlesnească mai mult greoaia cale a progresului, și aceasta ar fi singura nobilă ambiție ce ar trebui să ne insufle pe toți" [34].

Reformele, pretindeau adepții teoriei conservatoare, trebuiau introduse gradat, cu multă prudență, spre a se respecta tradițiile și gradul de cultură al poporului [35]. Prefacerile bruște, ruperea legăturilor cu trecutul prin introducerea unor reforme ce nu constituiau o dezvoltare

---

30 A. D. **Xenopol**, *op. cit.*

31 *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 124, 192.

32 „Conservatorul progresist", I, nr. 1 din 29 decembrie 1859, p. 1.

33 Referindu-se la poziția conservatorilor față de ritmul de dezvoltare al țării Barbu Catargiu declara, în ședința Adunării elective din 26 mai 1860, următoarele: „Știți bine că nu sîntem noi cari am fost acuzați că voim să mergem cu mașina cu aburi, prin urmare nu putem fi acuzați astăzi că susținem niște progrese prea precipitate". *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 197. Ideea a fost reluată în 1862, cînd B. Catargiu a căutat să demonstreze faptul că deosebirea dintre liberali și conservatori consta în aceea că „unii voiesc să meargă mai repede și alții cred că, precum zice italianul, *chi va piano va sono*". *Ibidem*, p. 437; *Mémoires du prince Nicolas Soutzo grand logophète de Moldavie, 1798—1871*, Vienne, 1899, p. 339; „Térra", II, nr. 19 din 30 ianuarie 1868, p. 87.

34 „Conservatorul progresist", I, nr. 1 din 29 decembrie 1859, p. 1.

35 *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 124.

organică a instituţiilor anterioare, nu puteau produce decît efecte nenorocite şi răsturnări periculoase pentru însăşi existenţa statului [36]. Conservatorii, adversari declaraţi ai unui ritm rapid de dezvoltare a societăţii, se arătau ostili „arderii etapelor" pretinzînd că românii nu puteau ajunge la progres şi civilizaţie decît refăcînd pas cu pas drumul străbătut de popoarele socotite avansate pentru acea perioadă [37]. „Tot ce s-ar face în afara acestei condiţii, susţinea prinţul N. Şuţu, reprezintă un edificiu fără fundament, care nu ar avea nici o şansă de consolidare" [38].

Preocupaţi, cu precădere de apărarea unor interese ce le erau proprii, conservatorii se arătau ostili receptării experienţei altor popoare, a celui francez în speţă, încercînd, sub pretextul necesităţii apărării specificului naţional [39], să imprime un ritm extrem de lent dezvoltării ţării pe drumul unui progres conceput în sensul creşterii organice a instituţiilor anterioare [40]. Baza legală de la care se pornea în justificarea limitelor ce urmau să fie impuse dezvoltării statului naţional român era Convenţia de la Paris. „Convenţia, susţinea Barbu Catargiu, într-un discurs rostit în şedinţa Adunării elective muntene din 27 iunie 1859, ne prevede nişte hotare peste care nu putem trece... Convenţia, continua fruntaşul conservator, e destul de înţeleaptă căci a prevăzut că, pentru ca să se organizeze o naţie îi trebuie timp şi sînge rece şi în a sa înţelepciune ea ne-a prescris cum avem a proceda în lucrările noastre" [41]. Pledoaria în favoarea Convenţiei de la Paris nu era întîmplătoare. Acest act cu caracter internaţional, impus dinafară, întrunea sufragiile conservatorilor pentru că le asigura puterea politică, şi, în acelaşi timp, nu îngăduia o dezvoltare normală a statului român pe calea progresului. Apărarea Convenţiei echivala, în ultimă instanţă, cu apărarea căii pe care conservatorii voiau să o impună pentru dezvoltarea ţării ; menţinerea boierimii la conducere, ritm lent al procesului de modernizare, reforme moderate, menite doar să îmbunătăţească instituţiile existente.

O asemenea cale de dezvoltare era însă incompatibilă cu interesele interne şi externe ale tînărului stat naţional român care, pentru a exista, avea nevoie stringentă de înfăptuirea rapidă a unui şir de reforme în toate domeniile de activitate. Aceasta era singura cale pentru consolidarea Unirii şi contracararea acţiunilor acelor puteri garante ce nu erau deloc interesate în dezvoltarea şi consolidarea unui stat născut împotriva voinţei lor. Or, înfăptuirea acestor obiective, menite să răspundă

[36] „Ordinea", I, nr. 1 din 18/30 august 1866 ; Ibidem, nr. 30 din 6 noiembrie 1866

[37] *Mémoires du prince Nicolas Soutzo*, p. 339.

[38] *Ibidem*, p. 340.

[39] *Ibidem*, p. 339—340.

[40] „Conservatorul progresist", I, nr. 3 din 12 ianuarie 1860, p. 10.

[41] *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 124.

unor necesităţi vitale, nu era posibilă în limitele înguste stabilite de Convenţia de la Paris, care reprezenta mai mult o piedică decît un punct de plecare pentru dezvoltarea normală a statului român. De aceea, nu este întîmplător faptul că întreaga domnie a lui Cuza se caracterizează printr-o continuă şi perseverentă luptă împotriva chingilor impuse dezvoltării statului român prin Convenţia de la Paris şi regimul de garanţie colectivă al marilor puteri [42].

Procesul de făurire a bazelor României moderne nu s-a desfăşurat însă nici în limitele impuse de Convenţia de la Paris nici în sensul dorit de conservatori, ceea ce explică, în mod firesc, opoziţia ce s-a născut, în ţară şi străinătate, împotriva reformelor înfăptuite în timpul domniei lui Al. I. Cuza. Nu este cazul să insistăm aici asupra luptelor prilejuite de organizarea statului român modern, întrucît o asemenea analiză a fost întreprinsă, cel puţin în linii mari, în toate lucrările consacrate domniei lui Cuza. În lucrarea de faţă ne interesează să reliefăm doar maniera în care reprezentanţii conservatorilor au judecat caracterul, utilitatea şi valoarea reformelor înfăptuite după 24 ianuarie 1859, pentru a putea defini mai exact poziţia lor faţă de calea de dezvoltare a României moderne.

Domnia lui Cuza a fost considerată de conservatori drept o adevărată nenorocire deoarece, în timpul acesteia, încălcîndu-se toate tradiţiile, s-au dat lovituri atît de puternice bazelor societăţii încît, chipurile, ţara ar fi ajuns în pragul prăbuşirii [43]. Domnitorul Unirii, considerat drept încarnarea spiritului revoluţionar [44], nu ar fi făcut altceva decît să favorizeze imitarea servilă a unor instituţii străine, care contraveneau flagrant specificului naţional şi nu puteau fi înţelese de un popor lipsit de cultură şi pregătirea politică necesară [45]. Critica reformelor

---

[42] Paul Henry, *L'abdication du prince Couza*, Paris, 1930, p. 2—6, 12—25.

[43] Vasile M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 Mai 1864*, Bucureşti, 1894, p. 30—33 ; 41—59.

[44] C. N. Brăiloiu, spre exemplu, căuta să demonstreze în ziarul „Ordinea" că regimul instituit după 11 februarie 1866 „înseamnează şi o ruptură completă cu *obiceiurile şi tradiţiunile regimului căzut la 11 februarie 1866*, care era încarnarea, întruparea spiritului revoluţionar cel mai destrămat şi cel mai dezorganizator, deşi afecta formele unui guvern de ordine". Răsturnarea lui Cuza, sublinia fruntaşul conservator, „este moartea spiritului revoluţionar", a unui regim „care reprezenta spiritul revoluţionar în trup şi în suflet". C. N. Brăiloiu, *Ziarul nostru*, în „Ordinea", I, nr. 1 din 18/30 august 1866.

[45] Una din cele mai aspre critici la adresa reformelor înfăptuite în timpul domniei lui Cuza a făcut-o prinţul N. Şuţu. Acesta, în memoriile sale, scria printre altele : „Nous avons tenu à nous donner toutes les apparences d'un état largement constitué dans toutes ses branches, sans tenir compte ni des dépens ni de la limite imposée à nos besoins par nos moeurs et l'état de notre civilisation... Le plus fervent patriotisme n'a consisté qu'à professer tout ce que la révolution française a offert de plus hideux, de plus antisocial, à saper tout ce qui fait le prestige du pouvoir, à aspirer à une licence effrénée, à bouleverser l'ordre social et ses garanties les plus solides, à introduire au nome de la liberté la

înfăptuite în timpul domniei lui Cuza, critică făcută de pe poziţii de dreapta, poate fi sintetizată în ceea ce ne-am obişnuit să numim „teoria formelor fără fond". În esenţă, partizanii acestei teorii s-au străduit să demonstreze faptul că, după 1859, dezvoltarea României a fost îndreptată pe o cale greşită, ceea ce a dat naştere unei situaţii anormale, caracterizată, în primul rînd, prin apariţia unei flagrante discrepanţe între stadiul de dezvoltare al poporului român şi caracterul prea liberal al instituţiilor cu care a fost înzestrată ţara [46]. „Teoria formelor fără fond" exprimă poate cel mai bine dezacordul moşierimii conservatoare faţă de organizarea României moderne. Nu este vorba aici doar de critica teoretică sau de ironizarea „imitaţiilor", ci de opoziţia îndîrjită a unei clase ce se simţea depăşită de evenimente, faţă de înfăptuirea acelor reforme care îi ameninţau poziţiile economice şi politice.

În legătură cu această teorie, a formelor fără fond, considerăm necesară o precizare. Astfel, este cunoscut faptul că în literatura noastră de specialitate această teorie li se atribuie, în exclusivitate, junimiştilor [47]. Este adevărat faptul că la baza ideologiei junimiste se află teoria formelor fără fond, iar T. Maiorescu, considerat de unii creatorul ei [48], pornind de la această concepţie, a criticat cu asprime programul revoluţiei de la 1848 şi reformele burgheze, apreciind că nu avem de-a face decît cu imitaţii servile ale occidentului [49]. Critica organizării României moderne, critică făcută de pe poziţii de dreapta, nu a fost iniţiată de junimişti. În 1868, adică atunci cînd T. Maiorescu îşi publica studiul *În contra direcţiei de astăzi în cultura română*, teoria conservatoare a formelor fără fond avea o largă circulaţie în România. Ea fusese nu numai fundamentată, ci şi pe larg utilizată cu prilejul îndîrjitei bătălii ce s-a desfăşurat între burghezie şi moşierime, în legătură cu reformele considerate necesare pentru făurirea statului modern român. Junimiştii n-au creat această teorie, ci au preluat-o, ceea ce demonstrează, odată în plus, situarea lor pe poziţiile moşierimii conservatoare. De aceea, junimismul nu poate fi explicat decît ca parte integrantă a ideologiei

---

tyrannie et l'arbitraire démagogiques. N'est-ce pas là un signe que notre éducation est encore en arrière des formes politiques que nous avons empruntées sans discernement aux nations les plus éclaires ? que nous manquons individualités capable de prendre leur tâche au sérieux, de procéder avec pleine confiance dans leurs moyens à organiser les divers services ?". *Mémoires...*, p. 401—404.

[46] Criticînd direcţia de dezvoltare a României moderne, ziarul „Pressa", organul grupării conservatoare de centru, făcea următoarele aprecieri : „Legi s-au dat, reforme s-au introdus, instituţii noi au înlocuit pe cele vechi, un edificiu complet s-a ridicat impuitor de o maiestate şi o simetrie aparentă ; organizare efemeră, clădită pe nori şi destinată a rămînea încă mult timp o enigmă neînţeleasă pentru simţul întunecat al maselor". „Pressa", II, nr. 11 din 26 ianuarie 1869, p. 41.

[47] E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 263—302 ; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 88—90.

[48] E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 263—302.

[49] T. Maiorescu, *Critice*, vol. I, p. 149, 160—164.

conservatoare din România acelei vremi. În momentul în care junimiştii au început să activeze, ideologia conservatoare, în linii mari, era constituită. Ca urmare a acestui fapt ideologii junimişti nu au creat, ci au preluat şi dezvoltat, într-o anumită măsură, idei şi puncte de vedere încetăţenite în rîndul grupărilor conservatoare. „Teoria formelor fără fond“ s-a născut dintr-o realitate istorică concretă şi nu poate fi explicată, cum se încearcă uneori, doar prin receptarea unor influenţe din cultura germană sau engleză [50]. Teoria aceasta răspundea unor interese de clasă şi a fost utilizată ca armă de luptă în perioada naşterii şi maturizării unei societăţi în care moşierimea se simţea ameninţată pentru că nu-şi mai putea păstra monopolul puterii economice şi politice. De aceea, pierderea treptată a rolului său conducător era considerată drept o anomalie. Pătrunderea unor noi forţe sociale pe arena politică a României era asimilată cu încălcarea tradiţiilor, răsturnarea bazelor societăţii prin imitarea servilă a instituţiilor străine, ce nu puteau fi înţelese de un popor încă copil şi lipsit de cultura necesară.

Un loc deosebit de important în cadrul ideologiei conservatoare îl ocupă, fără îndoială, teoriile referitoare la proprietate şi modalitatea de soluţionare a problemei agrare. Nu intenţionăm să facem o discuţie largă asupra tezelor puse în circulaţie de teoreticienii conservatori înainte sau după 1859. O asemenea analiză a fost întreprinsă, cu multă competenţă, în numeroase lucrări, iar reluarea dezbaterii ne-ar duce doar la repetarea unor lucruri deja cunoscute [51]. De aceea, în funcţie de obiectivul pe care ni l-am propus socotim necesar să insistăm numai asupra unor laturi ale problemei pentru a putea reliefa mai pregnant poziţia moşierimii conservatoare în ceea ce priveşte maniera de organizare a României moderne.

Este îndeobşte cunoscut faptul că în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea soluţionarea problemei agrare se impunea ca o necesitate vitală pentru dezvoltarea societăţii româneşti pe calea progresului. Problema era mai mult decît complexă deoarece ea nu afecta numai raporturile dintre ţărani şi proprietari, cum se crede uneori, ci îşi punea amprenta asupra tuturor ramurilor de activitate. Într-adevăr, rezolvarea problemei agrare, în sensul cerut de spiritul veacului, urma să aibă consecinţe din cele mai însemnate pe plan social, politic, cultural sau naţional. Desfiinţarea relaţiilor feudale, schimbarea caracterului pro-

---

[50] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 72—87.

[51] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII—XIV, Bucureşti, 1930; *Istoria României*, IV, Bucureşti, 1964; N. Adăniloaiei şi Dan Berindei, *Reforma agrară de la 1864*, Ed. Acad., Bucureşti, 1967; G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de 1848*, în „Revue Roumaine d'histoire“, nr. 2/1964; Idem, *Sur quelques thèses de la littérature économique roumaine de l'époque 1840—1864 concernant le problème agraire*, în „Revue roumaine des sciences sociales“, série des sciences économiques“, tome 10, nr. 2/1966.

prietăţii, eliberarea şi împroprietărirea ţăranului, ridicarea acestuia de la iobag la rangul de cetăţean, trebuiau să ducă, în mod logic, nu numai la intensificarea dezvoltării capitaliste a României, dar şi la crearea premiselor necesare pentru o schimbare substanţială a raportului de forţe dintre diferitele clase şi categorii sociale. În condiţiile istorice de atunci, problema agrară reprezenta o adevărată piatră unghiulară pentru procesul de modernizare a ţării, ceea ce explică de ce ea a dominat cu autoritate asupra luptelor politice angajate pe această temă încă de la începuturile domniei lui Cuza. Toate clasele şi categoriile sociale doreau soluţionarea problemei agrare. Dacă în această privinţă exista un acord, cu totul altfel stăteau lucrurile în privinţa momentului şi căii de rezolvare. Din acest punct de vedere, deosebirile erau atît de pronunţate încît de o conciliere a părţilor aflate în luptă nici nu putea fi vorba. Faptul este explicabil dacă ţinem seama de implicaţiile pe care urma să le aibă o anumită manieră de soluţionare a problemei agrare asupra întregului proces de modernizare a statului naţional român.

Avînd în vedere doar aceste considerente, la care s-ar putea adăuga multe altele, nu ne apare deloc surprinzătoare importanţa deosebită pe care reprezentanţii conservatorilor au acordat-o proprietăţii în special şi problemei agrare în general. Aceştia erau perfect conştienţi de faptul că poziţia moşierimii în cadrul tînărului stat naţional român depindea, într-o măsură hotărîtoare, de regimul pe care urma să-l capete proprietatea funciară. De aici decurgea, în mod firesc, nu numai puterea economică, dar şi poziţia politică a moşierimii în cadrul noului stat. Aşa se explică de ce conservatorii s-au opus, cu o energie rar întîlnită, încă de la începutul domniei lui Cuza, atît reformei agrare, în sensul preconizat de burghezie, cît şi modificării legii electorale anexate Convenţiei de la Paris[52]. Între cele două chestiuni exista o legătură organică, ceea ce explică împotrivirea moşierimii faţă de expropriere sau scăderea censului electoral.

Poziţia adoptată de reprezentanţii moşierimii faţă de problema agrară ne demonstrează, poate cel mai elocvent, măsura în care conservatorii s-au situat pe poziţiile unei clase ce se apăra şi încerca nu numai să supravieţuiască, ci şi să se menţină la conducere într-o perioadă de făurire a unei societăţi în care alte forţe social-politice erau chemate să-şi spună cuvîntul. Teoriile conservatoare asupra proprietăţii au fost pe larg expuse în presa vremii[53], în broşuri, datorate lui A. Arsachi sau B. Catargiu[54] ori în numeroase discursuri parlamentare, prilejuite de

[52] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I$_2$, Bucureşti, 1910, p. 408, 411, 412—414, 423, 433—434, 437, 447.

[53] „Conservatorul progresist", 1859—1860.

[54] Ap. Arsachi, *Questiunea proprietăţii înaintea Adunărilor legislative*, Iassy, 1860; Barbu Katargiu, *Proprietatea în Principatele Moldo-Române*, Bucureşti, 1857.

înverşunata dezbatere asupra acestei chestiuni în perioada dintre 1859—1864. În esenţă, reprezentanţii moşierimii conservatoare s-au opus cu îndîrjire „împroprietăririi silnice a ţăranilor" în care vedeau o „teorie antisocială... o doctrină de asuprire, de despotism şi de spoliaţie sălbatică" [55]. Combătînd „asemenea doctrine de confiscare", susţinute, chipurile, doar de oameni care „profesează teorii de legi agrarii, de nu şi comuniste" [56], conservatorii s-au străduit să demonstreze că o reformă agrară, în sensul preconizat de reprezentanţii burgheziei, nu numai că nu ar îmbunătăţi cu nimic situaţia ţăranilor, dar ar lovi în „principiul proprietăţii, temelia cea mai puternică, cheia bolţii tuturor societăţilor civile" [57]. Pornind de la aceste premise teoreticienii conservatori au încercat să acrediteze ideea potrivit căreia în Principate proprietatea asupra pămîntului ar fi avut un caracter absolut, întrucît, la noi, spre deosebire de occident, nu a existat feudalism şi nici clase sociale în sensul propriu al cuvîntului [58]. Asemenea teze, care nu aveau nimic comun cu realitatea, erau menite, în ultimă instanţă, să dea un oarecare temei dorinţei moşierimii de a-şi păstra intacte proprietăţile. Pe acest teren s-a refuzat orice concesie. Singura soluţie acceptată de conservatori pentru rĕzolvarea problemei agrare avea în vedere doar eliberarea ţăranilor, care urmau să devină stăpîni pe braţele lor şi „liberi" să încheie cu proprietarii contracte de învoieli agricole, pentru obţinerea pămîntului necesar procurării mijloacelor de subzistenţă [59]. Demn de remarcat este faptul că reprezentanţii moşierimii nu excludeau cu desăvîrşire posibilitatea înzestrării unei părţi a ţărănimii cu pămînt; acest lucru urma să fie făcut însă numai prin cumpărare din domeniile statului [60].

Conservatorii nu s-au mărginit însă numai la argumentarea teoretică a acestei căi de rezolvare a problemei agrare, ci au încercat chiar să o pună în practică. Pe această linie se înscrie, între altele, proiectul de lege rurală prezentat Adunării elective de către guvernul B. Catargiu, în primăvara anului 1862 [61]. Proiectul, combătut cu vigoare de M. Kogălniceanu [62], a fost, totuşi, votat de Adunare cu majoritate conservatoare, dar domnitorul Al. I. Cuza a refuzat să-l sancţioneze [63], deoarece soluţia preconizată pentru rezolvarea acestei probleme, fundamentale pentru dezvoltarea României moderne, era cu totul inacceptabilă. Lupta în jurul

55 „Conservatorul progresist", I, nr. 39 din 19 mai 1860, p. 154—155.
56 Ibidem, nr. 16 din 26 februarie 1860, p. 61.
57 Ibidem, nr. 3 din 12 ianuarie 1860, p. 10.
58 Barbu Katargiu, *Discursuri parlamentare*, publicate de P. V. Haneş, Bucureşti, 1914, p. 247.
59 „Conservatorul progresist", I, nr. 29 din 12 aprilie 1860, p. 114—115.
60 Ibidem.
61 Ibidem.
62 *Istoria României*, IV, p. 344—345.
63 Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 211—216.

problemei agrare va continua şi în anii următori, dar înfrîngerea rezistenţei moşierimii nu va fi posibilă decît prin lovitura de stat de la 2 Mai 1864.

Maniera în care s-a rezolvat această problemă, ce a dat naştere la înverşunate dispute pe plan teoretic şi practic, este cunoscută şi nu socotim necesar să insistăm asupra ei. Înainte însă de a încheia socotim necesară o precizare. Problema agrară, care s-a bucurat de o mare atenţie din partea cercetătorilor domniei lui Cuza, a fost socotită, şi aceasta nu fără motiv, drept principala cauză a disensiunilor dintre burghezie şi moşierime. Această luptă, potrivit unor teorii de largă circulaţie în noua noastră istoriografie, s-ar fi încheiat printr-un compromis, compromis sub semnul căruia s-ar afla legea rurală de la 1864, ceea ce a permis închegarea alianţei dintre cele două clase dominante [64] şi „instaurarea şi organizarea — odată cu înlăturarea domnitorului Cuza — a unui regim burghezo-moşieresc specific României“ [65]. Ca urmare a acestui fapt, între cele două clase posedante nu mai puteau exista, după 1864, deosebiri de principii, ci doar divergenţe provocate de lupta pentru obţinerea posturilor de conducere în cadrul statului [66]. Teza aceasta, a cărei importanţă pentru înţelegerea istoriei moderne nu poate fi contestată, ni se pare, totuşi, discutabilă. Lupta dintre grupările politice ce reprezentau, în linii mari, interesele celor două clase posedante nu a fost generată *numai* sau *aproape numai* din cauza deosebirilor de vederi existente în legătură cu problema agrară. Divergenţele dintre burghezie şi moşierime, reflectate cu prisosinţă în frămîntările interne ce au urmat după 1859, îşi găsesc izvorul în problema fundamentală a epocii, şi anume, calea pe care trebuia să o urmeze dezvoltarea tînărului stat naţional român. Punînd lucrurile pe acest teren nu intenţionăm să ştirbim cu nimic din importanţa problemei agrare, ci doar să sugerăm faptul că frontul confruntării dintre burghezie şi moşierime a fost mult mai larg şi avea în vedere întregul proces de modernizare a statului. Problema agrară reprezenta o latură importantă a acestui proces dar nu se confunda cu el. Mai mult decît atît, procesul de modernizare a statului naţional român nu s-a încheiat odată cu decretarea legii rurale, ceea ce ne face să credem că „perfectarea“ unei alianţe între burghezie şi moşierime era greu de realizat atîta vreme cît nu se putea ajunge la o înţelegere în legătură cu direcţiile şi ritmul de dezvoltare al ţării. Problema aceasta merită să fie discutată deoarece în funcţie de unghiul din care o privim depinde, în ultimă instanţă, posibilitatea înţelegerii raporturilor dintre cele două clase dominante şi, în acelaşi timp, maniera de explicare a sensului activităţii grupărilor şi partidelor ce le reprezentau.

[64] *Istoria României*, IV, p. 346.
[65] *Ibidem*, p. 518—519
[66] N. Adăniloaie şi Dan Berindei, *op. cit.*, p. 345.

Chiar din această sumară analiză, care este departe de a epuiza fondul problemei, se poate constata, cu suficientă claritate, că ideologia conservatoare a fost pusă, prin excelență, în slujba unei clase care a luptat împotriva principalelor reforme înfăptuite în timpul domniei lui Cuza nu numai pentru a supraviețui ci și pentru a-și păstra o poziție dominantă în cadrul statului național creat prin Unirea din 1859. Analizînd tezele de bază ale ideologiei conservatoare avem posibilitatea să cunoaștem ideile în numele cărora a luptat moșierimea, în epoca făuririi bazelor României moderne dar nu ne putem explica felul în care s-a ajuns la constituirea partidului politic al acestei clase. Pentru elucidarea acestei probleme, se impune, în mod firesc, analiza modului în care moșierimea a căutat să se organizeze, încă înainte de 1871, pentru a putea riposta asalturilor tot mai dese și insistente ale adversarilor săi politici. Este vorba, în esență, de trecerea în revistă a etapelor care, pe plan organizatoric, au prefațat constituirea partidului conservator.

Lupta moșierimii împotriva reformelor ce-i amenințau pozițiile economice și politice n-a fost spontană, anarhică și nici nu s-a desfășurat la întîmplare. Dimpotrivă. În toată perioada ce face obiectul preocupărilor noastre, avem de-a face cu o luptă organizată și bine dirijată. Critica reformelor ocupă un loc important în cadrul luptei dusă de moșierime împotriva înnoirilor dar aceasta nu a fost suficientă și de aceea moșierimea a căutat să se organizeze, încă de la începutul domniei lui Cuza, pentru a putea contracara, fie acțiunile domnitorului, fie cele inițiate de grupările liberale. Pînă la 1864, mai precis pînă la lovitura de stat de la 2 Mai, Adunările elective, unde, datorită legii electorale, anexate Convenției de la Paris, a existat continuu o covîrșitoare majoritate conservatoare, au constituit, fără îndoială, unul din instrumentele principale ale luptei duse de moșierime împotriva reformelor. Nu în majoritățile parlamentare, oricît de impozante au fost ele, trebuie să căutăm însă germenii partidului conservator. Pentru problema pusă de noi în discuție ne interesează mai mult formele de organizare extraparlamentară pentru a putea reliefa tendința de constituire a unor grupări care să-și extindă sfera de influență dincolo de incinta Adunărilor elective. Este vorba, în speță, de încercarea constituirii unor grupări a căror influență să se facă simțită în întreaga țară, spre a se putea organiza, în acest fel, rezistența întregii moșierimi și nu numai a acelei părți ce avea posibilitatea să pătrundă în parlament.

Grupări de acest gen s-au constituit în jurul unor personalități, cum ar fi : B. Catargiu, D. Ghica, L. Catargiu, M. Kostache Epureanu sau Gr. M. Sturdza. Ele aveau însă la bază interese personale sau de grup, iar sfera lor de acțiune era destul de limitată. În același timp, se cuvine să subliniem faptul că grupările de acest gen păstrau un caracter provincial, ceea ce făcea ca influența lor să fie mai mult locală. De altfel, pînă la 1862, datorită menținerii separației administrative era și

greu să se ajungă la constituirea unor grupări conservatoare unitare moldo-muntene. Tradiția era încă destul de puternică, iar existența unor guverne și Adunări elective separate a contribuit, fără îndoială, la formarea unor grupări a căror sferă de influență nu depășea, de regulă, teritoriul fostelor provincii istorice.

Cu toate acestea, încă de la 1859, conservatorii au simțit nevoia găsirii unei formule de natură să îngăduie concentrarea reprezentanților moșierimii la nivelul Principatelor Unite. Tendința de a depăși cadrul provincial al activității grupărilor conservatoare nu este deloc întîmplătoare. Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că imediat după dubla alegere a lui Al. I. Cuza s-a pus cu o deosebită acuitate problema organizării interne a statului. Problema fundamentală a epocii, și anume, făurirea bazelor României moderne, nu mai putea fi ocolită ori tergiversată, iar în această chestiune erau interesate toate clasele și categoriile sociale [67]. După 24 ianuarie 1859, clasele sociale s-au trezit în fața unor numeroase și complexe probleme, iar lupta pentru soluționarea lor s-a dezlănțuit cu o patimă puțin obișnuită. În această dramatică încleștare, caracteristică durerilor facerii unei noi societăți, moșierimea era singura clasă amenințată deoarece avea puțin de cîștigat și aproape totul de pierdut și de aceea a căutat, de la început, să se organizeze spre a se apăra.

Este adevărat că, pînă la 1862, în Moldova și Țara Românească, s-au păstrat conduceri proprii, ceea ce explică formarea unor grupări conservatoare locale. Totuși, marile reforme, preconizate de la începutul domniei lui Cuza, vizau schimbarea stării de lucruri la nivelul întregii țări, ceea ce explică preocuparea conservatorilor de a constitui o grupare care să depășească cadrul îngust, provincial.

O primă încercare notabilă în această direcție este marcată, fără îndoială, de apariția, la 29 decembrie 1859, a organului de presă, sugestiv intitulat, „Conservatorul progresist“ [68]. Acest ziar, editat în limbile română și franceză, a fost scos de un grup ce-și propunea să concentreze în jurul său pe cei „mai demni și mai folositori dintre bărbații moldo-români“, spre a putea contracara „lovirile ce... amenință din temelie ordinea și pacea publică“ [69]. „Conservatorul progresist“, în paginile căruia au fost publicate numeroase articole de către B. Catargiu, are o deosebită importanță, atît pentru dezvoltarea ideologiei conservatoare, cît și pentru organizarea moșierimii. În paginile sale au fost dezbătute, pe larg, tezele esențiale ale gîndirii conservatoare, iar influența sa a fost suficient de puternică pentru a ne îngădui să afirmăm că el

---

[67] *Istoria României,* IV, p. 519.

[68] A. D. Xenopol, *op. cit.*, 22—23.

[69] Idem, *Istoria partidelor politice în România,* vol. I_2, București, 1910, p. 215.

a reprezentat un portdrapel în jurul căruia s-au concentrat fruntaşii principalelor grupări conservatoare din Principatele Unite.

Desăvîrşirea unirii administrative şi politice, act cu însemnate consecinţe pe toate planurile, [70] a exercitat, incontestabil, o influenţă considerabilă asupra grupărilor conservatoare, care manifestă tendinţe tot mai accentuate de unificare. Faptul nu este deloc întîmplător, deoarece, după 1862, marile reforme, între care reforma agrară ocupa un loc esenţial, nu mai puteau fi amînate, ceea ce a ascuţit la maximum conflictele politice [71]. În acest moment, de maximă încordare, au existat condiţii extrem de favorabile pentru unificarea grupărilor conservatoare. Pericolul pierderii poziţiilor dominante pe plan economic şi politic devenise iminent, iar concentrarea tuturor energiilor moşierimii necesară. În această acţiune de concentrare, în această încercare de unificare, un rol extrem de important i-a revenit lui B. Catargiu, care, datorită culturii, energiei şi personalităţii sale, a fost recunoscut drept conducătorul necontestat al grupărilor conservatoare [72]. Orator de talent, cu care nu putea rivaliza decît Kogălniceanu, publicist şi teoretician al ideii conservatoare, apărător îndîrjit al marii proprietăţi, adversar declarat şi consecvent al împroprietăririi ţăranilor, duşman neîmpăcat al votului universal, rudă cu foşti domnitori, B. Catargiu întrunea toate calităţile necesare pentru a fi acceptat, fără murmur, drept conducător de către ceilalţi fruntaşi conservatori [73]. Este un caz rar, poate unicul, în istoria conservatorismului românesc, ceea ce explică de ce mulţi cercetători consideră că B. Catargiu ar fi ajuns la înfiinţarea unui partid în sensul propriu al cuvîntului [74]. Moartea violentă a lui B. Catargiu, singurul asasinat politic realizat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a împiedicat însă formarea unui partid conservator în sensul propriu al cuvîntului ; colaborarea între diferitele grupări, fără a fi împinsă pînă la ultimele consecinţe, a continuat însă să existe.

Lovitura de stat de la 2 Mai 1864 dar mai ales reformele ce i-au urmat, au avut consecinţe însemnate pentru situaţia social-economică şi politică a moşierimii. Această clasă, obişnuită să conducă şi dornică să-şi păstreze acest privilegiu, a pierdut monopolul puterii politice şi a primit,

---

[70] „Conservatorul progresist“, I, nr. 1 din 29 decembrie 1859, p. 1.

[71] *Istoria României*, IV, p. 341—342.

[72] *Ibidem*, p. 342—343.

[73] Anghel Demetriescu, spre exemplu, susţine, în substanţialul studiu introductiv, care însoţeşte volumul de discursuri parlamentale ale lui B. Catargiu, că acesta „izbutise să facă din vechii boieri un partid politic complet, puternic, capabil de a lupta contra agitatorilor de meserie şi contra Domnului, care voia să substituie voinţa sa voinţei alegătorilor... Toţi cei ce au încercat să-i ia în urmă locul n-au făcut decît să pună în evidenţă inferioritatea aptitudinilor lor“, p. LXXV.

[74] Pentru cunoaşterea personalităţii şi activităţii lui B. Catargiu este încă utilă consultarea studiului introductiv publicat de Anghel Demetriescu, în 1886.

în acelaşi timp, o grea lovitură pe plan economic, prin desfiinţarea clăcii şi împroprietărirea ţăranilor [75]. Totodată, ca urmare a instituirii regimului de dictatură personală, i-au fost mult restrînse posibilităţile de acţiune pe plan legal [76]. Se părea, cel puţin la prima vedere, că înfrîngerea suferită nu-i va mai permite, în viitor, să joace un rol important în ceea ce priveşte conducerea statului.

Răsturnarea lui Cuza, la care moşierimea şi-a adus o contribuţie însemnată, a scos-o însă din acest impas. Experienţa istorică din timpul domniei lui Al. I. Cuza nu a rămas fără urmări pentru conservatori. Asupra reformelor înfăptuite după 1859, oricît de mari nemulţumiri au provocat ele, nu se mai putea reveni şi nici nu s-a încercat acest lucru deoarece consecinţele unui atare act ar fi fost greu de bănuit [77]. De aceea, după 11 februarie 1866, eforturile conservatorilor au fost îndreptate în altă direcţie. Pentru moşierime se punea cu acuitate problema recîştigării influenţei politice spre a putea preîntîmpina, în perspectivă, adoptarea unor noi reforme, care să-i lezeze şi mai mult interesele. În vederea atingerii acestui obiectiv, care, pentru moşierime, clasa ce pierduse de pe urma reformelor, prezenta un interes deosebit, conservatorii de toate orientările şi-au unit eforturile şi au reuşit, cu prilejul elaborării constituţiei de la 1866, să obţină însemnate beneficii, care vor avea importante urmări pentru poziţia lor în cadrul noului regim. Profitînd de situaţia internă şi internaţională cît şi de disensiunile existente între grupările liberale, conservatorii, care au acţionat mai unitar după 11 februarie 1866, au obţinut un însemnat cîştig de cauză atunci cînd au impus sistemul bicameral şi o lege electorală extrem de favorabilă pentru moşierime [78]. Ca urmare a acestui fapt, în condiţii normale, conservatorii ar fi putut, oricînd, să-şi asigure majorităţi substanţiale în corpurile legiuitoare, ceea ce urma să le uşureze, în mod considerabil, lupta lor pentru revenirea pe primul plan al vieţii politice.

Preocuparea aceasta nu decurgea doar din ambiţiile personale ale conducătorilor diferitelor grupări conservatoare, ci ea îşi are izvorul într-un profund şi bine definit interes de clasă. La 11 februarie 1866 a fost înlăturat un domnitor care nemulţumise moşierimea prin reformele înfăptuite; acesta nu reprezenta însă decît o persoană, chiar dacă a deţinut funcţia cea mai înaltă din cadrul statului. Al. I. Cuza a fost înlăturat şi exilat dar clasa în numele căreia a acţionat şi ale cărei interese le-a reprezentat atît de bine a continuat să existe, iar odată cu ea şi problema continuării unei opere ce abia fusese începută. Transfor-

---

[75] N. Iorga, *op. cit.*, vol. IX, p. 371; R. Seton-Watson, *Histoire des roumains*, Paris, 1937, p. 342—343; T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, Bucureşti, 1944, p. 434—435.

[76] Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Ed. şt., Bucureşti, 1966, p. 245—246.

[77] *Istoria României*, IV, p. 385, 526.

[78] V. Russu, *op. cit.*, p. 124—128.

marea României în sens modern nu s-a încheiat odată cu domnia lui Cuza şi din această cauză lupta dintre burghezie şi moşierime, în ceea ce priveşte direcţiile de dezvoltare ale ţării, a rămas deschisă. Pentru burghezie, clasă în plină dezvoltare, continuarea operei de reforme era o necesitate vitală. Burghezia, cu toate succesele obţinute pînă la 1866, nu era încă realizată pe deplin în calitatea ei de clasă socială şi de aceea ea va lupta, în continuare, pentru introducerea acelor reforme ce se dovedeau a fi absolut necesare pentru a grăbi şi desăvîrşi dezvoltarea ţării pe drumul capitalismului. Or, pe acest teren, poziţiile celor două clase dominante erau greu de conciliat. Moşierimea, clasa ce pierduse de pe urma reformelor burgheze se arăta interesată, în cel mai înalt grad să stăvilească valul de innoiri pentru a nu pierde şi din ceea ce reuşise să păstreze pînă la 1866. Conservatorii erau conştienţi de faptul că moşierimea îşi va putea păstra o vreme mai îndelungată poziţiile economice şi politice numai dacă va impune un ritm extrem de lent dezvoltării ţării pe drumul capitalismului. De aici şi teoria, de largă circulaţie în epocă, în legătură cu inutilitatea unor noi reforme deoarece în timpul domniei lui Cuza s-ar fi făcut atîtea încît multă vreme nu putea fi vorba decît de aplicarea lor şi de aşteptarea rezultatelor, fără a se mai încerca alte experienţe, periculoase pentru însăşi existenţa statului [79]. În linii mari, după 11 februarie 1866, cele două clase au rămas pe vechile poziţii. Burghezia dorea reforme pentru a se realiza, moşierimea se străduia să le împiedice pentru a se menţine. Prima avea nevoie de continuarea mişcării, cea de a doua de statu quo. Burghezia privea reformele înfăptuite în timpul domniei lui Cuza doar ca un început ce trebuia continuat, în timp ce moşierimea socotea opera încheiată. Reprezentanţii moşierimii socoteau reformele înfăptuite drept ultima concesie posibilă şi de aceea căutau să demonstreze, în presă sau parlament, faptul că era înnoirilor trebuia încheiată în România [80]. Problema fundamentală a epocii a rămas aceeaşi şi pe acest teren s-a dezlănţuit o nouă etapă a luptei dintre burghezie şi moşierime. În această luptă, care în anii 1866—1871 a cunoscut momente de-a dreptul spectaculoase, moşierimea a continuat să se afle pe vechea poziţie a unei clase în defensivă, a unei clase ce se apăra, pentru a-şi menţine cît mai multă vreme poziţiile economice şi politice.

În noile condiţii istorice, conservatorii au depus eforturi serioase în direcţia concentrării tuturor grupărilor spre a se putea ajunge la constituirea unui partid unitar, care să poată acţiona cu mai multă eficienţă în vederea apărării intereselor de clasă ale moşierimii. La intensificarea acestor eforturi, în afară de cauzele menţionate pînă acum, au

[79] „Ordinea", I, nr. 23 din 9 octombrie 1866, p. 89; „Térra", I, nr. 2 din 9 noiembrie 1867, p. 5.

[80] „Ordinea" I, nr. 37 din 10/22 noiembrie 1886; „Pressa", I, nr. 2 din 20 februarie 1868, p. 6—7.

concurat şi alţi factori. Astfel, după 11 februarie 1866, alături de vechile formaţiuni conservatoare, au apărut noi grupări alcătuite din tinerii conservatori, care se arătau extrem de ambiţioşi în ceea ce priveşte ocuparea unui loc de prim ordin în conducerea statului. Este vorba, în speţă, de „Juna dreaptă", aflată sub conducerea lui N. Blaremberg şi Al. Lahovari [81], şi de gruparea junimistă în fruntea căreia s-au situat T. Maiorescu şi P. P. Carp [82]. Apariţia noilor formaţiuni conservatoare, care gravitau, deocamdată, în jurul celor cu state vechi de serviciu în slujba apărării intereselor moşierimii, crea pericolul dispersării forţelor în faţa ofensivei grupărilor liberale, ce se arătau profund nemulţumite de maniera în care a fost organizat regimul instituit după 11 februarie 1866 [83]. În afară de aceasta, tendinţa de reorganizare a grupărilor liberale, precum şi reformele preconizate în programele acestora [84], i-a neliniştit pe conservatori, care nu se simţeau suficient de stăpîni pe situaţie atîta vreme cît adversarii lor, în împrejurări excepţionale, puteau ajunge la conducerea statului. În plus, tendinţele afişate de gruparea liberal-radicală, care-şi propusese să obţină independenţa şi unitatea deplină pe cale revoluţionară [85], a îngrijorat extrem de mult moşierimea ceea ce a determinat-o să-şi strîngă rîndurile, spre a evita o nouă înfrîngere ce-i putea fi fatală. Totodată, metodele utilizate de radicali pe plan intern, mai ales apelul la populaţia orăşenească în momentele de maximă încordare a luptelor politice, au avut darul să grăbească procesul de unificare a grupărilor conservatoare [86].

Pe linia unificării grupărilor conservatoare, un loc important îl ocupă, fără îndoială, constituirea, la Bucureşti, în noiembrie 1866, a „Comitetului ordinii" în care intrau, alături de D. Ghica, acceptat de nevoie în calitate de şef, aproape toţi conducătorii vechilor grupări conservatoare [87]. Acest comitet, al cărui organ de presă a fost ziarul „Ordinea", apărut cu prilejul campaniei electorale din toamna anului 1866 [88],

---

[81] *Istoria României*, IV, p. 544.

[82] E. Lovinescu, *op. cit.*, *passim*.

[83] V. Russu, *Instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii (februarie—iunie 1866)*, în „An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi" tom. XVI, fasc. 2/1970, p. 145—154.

[84] Idem, *Din lupta politică în anii instabilităţii guvernamentale : Înţelegerea de la „Concordia" (februarie 1867)*, în *loc. cit.*, tom. XVII, fasc. 1/1971, p. 73—91.

[85] Vasile Maciu, *România şi pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Ed. Acad., Bucureşti, 1968, p. 308—314.

[86] „Pressa", I, nr. 6 din 29 februarie 1868, p. 22 ; „Térra", I, nr. 3 din 10 noiembrie 1867, p. 9 ; Ibidem, nr. 5 din 14 noiembrie 1867, p. 19.

[87] Astfel, în acest comitet îi întîlnim, alături de D. Ghica, pe Lascăr Catargiu, Aristid Pascal, Alexandru Ştirbei, Manolache Kostache Epureanu şi C. N. Brăiloiu. „Ordinea", I, nr. 1 din 18/30 august 1866, p. 3.

[88] Alegerile din toamna anului 1866 prezentau un interes deosebit pentru toate grupările politice, ceea ce explică serioasele pregătiri făcute atît de liberali,

își propunea să capete un caracter permanent spre a putea constitui nucleul viitorului partid [89]. El era conceput ca un organ central, iar membrii săi au luat chiar inițiativa înființării unor comitete locale, pe județe, spre a se putea ajunge la unirea tuturor conservatorilor [90]. Sfera de influență a „Comitetului ordinii“ s-a extins mai mult asupra Munteniei, deoarece la Iași, conservatorii grupați în jurul lui Gr. M. Sturdza au înființat, la rîndul lor, un Comitet central electoral menit, de asemenea, să constituie nucleul unui viitor partid dar numai pentru Moldova [91]. La începutul anului 1867, din motive ce nu ne sînt prea bine cunoscute dar care țineau, probabil, de rivalitățile personale și de atitudinea față de venirea radicalilor la conducere, „Comitetul ordinii“ s-a destrămat dar acțiunea de unificare a continuat să rămînă o preocupare esențială a grupărilor conservatoare. De data aceasta, acțiunea a fost preluată de tînăra grupare conservatoare „Juna dreaptă“, care, prin organul său de presă „Térra“ se considera succesoarea legitimă a „Comitetului ordinii“ [92].

În anii 1870—1871 procesul de unificare a grupărilor conservatoare a intrat în faza sa finală, după o lungă perioadă de tatonări, colaborări periodice și încercări nereușite de constituire a unui partid. Faptul nu are în sine nimic surprinzător sau întîmplător. Experiența acumulată de conservatori după 11 februarie 1866 i-a convins definitiv că era reformelor era departe de a fi închisă în România, iar măsurile adoptate de

---

cît și de conservatori. Astfel, unele grupări, cum ar fi cele conservatoare, se arătau preocupate de consolidarea însemnatelor avantaje obținute cu prilejul organizării noului regim spre a putea obține un hotărîtor cîștig de cauză în lupta pentru putere. La rîndul lor, liberalii, dar mai ales cei de orientare radicală, urmăreau să pătrundă masiv în corpurile legiuitoare pentru a putea ieși din strania situație de „învinși ai lui 11 februarie“.

[89] „Ordinea“, I, nr. 1 din 18/30 august 1866, p. 3.

[90] Ibidem, nr. 11 din 11 septembrie 1866, p. 41.

[91] Ibidem, nr. 9 din 6/18 septembrie 1866, p. 35 ; E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 154—155.

[92] Ziarul „Térra“ a apărut la 8 noiembrie 1867, avînd ca redactori pe N. Blaremberg, Aristid Pascal și P. P. Carp. Ziarul apărea de cinci ori pe săptămînă în limba română și o dată, joia, în cea franceză. Apariția acestui organ de presă conservator nu este întîmplătoare. Spre sfîrșitul anului 1867 luptele politice atinseseră un înalt grad de intensitate. Între altele, radicalii, odată ajunși la guvern, au căutat să-și consolideze pozițiile și pentru aceasta au procedat la dizolvarea Adunării deputaților unde întîmpinau o continuă opoziție din partea conservatorilor. Acest act i-a neliniștit pe conservatori, care încearcă să se unească pentru a nu îngădui realizarea planurilor de politică internă și externă a radicalilor. Astfel, pentru dirijarea alegerilor, s-a constituit, în urma unei întruniri, un comitet în care intrau aproape toți fruntașii diferitelor grupări conservatoare. Este vorba, între alții, de D. Ghica, Manolache Kostache Epureanu, P. Mavrogheni, V. Boerescu, A. Plagino, N. Blaremberg și Aristid Pascal. Acest comitet a lansat un apel prin care chema alegătorii la luptă împotriva „licenței, anarhiei și demagogiei“. În această atmosferă încordată a apărut ziarul „Térra“, care era destinat să contribuie la strîngerea rîndurilor conservatorilor și la lupta împotriva radicalilor care erau considerați o adevărată primejdie pentru interesele moșierimii. „Térra“, I, nr. 1 din 8 noiembrie 1867, p. 1—2.

liberali, atunci cînd s-au aflat la conducere, le-a demonstrat, odată în plus, perspectivele ce se deschideau pentru moşierime în condiţiile intensificării ritmului de dezvoltare a ţării pe drumul capitalismului. În plus, încercările unor grupări liberale de a revizui constituţia, în sensul lărgirii democraţiei burgheze, au contribuit, de asemenea, la strîngerea rîndurilor moşierimii spre a evita împingerea ei pe un plan secundar sau spre a preîntîmpina chiar înlăturarea ei din viaţa politică a ţării [93].

Vasta conspiraţie organizată de liberali în 1870—1871, care, într-o conjunctură favorabilă, intenţionau să soluţioneze pe cale revoluţionară mult disputata problemă a preponderenţei în cadrul statului, a jucat un rol esenţial în unificarea grupărilor conservatoare. Episodul revoluţionar de la Ploieşti, din august 1870, şi manifestaţia republicană din martie 1871 i-a convins pe conservatori de consecinţele pînă la care radicalii voiau să împingă lupta politică, ceea ce i-a determinat să se concentreze în jurul domnitorului, cu care au ajuns la un acord în privinţa instituirii unui guvern de mînă forte [94]. Această soluţiei, considerată salvatoare pentru a se ieşi din impas, a întîmpinat sufragiul unanim al grupărilor conservatoare [95]. Guvernul L. Catargiu, constituit într-un moment de acută criză politică, a fost sprijinit de toate grupările conservatoare deoarece, toate, fără nici o excepţie, se simţeau ameninţate de ofensiva adversarilor lor politici. În aceste condiţii a fost posibilă unirea tuturor grupărilor moşiereşti şi punerea bazelor partidului conservator. Apărut ca o coaliţie a grupărilor conservatoare, care s-au unit în faţa unui pericol ce părea iminent, partidul conservator îşi va păstra această caracteristică în întreaga lui existenţă. Coalizarea grupărilor conservatoare a avut loc într-un moment de maximă încordare a luptelor politice, ceea ce explică de ce constituirea partidului conservator de la noi n-a cunoscut filiera obişnuită cu prilejul înfiinţării organizaţiei politice a unei clase sociale ajunsă la maturitatea înţelegerii locului pe care îl ocupă în societate.

Înainte de a încheia succinta noastră expunere asupra constituirii partidului conservator din România, considerăm necesare anumite precizări. Astfel, din capul locului, în legătură cu argumentele utilizate în lucrarea noastră se poate pune următoarea întrebare : de ce nu s-a ajuns la constituirea unui partid conservator înainte de 1871 din moment ce, încă de la 1859 moşierimea a fost pusă în situaţia de a lupta împotriva reformelor ? Întrebarea ni se pare firească şi de aceea un răspuns, chiar incomplet, necesar.

---

93 V. Russu şi D. Vitcu, *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870)* (I), în „Anuarul Inst. de ist. şi arh. „A. D. Xenopol“, VII, Iaşi, 1870, p. 159—161 ; Idem, (II), VIII, 1971, p. 93.

94 Emil Ioachimovici, *op. cit.*, p. 58—62 ; *Istoria României*, IV, p. 559—560.

95 T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925.

La crearea acestei situaţii au concurat un şir de factori, care ţin atît de structura de clasă a moşierimii, cît şi de situaţia existentă la noi după constituirea statului naţional. Moşierimea, ca orice altă clasă socială, nu a fost omogenă, ceea ce, în mod firesc, a dus la formarea mai multor grupări ale căror interese economice şi politice nu erau întotdeauna, identice. În plus, asupra acestei divizări a moşierimii au influenţat şi condiţiile oarecum deosebite care au existat în cele două Principate pînă la Unirea din 1859. Constituirea statului naţional nu a dus, după cum era şi firesc, la o fuzionare automată a diferitelor grupări, care se conturaseră în sînul moşierimii, datorită condiţiilor istorice specifice fiecăruia din cele două Principate. Apropierea dintre diferitele grupări ale moşierimii moldo-muntene s-a desfăşurat treptat şi în strînsă legătură cu procesul de trecere de la unirea politică, concretizată în dubla alegere a lui Al. I. Cuza, la unirea reală. Ca urmare a acestui fapt, apariţia unei organizaţii politice a moşierimii, care să aibă influenţă asupra întregului teritoriu al ţării, n-a fost posibilă multă vreme după constituirea statului naţional. În afară de aceasta, cel puţin pînă la lovitura de stat de la 2 Mai 1864, atitudinea diferitelor grupări conservatoare faţă de politica internă şi externă promovată de domnul Unirii n-a fost unitară. Astfel, dacă reprezentanţii marii boierimi, în rîndul cărora intrau membrii acelor familii ce alcătuiseră protipendada sau dăduseră domnitori pentru tronul celor două Principate, i-au făcut, de la început, o dîrză opoziţie lui Cuza, socotit un parvenit ce nu avea dreptul să se afle la conducerea ţării, o altă parte a moşierimii a colaborat temporar cu acesta pînă la instituirea regimului de dictatură personală. Reformele ce au urmat după 2 Mai 1864 au afectat însă interesele economice şi politice ale întregii moşierimi, ceea ce a favorizat, într-o măsură substanţială, procesul de apropiere dintre diferitele grupări conservatoare. După 1864, deosebirile de vederi dintre grupările conservatoare s-au estompat tot mai mult, iar colaborarea dintre ele a devenit tot mai strînsă încît unificarea lor într-un singur partid părea mai mult o chestiune formală. Într-adevăr, unitatea de vederi de care au dat dovadă conservatorii cu prilejul răsturnării lui Al. I. Cuza şi a elaborării constituţiei de la 1866 pledează, cu prisosinţă, în favoarea acestei afirmaţii. Constituirea însă a unei organizaţii politice unitare a moşierimii n-a fost posibilă datorită anumitor factori ce nu pot fi neglijaţi atunci cînd încercăm să reconstituim istoricul partidului conservator din România. Este vorba, în esenţă, de influenţa exercitată asupra raporturilor dintre grupările conservatoare, de rivalităţile existente între conducători. Acceptarea unui conducător, căruia să i se supună toţi fruntaşii grupărilor conservatoare, părea tot atît de dificilă precum a fost în 1859 desemnarea unui candidat unic pentru tronul Moldovei sau al Ţării Româneşti. După moartea lui B. Catargiu, singurul om a cărui conducere n-a fost contestată, se părea că nici unul dintre fruntaşii

grupărilor conservatoare nu întrunea autoritatea necesară pentru a fi acceptat, fără murmur, drept şef de partid. Aceste rivalităţi îşi găsesc izvorul nu numai în lupta pentru şefia unui partid a cărui constituire s-a aflat multă vreme sub semnul incertitudinii. Alături de această dispută pentru conducere au existat şi alte cauze care, cel puţin pînă la 1866, au alimentat neînţelegerile dintre fruntaşii conservatori. Este vorba, între altele, de faptul că marile familii boiereşti nu au renunţat, după 1859, la veleităţile lor de domnie. Or, pe acest teren un acord era greu de realizat, ceea ce explică de ce s-a acceptat, în cele din urmă, de nevoie, soluţia prinţului străin. În sfîrşit, la toate acestea am putea adăuga şi existenţa unor interese speciale, cum a fost cazul în Moldova, unde, nu întîmplător, s-a încercat, în 1866, constituirea unui partid conservator al cărui program urma să fie axat, cu precădere, pe apărarea intereselor neglijate ale fostului Principat. Rivalităţile personale au întîrziat constituirea partidului dar n-au împiedicat, ori de cîte ori a fost nevoie, colaborarea dintre grupările conservatoare deoarece între acestea nu existau deosebiri de vederi în legătură cu problemele fundamentale ale epocii. Acest element a favorizat, într-o măsură esenţială, trecerea treptată de la apărarea intereselor de grup sau de provincie la lupta pentru promovarea intereselor clasei în totalitatea ei.

Experienţa acumulată de conservatori de la 1859 pînă la 1871 i-a convins de necesitatea unificării tuturor grupărilor. Avantajele oferite de Convenţia de la Paris, iar ulterior de constituţia de la 1866, s-au dovedit insuficiente pentru apărarea intereselor economice şi politice ale moşierimii. Mai mult decît atît, nici una din grupările conservatoare, singură, nu-şi putea asigura o majoritate parlamentară substanţială pentru a se menţine multă vreme la conducere, fapt ce se răsfrîngea negativ asupra posibilităţilor de acţiune ale reprezentanţilor moşierimii. Această situaţie a devenit caracteristică mai ales după instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii. Elocvent în acest sens ni se pare, spre exemplu, rezultatul pe care l-au dat primele alegeri efectuate pe baza legii electorale ce fusese adoptată în 1866. Astfel, conservatorii, care erau avantajaţi de legea electorală, au obţinut, în Adunarea deputaţilor, o majoritate relativă dar aceasta era extrem de divizată, ceea ce nu le-a permis să ajungă la conducerea statului [96].

Ascendentul temporar al liberalilor radicali şi revenirea pe primul plan al vieţii politice a moderaţilor din jurul lui Kogălniceanu, care îşi propunea, între altele, aplicarea integrală a reformei agrare [97], a neliniştit moşierimea şi a grăbit procesul de unificare a grupărilor conservatoare. Conservatorii, sesizînd pericolele ce puteau rezulta pentru moşierime din aplicarea programului de politică internă al liberalilor, dar mai ales al celor radicali, au trecut peste rivalităţile personale sau deo-

[96] „Térra“, I, nr. 14 din 26 noiembrie 1867, p. 54.
[97] V. Russu şi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 93.

sebirile neesențiale de vederi și interese și s-au coalizat spre a putea contracara tendința adversarilor lor de a asigura preponderența burgheziei în cadrul regimului instituit după 11 februarie 1866 sau, fapt socotit și mai grav, de a impune o nouă formă de organizare conducerii statului. Pregătirile radicalilor, începute încă din 1869, în vederea declanșării unei mișcări revoluționare [98], pregătiri ce le erau cunoscute conservatorilor [99], demonstrau, cît se poate de clar, existența unor serioase preocupări în vederea schimbării stării de lucruri din România. În sfîrșit, coalizarea grupărilor conservatoare a fost grăbită și de un alt fapt. Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că o schimbare de regim, în sens autoritar, așa cum a încercat Carol I, sprijinit de o parte a conservatorilor, n-a fost posibilă în 1870—1871. Aceasta i-a silit pe conservatori să se unească pentru a ajunge la conducere spre a-și putea realiza obiectivele în limitele constituției de la 1866.

Analiza noastră, cu toate că este departe de a fi completă, ne îngăduie, totuși, să tragem anumite concluzii ce pot prezenta un oarecare interes pentru problema pusă de noi în discuție cu prilejul prezentei comunicări. Astfel, în funcție de problemele dezbătute se poate constata că partidul conservator, organizația politică a moșierimii, s-a constituit într-o perioadă de mari frămîntări interne generate de confruntarea diferitelor clase și categorii sociale în legătură cu organizarea României moderne.

Partidul conservator, reprezentant, în linii mari, firește, al moșierimii, s-a născut din necesități ce aveau în vedere apărarea intereselor unei clase ale cărei poziții economice și politice erau mai mult decît amenințate de organizarea pe baze moderne a tînărului stat național român. Moșierimea, înfrîntă în lupta angajată în jurul căii de dezvoltare a României moderne, a căutat să se organizeze pentru a putea lupta atît împotriva reformelor, cît și împotriva tendințelor tot mai accentuate ale burgheziei de a prelua conducerea statului spre a-și realiza obiective ce-i erau proprii și impuse de spiritul unui veac în care vechea clasă dominantă începea să devină inoportună. Rațiunea de a fi a partidului conservator nu poate fi găsită decît în lupta pentru apărarea intereselor economice și politice ale moșierimii. Aceasta i-a fost, de altfel, menirea în întreaga lui existență. Apărut ca o coaliție de grupări, într-un moment de acută criză politică, partidul conservator își va păstra această caracteristică pînă la primul război mondial. Din această cauză el va cunoaște

---

[98] *Ibidem*, p. 90—92.

[99] D. Ghica, spre exemplu, îl avertiza pe Carol I, printr-o scrisoare din 2 martie 1870, asupra faptului că pregătirile pentru o mișcare revoluționară erau extrem de avansate și nu se aștepta decît un moment favorabil pentru declanșarea ei. Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 4/1870, f. 1—2. Presa conservatoare îi acuza continuu pe radicali de pregătirea unei revoluții în România. „Pressa“, II, nr. 244 din 6 decembrie 1869, p. 977 ; Ibidem, nr. 201 din 13 septembrie 1870, p. 802 ; Ibidem, nr. 2 din 3 ianuarie 1871, p. 5.

continue frămîntări interne dar va reuşi, totuşi, să se menţină atîta vreme cît moşierimea a avut capacitatea să lupte pentru a-şi apăra poziţiile economice şi politice.

Conservatorii, nevoiţi să accepte dezvoltarea ţării pe drumul capitalismului, au încercat, în schimb, din interese ce le erau proprii, să limiteze cel puţin ritmul acestui proces. Adepţi ai unui ritm lent pentru dezvoltarea ţării conservatorii s-au găsit, în această problemă esenţială, într-un continuu conflict cu burghezia, fapt ce nu a permis să se ajungă la închegarea unei alianţe între cele două clase dominante.

LA GÊNÈSE DU PARTI CONSERVATEUR EN ROUMANIE

Résumé

En s'appuyant sur un riche matériel, l'auteur conclut que le moment de la constitution du Parti Conservateur doit être considéré l'année 1871. Sa génèse doit être recherchée dans la période des luttes politiques qui ont accompagné la confrontation des diverses classes et catégories sociales concernant l'organisation de la Roumanie moderne.

Le Parti Conservateur, représentant en traites générales les grands propriétaires terriens, est issu de la nécessité de la défense des intérêts de ceux-ci menacés par l'organisation moderne du jeune état roumain. Vaincus dans la lutte engagée autour des voies du développement de la Roumanie moderne, ils ont été détérminés de s'organiser politiquement, pour pouvoir s'opposer plus efficacement tant aux reformes, qu'aux tendances de la bourgeoisie de s'installer seule au pouvoir ; or, celle-ci visait des objectifs imposés par l'esprit d'un siècle où la vieille classe dominante devenait anachronique. La raison d'être du Parti Conservateur ne peut pas être donc trouvée que dans la lutte pour la défense des intérêts économiques et politiques des grands propriétaires terriens. C'est d'ailleurs son but pendant toute son existence. Résultat d'une coalition réalisée dans un moment de profonde crise politique, le Parti Conservateur maintiendra cette caractéristique jusqu'à la première guerre mondiale ; malgré des divisions intestines, il subsistera tant que les grands propriétaires fonciers ont eu la capacité de lutter pour la défense de leurs positions économiques et politiques.

UNE SCÈNE AGRICOLE DE LA COLONNE TRAJANNE

PAR

N. GOSTAR

Chacune des scènes de la Colonne Trajanne de Rome est un vrai châpitre de l'histoire des luttes entre les Romains et les Daces, pendant les années 101—102 et 105—106. La valeur documentaire de ces scènes, bien que mise en doute par certains [1], est toujours aussi importante que celle des pages d'un livre d'histoire contemporain aux événements. Vrai chronique illustrée, la Colonne Trajanne ne cesse encore d'être une des sources des plus importants épisodes concernant les deux guerres daciques. Car, dans les pages de cette chronique on trouve non seulement des luttes, des discours militaires etc., mais encore beaucoup de pages de la vie militaire des Daces ou bien de la vie des camps des soldats romains.

L'une de ces pages est bien la scène CX, (fig. 1), qui représente, avec suffisamment de clarté et une approximative exactitude (vue la possibilité de l'artiste de réaliser en pierre divers mouvements et actions), une scène agricole des plus complètes et des plus vivantes [2]. Sur le premier plan de la scène CX on voit sept soldats romains, qui d'après leur uniforme militaire appartiennent à une légion. L'activité réalisée par les soldats romains est celle de *messis (messio)* „la moisson", divisée en trois actions séparées. La première action c'est la *messis* proprement dite, c'est-à-dire „le moissonnage du blé". On voit en face deux soldats *frumentatores*, qui moissonnent le blé à l'aide des *falculae* ou *seculae* „les faucilles". La deuxième action, qui a lieu derrière ces deux *frumentatores*, est réalisée toujours par deux soldats qui lient les *fasces* „les gerbes" et les transportent sur leur dos. Dans la troisième action on voit trois chevaux et deux soldats qui mènent les animaux. Cette action ayant été différemment commentée par les exégètes de la Colonne — et à notre avis on lui a donnée une explication erronée — nous nous réservons le droit de l'analyser plus bas.

Selon W. Froehner, la scène CX représente des soldats envoyés à faire la moisson du blé ; parmi ceux-ci, les uns moissonnent, les autres transportent les gerbes et les derniers gardent les mulets [3]. Selon S. Reinach la scène représente des soldats du train qui viennent moissonner le blé et surveillent les mulets [4].

---

[1] Cf. C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucarest, 1966, p. 14—20 ; H. Daicoviciu, *Dacii* [2], Bucarest, 1968, 240—249.

[2] C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule. Tafelband*, II, Berlin—Leipzig, 1900, sc. CX.

[3] W. Froehner, *La Colonne Trajanne*, Paris, 1865, p. 139.

[4] S. Reinach, *La Colonne Trajanne au Musée de Saint-Germain*, Paris, 1886, p. 55.

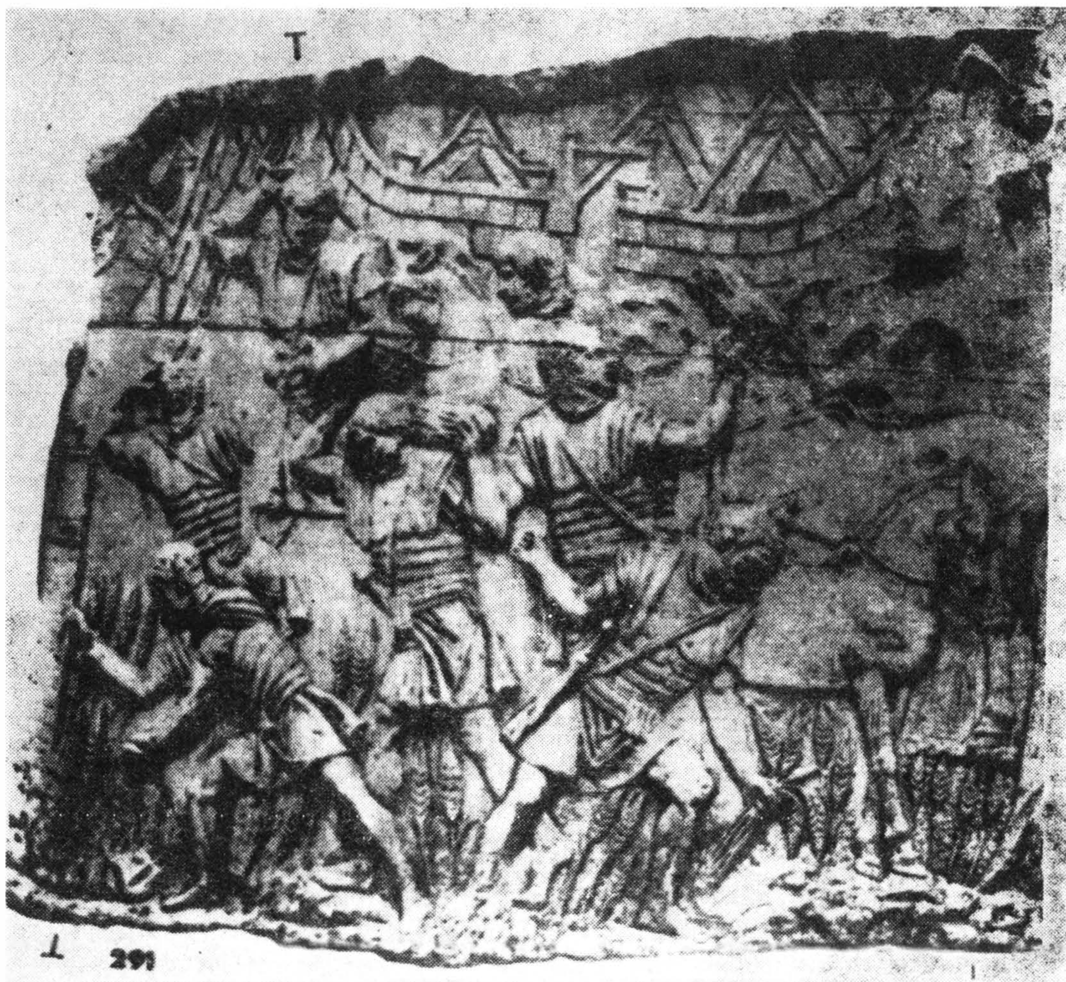

Fig. 1.

C. Cichorius a essayé d'analyser plus attentivement cette scène, qu'il décrit comme une action de ravitaillement de l'armée romaine et qui est concrétisée dans la récolte des céreales (dans ce cas le blé). La présence des trois animaux, mulets, *Maulthiere*, selon C. Cichorius, est expliquée dans le sens que les gerbes sont chargées sur le dos de ces animaux et transportées dans le camp que l'on voit à l'arrière-plan [5]. Parmi les chercheurs roumains, nous mentionnons D. Tudor, qui

[5] C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule. Dritter Textband*, Berlin, 1900, p. 200—201.

résume la scène entière dans les mots : „les soldats mènent les chevaux au pâturage et moissonnent le blé“ [6]. Enfin, dans une monographie récente, M. Macrea affirmait que cette scène „représente des soldats romains en train de moissonner“ [7].

On a ensuite considéré la scène comme un argument prouvant le développement de l'agriculture en Dacie préromaine, tous les chercheurs étant portés à croire que le champ de blé appartient aux Daces, mais conquis par l'armée romaine en marche et moissonné par les soldats romains. Se rapportant à cette scène de la Colonne, C. Moisil montrait „combien l'agriculture était développée chez les Daces“ [8]. Depuis lors, dans différents travaux et manuels on montrait, en partant de cette scène, que les Daces cultivaient le blé, conclusion simple et honnête, mais sans aucune valeur pour l'histoire de l'agriculture sur le territoire de la Roumanie ancienne.

Grâce à la clarté de la scène, les deux premières actions, c'est-à-dire *le moissonnage* et *le gerbage*, ne comportent aucune discussion. En revanche, la troisième action a été expliquée de trois manières différentes : soldats qui font paître les chevaux ; soldats qui gardent les mulets ; ou, enfin, soldats menant les mulets destinés au transport des gerbes. Mais, si l'on étudie plus attentivement la scène, aucune de ces explications ne tient debout.

Notre première remarque concerne les trois équidés, qui ne sont pas des mulets, mais bien des chevaux, tels qu'ils sont présentés dans toutes les scènes de la Colonne [9]. Il ne saurait être question d'une confusion entre les chevaux et les mulets, car l'artiste sait représenter aussi le mulet, qui apparaît dans une autre scène [10]. Deuxièmement, on ne remarque pas dans la scène CX que les gerbes soient chargées sur les animaux et, ajoutons-nous, on ne transporte pas les gerbes sur le dos des mulets, le chariot étant plus propice à leur transport. Or, on ne voit pas ici un tel véhicule, bien que les attelages apparaissent fréquemment sur les scènes de la Colonne [11]. Il faut donc exclure toute explication portant sur le transport des gerbes sur le dos des mulets ou à l'aide des chariots. Une troisième remarque porte sur la position des chevaux qui sont en mouvement et non en repos, ce qui exclut l'explication qu'ils sont au pâturage. La quatrième remarque porte toujours sur les chevaux : ceux-ci tournent en rond et il est possible que le sculpteur ait représenté même le poteau autour duquel ils tournent. Ces observations faites, on peut conclure que l'activité des chevaux porte sur une dernière action importante de la récolte du blé, la *tritura* „le battage“. Les trois chevaux, qui tournent en rond au pas, accomplissent l'action de *terere* „l'action de battre les blés“, pour en obtenir le *frumentum* „le blé“. Alors les deux soldats, qui portent des gerbes sur leur dos, se dirigent vers *area* „l'aire“, où a lieu la *tritura* „le battage“. La scène représente donc les trois actions de la récolte du

---

[6] D. Tudor, *Oltenia Romană* [3], Bucarest, 1968, p. 34.

[7] M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, Bucarest, 1969, p. 296. Nous n'avons pas eu l'occasion de consulter les monographies de K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule. Ein römisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike*, Berlin—Leipzig, 1926 et de L. Rossi, *Column and the Dacian Wars*, Londre—Ithaca (N.Y.), 1971.

[8] C. Moisil, *Istoria românilor înfățișată în proiecțiuni luminoase. II. Luptele dacilor cu romanii în vremea regelui Decebal și a împăratului Traian*, Bucarest, 1915, p. 57.

[9] C. Cichorius, *Tafelb.*, II, sc. V, VII, XVI, XXI, XXIV, XXVII, XXIX, XXXI, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XL, XLII, XLIX, L, LVII, LVIII, LXII, LXIV, LXVI, LXXIV, LXXXVIII, LXXXIX, XCVI, C, CII, CIV, CVI, CVII, CXXXVIII, CXLII, CXLIII, CXLIV, CXLV, CXLVI.

[10] C. Cichorius, *Tafelb.*, II, sc. IX, XL (?), CVII (?).

[11] C. Cichorius, *Tafelb.*, *II*, sc. XXXVIII, XL, LXII, LXVI, CVI, CVII.

blé et peut être considérée parmi les plus concluants et les plus anciens témoignages sur la technique de la moisson sur le territoire de la Dacie.

Un deuxième problème, qu'il faut éclaircir, concerne le champ de blé ; à qui ce champ de blé appartient-il, aux Romains ou aux Daces ? On a généralement soutenu que le champ cultivé appartient aux Daces, que le blé y a été ensemencé aussi par le Daces et que par hasard les Romains sur leur passage trouvent ce champ cultivé qu'ils moissonnent [12]. Cette explication est pourtant trop simple et diminue la valeur documentaire de la scène. Nous remarquons tout d'abord que celle-ci n'est point l'illustration d'un pur hasard, *Vorgang* selon C. Cichorius. Toutes les scènes de la Colonne sont des représentations d'événements ou d'épisodes importants de l'histoire des guerres contre les Daces. Le travail agricole de la scène CX vient s'insérer dans le événements importants du cours de la deuxième guerre dace.

On remarque, à l'arrière-plan de cette scène, un camp, situé à une certaine hauteur. Les soldats de la légion respective, qui sont occupés aux travaux agricoles, qu'on vient de décrire, appartiennent à l'armée romaine et, de l'image, il ne ressort aucunement qu'il viennent de conquerir un champ de blé. S'il s'était agi d'un territoire récemment conquis, alors les champs de blé auraient été dévastés et brûlés, soit par le conquérant, soit par celui qui se retirait devant le conquérant ; c'est la loi de la guerre que l'on rencontre partout dans l'antiquité. Alors, cet *ager*, cultivé du blé, n'appartient pas aux Daces, mais bien aux Romains et précisément à une légion. La scène CX nous confirme entièrement l'existence d'un *territorium legionis*, formé dans la région méridionale de la Dacie après 102, à la suite de la paix imposée par Trajan. La légion qui reste dans la Dacie est la *legio IV Flavia felix* [13] et elle reçoit un *territorium* avec un immense *ager*, que les soldats romains viennent cultiver.

A la suite de cette analyse, un autre problème se pose, celle concernant la localisation de ce *territorium legionis* (c'est-à-dire de la scène CX). Selon W. Froehner, cette moisson du blé par les soldats romains aurait lieu en Dacie, dans une région de plaine [14]. C. Cichorius essaie d'argumenter et ensuite de préciser que cette scène de la récolte aurait lieu dans la région de Ţara Bîrsei, *Burzenland*, hypothèse tout à fait gratuite et sans aucune fondement [15]. Selon D. Tudor, la scène de la récolte n'a pu avoir lieu qu'en Oltenie, hypothèse tout aussi peu fondée [16]. À ces opinions, privées de toute argumentation, jetées à la hâte sur le papier et nullement ou peu approfondies, nous opposons la précision qu'il n'a pu exister en Dacie un *territorium legionis*, avant la fin de la deuxième guerre dace, sinon en Transylvanie et à savoir dans la plaine de Haţeg, département de Hunedoara. C'est ici que, l'automne de l'an 102, Trajan a laissé la *legio IV Flavia felix*, la seule légion d'ailleurs qui a resté sur le territoire occupé ; c'est ici qu'elle avait son camp [17] ; c'est donc ici que devait se trouver aussi son *territorium*.

[12] C. Cichorius, *Textb.*. III, *ibidem.*

[13] E. Ritterling, *RE*, XII, 1544.

[14] W. Froehner, *ibidem.*

[15] C. Cichorius, *ibidem.*

[16] D. Tudor, *ibidem.*

[17] Sur la place de la future *col. Ulpia Traiana Aug. Dacica Sarmizegetusa ;* C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, dans „Dacia“, I, 1924, p. 225 ; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 86—87 ; idem, *Severus Alexandér şi provincia Dacia*, dans „Acta Musei Napocensis“, III, 1966, p. 153 n. 2 (*Dacica*, Cluj, 1969, p. 386 n. 2) ; I. Glodariu, *Legio IV Flavia Felix in Dacia*, dans „Acta Musei Napocensis“, III, 1966, p. 432—433 ; idem, *Legio IV Flavia Felix et la Dacie*, dans *Acta of the Fifth Epigraphic Congress 1967 Printed in Great Britain*, p. 330—332 ; D. Protase, *Legiunea IV Flavia la nordul Dunării şi apartenenţa Banatului şi Olteniei la provincia Dacia*, dans „Acta Musei Napocensis“, IV, 1967, p. 59 ; N. Gostar, *Condita Colonia Dacica*, dans „Apulum“, IX, 1971, p. 318.

Ceci est confirmé encore par la scène suivante, CXI, où l'on voit une puissante citadelle dace ; par conséquant ce *territorium legionis* n'était pas loin du massif montagneux d'Orăştie, où se trouvaient les fameuses forteresses daces.

Enfin, la datation de cette scène, selon sa succession sur la Colonne, la plupart l'on faite au commencement de la deuxième guerre, à savoir en été. Seul C. Cichorius date la scène de la moisson du mois de Juillet 106 [18]. Aujourd'hui cependant on peut préciser avec certitude ce moment présenté si clairement dans la scène CX. Il est connu que Trajan part de Rome le 4 Juin 105 [19]. Tout son voyage est présenté sur les scènes de la Colonne. Depuis son embarquement, qui a lieu à Brundisium [20], jusqu'à la scène CX, trente une autres scènes se succédent [21]. Ce n'est pas le cas de nous arréter sur ces épisodes préliminaires à la deuxième guerre, mais, de toute façon, depuis le 4 Juin jusqu'à la scène de la moisson un mois aura pu s'écouler. Par conséquent, la moisson du blé de la scène CX a eu lieu au mois de Juillet 105 et non en 106 comme C. Cichorius le prétendait, car le 11 Août 106 la guerre était déjà finie [22], et non à peine commencée.

Avant de conclure, nous voulons souligner la valeur toute particulière de l'épisode présenté dans la scène CX. La scène de la moisson du blé n'est pas un événement secondaire, ainsi que l'a considéré C. Cichorius, sans parler des autres savants, comme J. Dierauer, E. Petersen, R. Paribeni, V. Pârvan, pour n'en citer que les plus connus, qui, fait significatif, ne l'ont pas même mentionné. Après avoir examiné successivement les scènes, on peut affirmer que l'armée romaine ne commence l'offensive qu'après la moisson des blés. Cette constatation correspond aux informations de Dio Cassius, LXVIII, 14, 1, qui affirme que Trajan a commencé la deuxième guerre „avec plus de sagesse que de passion". Autrement, les champs de blé du *territorium legionis*, situés non loin du territoire dace non occupé, auraient été mis en péril une fois la guere commencée. Le moissonnage fait sur le *territorium legionis* mettait à l'abri le blé qui pouvait être incendié par l'ennemi ; en même temps il résolvait le problème du ravitaillement de l'armée romaine. C'est à peine après que le blé eût été récolté et déposé dans les *horrea* des *castra* que les vraies hostilités commencent, telles qu'elles ont été consignées sur les scènes suivantes de la Colonne.

En revenant à l'analyse de la scène de la récolte, nous sommes encore redevables de deux explications. La première concerne le nombre des soldats, qui sont au nombre de sept. Leur activité est organisée pourtant par groupes de deux : deux moissonnent, deux lient et transportent les gerbes et deux mènent les chevaux à l'aire. Il y a bien encore un autre soldat, mais celui-ci ne mène pas les chevaux, comme C. Cichorius voudrait l'expliquer. Ce soldat, situé sur une place plus élevée, est mis en évidence sur les autres et, du geste qu'il fait de la main droit, on voit qu'il ne saurait être qu'un officier, chargé de surveiller les travaux agricoles.

Une autre activité se déroule dans la scène CIX ; à l'intérieur du camp on voit quatres soldats, dont celui de droite, le visage tourné vers l'aire, a une acti-

[18] C. Cichorius, *ibidem.*

[19] A. Degrassi, *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti,* XII, 1936, p. 179 et suiv. ; idem, *Inscriptiones Italiae,* XIII 1, Rome, 1947, p. 195—199, 226 ; L. Vidman, *Fasti Ostienses,* Prague, 1951, p. 18, 57 ; C. Daicoviciu, *Istoria României,* I, Bucarest, 1960, p. 309 ; E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian,* Cambridge. 1966, p. 30.

[20] A. Degrassi, *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti, XXII, 1946—1947,* p. 167 et suiv. ; C. Daicoviciu, *ibidem.*

[21] C. Cichorius, *Tafelb.,* II, sc. LXXIX—CIX.

[22] C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien,* dans „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 330—333 ; CIL, XVI, 160 ; E. Mary Smallwood, *op. cit.,* p. 117—118 ; H. Daicoviciu, *op. cit.,* p. 266.

vité qu'on n'a pu expliquer. On remarque que le-dit soldat, appartient toujours aux cadres d'une légion, reste debout penché sur un objet qu'on ne peut identifier et au-dessus duquel il tourne quelque chose de la main droite. Or, son travail est celui de *molere* „moudre" le blé. Il est alors un *pistrinarius* „le meunier" en train de moudre à l'aide d'un moulin une partie du blé qu'on vient de transporter de l'aire.

En conclusion le battage du blé à l'aide des chevaux est ancien sur le territoire de la Dacie, ayant été pratiqué dès l'époque romaine. Il n'est même pas exclu que les Daces aient utilisé un procédé similaire. Le système, répandu aussi chez d'autres peuples d'Europe, doit être assez ancien chez les Roumains ; aussi et il est mentionné dans la poésie rituelle *Plugușorul :*

În grajd repede-a purces,
Zece iepe de-a ales,
Zece iepe,
Tot sirepe,
Cu potcoave de argint,
Cu cuie de mărgărint,
Cari unde mi-ți călca,
Pămîntul cutremura,...
La arie le-a adus,
La treierat le-a pus,
Cu copitele treierau,
Cu gura mi se hrăneau.

Il s'en alla dans l'écurie
Et quelques juments choisit,
Dix juments le suivent,
Fingardes, rétives,
Leur sabots, tout en argent,
Brillaient comme les diamants,
Quand elles marchaient sur le blé,
Toute la terre tremblait,...
Arrivées à l'aire, sauvages,
Elles commencent l'égrenage,
Leurs sabots fougueux égrènent,
Et leurs gueles sont toujours pleines.

T. Pamfile, *Agricultura la români,* Bucarest, 1913, p. 206 ; version française par G. Pruteanu.

UN NOUVEAU DOCUMENT ÉPIGRAPHIQUE SUR *NUMERUS PALMYRENORUM TIBISCENSIUM*

PAR

N. GOSTAR

Notre collègue V. Wollmann vient de publier sous le titre *Inscripţii şi sculpturi romane din sud-estul Banatului — Römische Inschriften und Steindenkmäler aus dem Südöstlichen Banat*, dans „Acta Musei Napocensis“, VIII, 1971, p. 531 et suiv., quelques documents épigraphiques provenant de plusieurs localités romaines de cette partie de la Dacie. On y publie (p. 552—553) un fragment d'autel trouvé près du camp de *Tibiscum*, aujourd'hui Jupa, département Caraş-Severin, conservé dans le Musée de Caransebeş. Malheureusement, la surface de l'inscription est en grande partie disparue et il n'en reste que quelques lettres du côté gauche. Selon V. Wollmann, le texte épigraphique serait le suivant :

BLI[. . . ?] ou BEL[. . . ?]
AE[LIVS ?]
AR[. . . ?]
E[. . . ?]
PAT[RON ?]

La photographie de l'autel est peu réussie et on y distingue difficilement les formes des lettres ; en revanche, le dessin est correctement exécuté. On remarque que dans la l. 1, on distingue, quand même sur la photo, BEI, cela a dû être BEL, ainsi que V. Wollmann lui aussi le suppose d'ailleurs ; dans la l. 3 on pourrait être AR, mais tout aussi bien AF ou AP ; mais l. 5. on ne saurait lire PAT (et quand *pat(ron(us)]* il y trouverait difficilement sa place), mais seulement PAI, donc, à notre avis, PAL.

Si l'on tient compte du fait que dans la localité où l'on a découvert le monument a campé un *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* [1], alors le nom de la

[1] G. Cantacuzino, *Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*. Bucarest, 1929, p. 72 et suiv. ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucarest, 1937, p. 199 ; H. T. Rowell, *RE*, XVII, 2550 ; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien*, Berlin, 1938, p. 213 ; F. Vittinghoff, *Zur angeblichen Barbarisierung des römischen Heeres durch die Verbände Numeri*, dans „Historia“, I, 1950, p. 399 ; C. Daicoviciu, *Diploma militară de la Tibiscum*, dans „Acta Musei Napocensis“, II, 1965, p. 135 et suiv. ; N. Gostar, *Populaţia palmyreniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice*, dans

divinité il y a *Bel*, connu comme dieux important à la tête d'une triade palmyrénienne[2]. L'inscription pourrait donc être complétée (fig. 1) :

BELo *patrio*
AEL*ius* -----
AR--- *mil.*
E*x.* *n.*
PAL*m.* *v.s.l.m.*

Fig. 1.

La divinité palmyrénienne, *deus patrius Bel* ou *Belus*, apparaît encore en Dacie, dans l'inscription du temple bâti par *n(umerus) Pal(myrenorum) sagit(tariorum)* de *Porolissum*[3], et, avec d'autres dieux syriens, *dei patrii*, dans l'inscription d'un temple de Sarmizegetusa[4]. L'épithète pourrait donc être *patrio*, mais *sancto* n'est pas exclu non plus.

„Arheologia Moldovei", II—III, 1964, p. 299 et suiv. ; idem, *A propos de deux inscriptions des Analecta de Zamosius*, dans „An. şt. ale Univ. Iaşi", Istorie, XVIII, 1, 1972, p. 57 ; I. I. Russu, *Elementele syriene în Dacia carpatică şi rolul lor în „colonizarea" şi romanizarea provinciei*, dans „Acta Musei Napocensis", VI, 1969, p. 175 ; idem, *Auxilia Provinciae Daciae*, dans „Studii şi cercetări de istorie veche", 20, 1, 1972, p. 76 ; M. Moga, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, dans „Acta Musei Napocensis", VII, 1970, p. 136 et suiv. ; S. Sanie, *Inscriptio bilinguis Tibiscensis, A. Pars Palmyrena*, dans „Dacia", N. S., XIV, 1970, p. 405 et suiv. ; J. Benes, *Die römischen Auxiliarformationen im unteren Donauraum*, dans „Sbornik Praci Filosoficka Faculti Brněnské University", E, 15, 1970, p. 191.

[2] J. Fevrier, *La réligion des Palmyréniens*, Paris, 1931, p. 47 et suiv.

[3] A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, extr. de „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice", Transilvania, V, 1942, p. 3 et suiv. ; C. Daicoviciu, *RE*, XXII, 267 ; I. I. Russu, *Elementele syriene*, p. 174, 181.

[4] CIL, III, 7954 ; S. Sanie, *Cîteva observaţii asupra inscripţiei CIL, III, 7954 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, dans „Studii şi cercetări de istorie veche", 19, 4, 1968, p. 575 et suiv.

Le gentilice *Aelius* est connu parmi les Palmyréniens de Dacie[5]. Il n'est resté du cognomen que deux lettres, dans la l. 3 ; au cas où il y aurait eu là les lettres AF, alors il est possible que ce cognomen ait été *[Bor]af[as]*, nom palmyrénien connu déjà à *Tibiscum*[6].

À la suite de la l. 3 il pourrait être *mil(es)* ou *vet(eranus)* et dans la l. 4 *e[x n(numero)]* ou *e[x opt(ione) n(umeri)]*[7].

Le monument est donc un autel dédié à *Bel patrius* ou *sanctus* par *Aelius ...ar... mil(es ex n(umero) Palm(yrenorum)* ou *vet(eranus) ex opt(ione) n(umeri) Palm(yrenorum)*.

---

[5] N. Gostar, *Populația palmyreniană*, p. 391, 304—305 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 177 et suiv.

[6] CIL, III, 14 216 ; I. I. Russu, *Note epigrafice*, dans „Studii și cercetări de istorie veche", 18, 1, 1967, p. 168—169 ; S. Sanie, *L'onomastique orientale de la Dacie*, dans „Dacia", N. S., XIV, 1970, p. 238.

[7] Cf. CIL, III, 7999, 8000, 14216 ; N. Gostar, *op. cit.*, p. 301—303 ; I. I. Russu, *Elementele syriene*, p. 176 et suiv.

ÎMBUNĂTĂŢIREA ILUMINATULUI PUBLIC DIN ORAŞUL IAŞI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

DUMITRU D. RUSU

În ansamblul modernizărilor edilitaro-urbanistice ale oraşului Iaşi din cursul secolului al XIX-lea se înscrie şi îmbunătăţirea sistemului de iluminat. Cu privire la acest aspect fundamental din istoria Iaşilor în epoca modernă există puţine menţiuni istoriografice [1]. Bogatul material inedit din Arhivele statului Iaşi ne îngăduie să conturăm momentele principale ale evoluţiei iluminatului public al oraşului pe parcursul secolului al XIX-lea.

Pînă la începutul secolului al XIX-lea iluminatul oraşului Iaşi nu a constituit obiectul unei reglementări precise şi eficace. Doar proprietarii dughenelor aveau datoria „fiştecare să pue o lumină la fereastră ca să lumineze uliţa" [2]. Măsurile luate în anii 1802—1804, în timpul domniei lui Alex. Moruzi, constituie începutul preocupărilor exprese pentru dezvoltarea şi îmbunătăţirea acestui serviciu public.

Odată cu aducerea apei în oraş şi pavarea unor străzi cu bîrne de lemn, Moruzi se va îngriji şi de luminatul uliţelor „aşezîndu-se fînare la toate 25 case şi culuccii prin răspîntii pentru ţinerea bunei rînduieli". Cu „bună orînduială şi grija fînarelor" era însărcinat vel-căpitanul „cel întîi zapciu după agă" [3]. Ca şi pînă atunci, iluminarea continua să se facă cu lumînări de seu.

După trei decenii, în care procesul modernizării Iaşilor este mult prea timid, începe perioada regulamentară, perioadă în care s-au produs transformări structurale esenţiale în toate compartimentele vieţii orăşeneşti. Oraşul se extinde teritorial şi îşi va schimba înfăţişarea prin construirea unor edificii, modernizarea străzilor, alimentarea cu apă, iluminatul şi înfăptuirea altor îmbunătăţiri similare Toate acestea s-au efectuat paralel cu creşterea însemnătăţii oraşului, cu întărirea funcţiilor sale administrative, cu consolidarea rolului Iaşilor de diriguitor al vieţii economice, administrative şi spirituale.

---

[1] Unele date asupra iluminatului oraşului Iaşi în secolul al XIX-lea găsim în : N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi odinioară şi astăzi*, Tip. Naţională, Iaşi, 1904, p. 271—280 ; Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 271—274 ; Constantin M. Boncu, *Contribuţii la istoria petrolului românesc*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti 1971, p. 108—112 şi 387—393 ; ş.a.

[2] Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, tomul II, Iaşi, 1857, p. 65.

[3] *Ibidem*, p. 68.

„Regulamentul municipal pentru orașul Eși“ — cuprins în Capitolul al III-lea (Anexe) din Regulamentul organic al Moldovei [4] — instituia noua administrație a Iașilor, Sfatul municipal, numit apoi Eforia orășenească. Între multiplele atribuții care cădeau în seama Eforiei un loc aparte ocupa și „luminarea orașului“ [5]. Precizîndu-se că „luminarea ulițelor" era necesară ca „ajutor de priveghere și de ușurință pentru comunicația lăcuitorilor“ se stabilea utilizarea, în acest scop, a „cinci sute fînare, în care vor arde lumînări de seu în toate nopțile anului, afară de acele cînd va fi lună plină, la care vreme va arde numai jumătate din lumînări“. Supravegherea felinarelor — așezate „în oraș în depărtare de 12 stînjeni unul de altul și prin mahalale de 15 stînjeni“ — revenea celor 40 de fanaragii cu starostele lor [6]. Mai importantă poate decît aceste reglementări — care nu fac decît să statornicească, în termeni mai preciși, o situație deja existentă — este prevederea referitoare la necesitatea îmbunătățirii iluminatului. „Sfatul municipal — se preciza în Regulament — va face toate ispitele cîte vor povățui către aflarea unei îndemănatice închipuiri pentru luminarea orașului cu chipul cel mai lesnicios mai economicos și mai sigur despre tot feliul de primejdii“ [7].

Odată cu aplicarea noii reglementări și instituirea Sfatului municipal, în ianuarie 1832, se iau măsuri pentru sporirea numărului de felinare pînă la 500, așezarea acestora în locuri corespunzătoare și se cere a se cerceta „cu ce ar putea costisi mai eftin luminarea orașului cu lumînări de seu sau cu oloiu de cînepă“ [8]. Totuși, timp de aproape un deceniu, nu se vor produce schimbări esențiale, deși nu au lipsit unele propuneri de îmbunătățire a iluminatului [9]. Acțiunea de căutare a unui sistem mai propice și mai ieftin duce la înlocuirea, în aprilie 1839, a lumînărilor de seu cu uleiul vegetal [10], care va fi utilizat timp de două decenii. Încercarea, din anii 1841—1843, de a folosi la luminarea orașului „reverbere (lămpi cu ulei situate pe mijlocul străzilor — n.n.) în locul fînarelor“, fiind prea costisitoare nu se va putea realiza [11]. Se ajunge, totuși, la o îmbunătățire prin utilizarea, începînd cu anul 1842, a 240 de felinare mari în centrul orașului și 400 de felinare mici în cartierele mărginașe [12]. Numărul felinarelor va crește în perioada regulamentară pînă la 750 [13].

Pentru întreținerea acestui serviciu public se va recurge la sistemul arendării, sistem care va genera multe neajunsuri reflectate din plin în situația precară a iluminatului. După 1848 se amplifică grija pentru starea orașului și, în acest cadru, se fac noi încercări pentru a asigura o activitate normală, un progres și în

---

4 *Analele parlamentare ale Românïei*, tomul I, partea a II-a, București, 1893, p. 130—140.

5 Regulamentul pentru organizarea Eforiei, conține în partea a II-a, secțiunea „Despre luminarea orașului“ (art. 56—59) (*Ibidem*, p. 136—137).

6 *Ibidem*.

7 *Ibidem*, p. 136.

8 Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 3/1832, f. 1—10 (citatul la f. 5); „Albina românească“, nr. 11, 7 februarie 1832, p. 44.

9 În 1834 se face o propunere pentru iluminat cu ulei (Ibidem, dosar nr. 21/1834, f. 76, 77) precum și altele care vizau îmbunătățiri substanțiale ale sistemului de iluminat (Ibidem, dosar nr. 4/1833, f. 24—29 ș.a.; dosar nr. 10/1835, f. 32—42 ș.a.).

10 Ibidem, dosar nr. 11/1838, f. 108; dosar nr. 6/1833, f. 1—82.

11 Ibidem, dosar nr. 7/1841, f. 2—4; „Buletin foaie oficială“, nr. 5, 16 ianuarie 1841, p. 19.

12 Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 7/1842, f. 140 și 196; dosar nr. 12/1843, 91 f.

13 Ibidem, dosar nr. 4/1857, f. 15, 17.

sistemul iluminatului [14]. Un pas mai departe către îmbunătăţirea iluminatului va fi făcut, în anii din preajma Unirii Principatelor, prin înlocuirea uleiului cu petrol lampant, produs prin distilarea ţiţeiului.

Probabil, în urma unor solicitări anterioare pentru iluminarea cu petrol lampant şi avînd în faţă exemplul Bucureştilor — care din 1856 folosea noul combustibil pentru iluminat [15] — în ianuarie 1857, Sfatul municipal decide ca să purceadă la înmulţirea numărului de felinare şi fanaragii, urmînd ca la începutul anului următor „a restatornici lumînarea pe o soliditate mai întinsă, după un înadins proiect (...) întemeiat pe baza înlesnirilor ci să vor dizvăli" [16]. Evident se are în vedere „prefacerea totală" a iluminatului public prin utilizarea noului combustibil [17].

Pentru înfăptuirea acestui plan se va oferi negustorul ieşean Iohan Levandovschi care, la 24 ianuarie 1857, solicita antrepriza iluminării oraşului cu „gaz-fotogen" (cum îl numea el) pe timp de 5 ani, în schimbul sumei de 240.000 de lei pe an. Sporul de 110.000 de lei faţă de cei 130.000 de lei, cît costa anual iluminatul oraşului cu ulei, era justificat prin preţul mai mare al gazului şi cheltuielile datorate „prefacerii maşinilor înlăuntru fînarelor" [18]. Dificultăţile financiare şi tulburările datorate acţiunilor separatiste în vederea alegerilor pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei amîna, pentru scurt timp, luarea unei hotărîri. O nouă propunere a negustorului Levandovschi, din septembrie 1857 [19] în condiţiile existenţei unui climat de stabilitate în viaţa oraşului, determină cîrmuirea să grăbească lucrările în vederea acordării antreprizei.

Rezultatul favorabil al Comisiei, instituite pentru cercetarea propunerii lui Levandovschi [20], duce la hotărîrea „unanimă" a membrilor Sfatului orăşenesc, din 26 octombrie 1857, „ca luminarisirea oraşului să se antreprezuiască de a se face cu gaz fotogen" [21]. La 5 decembrie 1857 erau deja încheiate lucrările referitoare la acordarea concesiunii unei asociaţii compusă din Iohan Levandovschi, serdarul Gh. Müller şi Simion Isipovici [22]. Cu o întîrziere de trei luni faţă de termenul

---

[14] Instrucţiunile „privind iluminarea oraşului", din aprilie 1849, detaliază îndatoririle ce cădeau în sarcina acestui serviciu, Eforia fiind răspunzătoare de întreaga activitate (Ibidem, dosar nr. 19/1849, f. 18). În anii 1852—1854, se încearcă o îmbunătăţire a distribuirii fînarelor în oraş (Ibidem, dosar nr. 57/1852, 50 f.) precum şi administrarea acestui serviciu în regie de către autorităţile orăşeneşti prin înfiinţarea, după modelul pompierilor, a „unei companii de fanaragii". În genere, nu se va ajunge la rezultate mulţumitoare (*Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tomul I, Iaşi, 1855, p. 297—299; Arh. st. Iaşi, fond Eforia Iaşi, dosar nr. 37/1853, f. 77—83; dosar nr. 3/1854, f. 10—12; dosar nr. 65/1854, f. 1; dosar nr. 4/1855, f. 103; ş.a.).

[15] Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 99.

[16] Jurnalul Sfatului orăşenesc Iaşi din 14 ianuarie 1857 (Arh. st. Iaşi, fond Eforia Iaşi, dosar nr. 4/1857, f. 5).

[17] Pentru detalii referitoare la introducerea iluminatului cu petrol lampant în Iaşi la 1858 a se vedea Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 271—274; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 108—112 şi 387—394.

[18] Arh. st. Iaşi, fond Eforia Iaşi, dosar nr. 4/1857, f. 10.

[19] Ibidem, dosar nr. 64/1857. f. 1 şi 10; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 387—388.

[20] Prin „Jurnalul" din 25 octombrie 1857, Comisia se declara de acord cu proiectul iluminării oraşului cu gaz, insistînd ca acesta să se prepare în ţară. Se mai propunea sporirea numărului fînarelor la 820 de bucăţi (Arh. st. Iaşi, fond Eforia Iaşi, dosar nr. 64/1857, f. 35—36).

[21] „Jurnalul" Sfatului municipal Iaşi, nr. 22, din 26 octombrie 1867 (Ibidem, f. 37).

[22] Ibidem, f. 86—88 şi 106; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 389—394.

precizat în contract, la mijlocul lunii aprilie 1858, se încheie procesul instalării în felinare a celor 820 de „mașini“ aduse de la Berlin [23].

În primii ani de exploatare, noul sistem de iluminat satisfăcea în mică măsură așteptările, datorită lipsei de grijă din partea antreprenorilor și calității inferioare a gazului, fabricat rudimentar din păcura de pe moșia Solonț (Bacău) [24]. Oricum, cu toate neajunsurile care s-au ivit — în parte, explicabile pentru acea epocă — folosirea petrolului lampant aducea cu sine, pe lîngă îmbunătățirea calitativă și posibilitatea extinderii iluminatului public, creșterea preocupărilor pentru exploatarea și prelucrarea țițeiului din țara noastră.

După Unire, timp de un deceniu nu se întreprind acțiuni deosebite în sectorul iluminatului, ca de altfel în toate compartimentele vieții Iașilor, care nu mai era oraș-capitală. Se va dubla totuși numărul felinarelor, ajungîndu-se în 1870 la 1673 [25], și va crește exigența față de gazul folosit [26].

Din deceniul al optulea al secolului trecut începe o intensă activitate edilitaro-urbanistică în cadrul orașului Iași. Este perioada îndreptării și asfaltării unor străzi, a construirii unor însemnate edificii publice, a îmbunătățirii alimentării orașului cu apă etc. În aceste condiții se impunea și necesitatea modernizării iluminatului orașului, preocupare constantă a autorităților orășenești. Nu au lipsit nici solicitările în acest sens. După 1870, timp de peste două decenii, găsim o adevărată avalanșă de propuneri referitoare la modernizarea iluminatului orașului [27]. Nu întîmplător, majoritatea zdrobitoare a lor veneau din partea companiilor străine, mai ales a celor germane. Sîntem într-o perioadă de acțiune sistematică de infiltrare a capitalurilor străine în economia țării. Pe de altă parte, toate aceste propuneri, în raport cu sistemul de iluminat existent, presupuneau o serie întreagă de instalații noi, ca atare mari investiții de capital care le-ar fi adus venituri însemnate.

Cu toată receptivitatea și interesul Primăriei față de necesitatea stringentă a refacerii iluminatului orașului, totuși deficitele bugetare cronice, neîncrederea în folosirea electricității, abia experimentată în alte state, determină prelungirea perioadei de tatonări pînă în ultimul deceniu al secolului trecut.

Eșecul încercărilor de a da în antrepriză întreținerea iluminatului și din 1870 înainte, determină Primăria să treacă la administrarea în regie proprie și a acestui serviciu [28]. Bazele noului regim al iluminatului au fost puse prin „Regulamentul pentru iluminarea orașului Iași" adoptat de Consiliul Comunal la 29 decembrie 1869 [29]. Noul regulament — valabil pînă la introducerea electricității — stabilea detaliat îndatoririle personalului de deservire și ale celorlalți factori responsabili. După asigurarea aprovizionării cu gaz a fost sporit numărul felinarelor, la 2095 în 1872, și al personalului din acest serviciu [30]. Începînd cu anul 1870 se

---

23 Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 108, 141, 144, 246 ș.a.; „Gazeta de Moldavia“, nr. 15, 20 februarie 1858, p. 58.

24 Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 361, 362, 445 ș.a.

25 Ibidem, fond Primăria Iași, dosar nr. 139/1866, f. 1197—1254.

26 Din 1870 se instituie o comisie de control chimic al gazului folosit pentru iluminat (Ibidem, dosar nr. 105/1870, f. 7).

27 A se vedea Raportul Primăriei Iași către Ministerul de Interne, din 30 august 1891, în Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 1—4.

28 Cf. Ibidem, f. 42—53.

29 Ibidem, f. 35—41. Regulamentul din 1869 va fi publicat în mai multe rînduri începînd cu 1870. A se vedea: *Colecțiune de legi și regulamente*, Iași, 1903, p. 152—157.

30 Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 78/1872, f. 8—9. Personalul serviciului eclerajului era compus din următorii slujitori: un șef ecleraj, un ajutor, un contabil, cinci supraveghetori, doi magazineri și 105 fanaragii (Ibidem, f. 45).

introduce sistemul rapoartelor zilnice din partea „şefului eclerajului" către Primărie asupra felului cum a decurs iluminatul [31].

Paralel cu acţiunile de îmbunătăţire a iluminării cu petrol, municipalitatea se va preocupa şi de numeroasele propuneri referitoare la introducerea unui nou sistem de iluminare cu „gaz aerian". Acest sistem, deşi pentru iluminatul oraşului nu aducea decît ameliorări minime, totuşi interesa, mai ales companiile străine, care ar fi obţinut venituri însemnate de pe urma construcţiei şi întreţinerii unor complexe instalaţii.

Începînd cu propunerea făcută municipalităţii Iaşi, la 28 februarie 1869, de către I. Hutter, din partea unei societăţi germane, pentru iluminarea oraşului cu „gaz aerian" [32], timp de 10 ani (1870—1880) se fac peste 20 de asemenea oferte [33]. Dintre toate, ne reţine atenţia oferta făcută de Monnier, însuşită de autorităţile orăşeneşti dar sortită eşecului, datorită lipsei de interes din partea concesionarului.

După venirea în fruntea Consiliului Municipal a lui N. Gane (iunie 1872) — om destoinic şi interesat în ridicarea oraşului — ajungîndu-se şi la o echilibrare a bugetului după mulţi ani de deficite, se va da curs cererii repetate a lui Monnier privind concesiunea iluminatului oraşului Iaşi cu „gaz aeriform" [34]. După ce Consiliul comunal admite, în principiu, la 26 iunie 1872 „sistemul eclerajului cu gaz aeriform" se fac toate pregătirile în vederea acordării concesiunii [35]. După licitaţia ţinută în septembrie 1872 se aprobă definitiv, la 3 aprilie 1873, concesionarea iluminării parţiale a oraşului cu „gaz aeriform" lui Monnier. Consiliul comunal se îngrijeşte de terenul necesar pentru construirea uzinei, înaintînd apoi tabelul celor 52 de străzi pe care trebuiau instalate 1350 de felinare cu „gaz aerian". Monnier întîrzie nejustificat lucrările, transmiţînd, în ultimă instanţă, concesiunea, în 1875, companiei Crowley. Pînă la urmă nu se ajunge la nici un rezultat pozitiv. În august 1876 contractul va fi reziliat [36].

Războiul de independenţă întrerupe, pentru moment, aceste iniţiative. Pînă la finele deceniului al optulea merită amintită doar propunerea lui S. Hermann din Bucureşti pentru iluminarea oraşului după „o invenţie cu totul nouă care constă într-o lampă ce consumă gazuri lichide" [37]. Dar, perspectiva introducerii iluminatului electric — devenită aproape iminentă — înlătură această propunere după cum va înlătura şi alte multe asemenea oferte făcute în deceniul următor.

Între anii 1880—1890, alte zeci şi zeci de propuneri [38] din partea companiilor străine şi a unor societăţi româneşti care urmăreau mai ales perfecţionarea sistemului iluminării cu gaz, nu sînt decît înregistrate fără a se mai da curs vreunei noi iniţiative. Deficitele bugetare cronice, neîncrederea în noul adus de electricitate, însoţită totuşi de dorinţa utilizării noii energii, desele schimbări de la conducerea oraşului, determină ca problema iluminatului să nu mai facă nici un pas

---

[31] Ibidem, dosar nr. 51/1872. Începînd cu 1875 dosarul nr. 42 din fondul Primăriei, din fiecare an, conţine rapoartele zilnice ale şefului eclerajului.

[32] Ibidem, dosar nr. 55/1869, f. 7—8.

[33] Ibidem, 580 f.; N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 280—300.

[34] La 16 mai 1871 francezul Monnier se oferi să ia concesiunea iluminatului oraşului Iaşi cu gaz aeriform. O nouă intervenţie este făcută în iunie 1872 (Arh. st. Iaşi, fond Eforia Iaşi, dosar nr. 55/1869, f. 110, 113).

[35] Date asupra concesiunii Monnier în: Ibidem, 500 f.; Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 53 şi 112/1872.

[36] Ibidem.

[37] Ibidem, f. 581.

[38] În perioada 1869—1891 au fost făcute peste 300 de propuneri, dar nu puteau fi primite „din cauza lipsei de seriozitate a propunerilor, condiţiilor împovărătoare, ce le puneau şi, în fine, a tarifelor de preţuri mai mult decît exagerate ce propuneau". (Arh. Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 1; Vezi şi Arh. st. Iaşi, fond Primăria Iaşi, dosar nr. 112/1881, 200 f.).

înainte în deceniul următor cuceririi independenței. Constatăm doar o creștere nesemnificativă a numărului felinarelor de la 2293, în 1881 [39] la 2426 în 1889 [40].

În privința modernizării iluminatului Iașilor, totuși deceniul al nouălea din secolul trecut rămîne ca o perioadă de căutări, de prospectare a avantajelor iluminatului electric. În 1882, administrația Iașilor începe să se preocupe cu deplină seriozitate de această chestiune.

În februarie 1882, municipalitatea orașului cerea informații Primăriei din Paris asupra stadiului iluminării electrice a orașului și aprecieri privitoare la eficacitatea și costul electricității [41]. În același scop primarul Iașilor va face o vizită, în 1883, la Viena și Londra, intrînd în legătură cu societăți specializate în instalații electrice pentru iluminat [42]. Interesului notoriu al Primăriei Iași pentru folosirea electricității îi răspund, încă din 1882, o serie de oferte din partea unor societăți. Pînă la 1890, înregistrăm peste 30 de asemenea proiecte, solicitanții obligîndu-se să facă și probe prealabile de funcționare. Față de toate acestea nu se întreprinde nimic concret. Răspunsul stereotip al Sfatului comunal, către toți solicitanții, era: „chestiunea iluminatului nu a fost încă hotărîtă în principiu, și nu se putea da curs acțiunilor în acest sens" [43].

În anii 1891—1895, o dată cu respingerea ultimelor oferte de iluminare a orașului cu gaz, administrația se hotărăște definitiv pentru introducerea treptată a electricității. „Condițiile de licitație pentru acordarea concesiunii iluminatului orașului Iași" — definitivate și adoptate în cursul anului 1893 [44] — preconizau o soluție de compromis, normală pentru acea epocă. Admițîndu-se „introducerea gazului aeriform și electricităței pentru a servi la iluminatul orașului", se preconiza utilizarea „gazului aeriform ca sistem general atît pentru eclerajul municipal cît și pentru cel privat; iar electricitatea deocamdată ca excepțiune, restrînsă fiind, în cît privește iluminatul municipal, numai la cîteva stabilimente precum: Palatul comunal, Teatrul, Abatorul nou și la unele strade mai importante". Mai departe erau specificate străzile, desigur toate centrale, care urmau să fie iluminate cu electricitate, care „vor fi însă prevăzute și cu sistemul eclerajului cu gaz aeriform" [45].

Realizarea acestui plan — desigur fără introducerea „gazului aerian" ci în condițiile utilizării mai departe pe lîngă electricitate și a felinarelor cu gaz lampant — nu va întîrzia decît cîțiva ani. Începutul este făcut prin iluminarea cu electricitate, din septembrie 1896, a noului edificiu al Teatrului Național, înzestrat cu o uzină proprie [46].

---

[39] Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 112/1881, f. 2.
[40] Ibidem, dosar nr. 264/1888, f. 21.
[41] Ibidem, dosar nr. 112/1881, f. 23 și 49.
[42] Ibidem, f. 119—133, 156—157.
[43] Ibidem, dosar nr. 264/1888, f. 60 și următ.
[44] Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 20—30.
[45] Ibidem.
[46] Prin contractul din iunie 1895 se acordă concesiunea iluminatului cu electricitate al Teatrului Național, companiei „Allgemeine Electricitats Gesellschaft", reprezentată prin F. Gruber. Lucrarea, terminată în toamna anului următor, nu va mai ajunge să fie recepționată de comună. Neînțelegerile ivite între autorități și concesionar — luînd calea justiției din 1897 — se vor aplana în 1900 o dată cu racordarea Teatrului la rețeaua electrică a orașului (Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 398/1896, 390 f.).

Dar, la 11 ianuarie 1896, vine pentru a şaptea oară în fruntea Consiliului municipal Nicolae Gane. Cunoscător al acestei probleme, autorul unor încercări — deja menţionate mai sus — pentru îmbunătăţirea iluminării Iaşilor, găseşte acum terenul prielnic pentru realizarea unei opere de stringentă necesitate în acea epocă. După o ultimă acţiune de cercetare a sistemului folosit în alte oraşe din ţară şi din străinătate [47] lucrările în vederea concesionării iluminatului cu electricitate intră în stadiul final.

Biruind ezitările, în iulie 1896, Comisia de ecleraj a oraşului, după studiile întreprinse, în raport de „costul ridicat al electricităţii şi al resurselor moderate ale Comunei", opinează „a se ilumina cu electricitate numai un număr restrîns de străzi din prima zonă, pe o lungime de 6 485 metri liniari". Restul oraşului rămînea să fie iluminat, în continuare, cu petrol lampant [48].

„Caietul de sarcini pentru concesiunea eclerajului cu gaz şi electricitate a oraşului Iaşi" [49], aprobat de toate forurile în prima jumătate a anului 1897 [50], prevedea antrepriza pentru 40 de ani a „eclerajului cu gaz sau electricitate sau cu gaz şi electricitate a căilor publice şi a clădirilor comunale" din Iaşi. Pentru prima etapă erau precizate edificiile publice şi cele 13 străzi centrale care urmau să fie electrificate [51]. Totodată se hotăra şi data adjudecaţiunii pentru 6/18 septembrie 1897 [52].

Din cele 15 companii care-şi manifestaseră dorinţa pentru această antrepriză, la licitaţie s-au prezentat doar trei societăţi germane. Dintre acestea Consiliul Comunal preferă pe „Continental Gesellschaft für electrische Unternehmisengen" din Nürnberg [53]. Conform contractului încheiat cu această societate — aprobat definitiv prin decretul regal din 25 februarie 1898 [54] — iluminatul străzilor urma „să se facă prin mijlocul lămpilor cu arc de la 8—10 amperi, din distanţă de 50 m în 50 m şi cu lămpi de incandescenţă de 16 lumînări din 25 în 25 metri" [55].

Lucrările, începute în vara anului 1898, au în vedere construirea uzinei electrice, existentă şi astăzi, şi — cu cîteva luni mai tîrziu — instalarea reţelei electrice în oraş [56].

---

[47] Cf. Ibidem, dosar nr. 181/1891, 200 f.

[48] Ibidem, dosar nr. 640/1896, f. 29.

[49] Ibidem, f. 48—70 ; „Monitorul comunei Iaşi", 1900, p. 189—200.

[50] Arh. st. Iaşi, fond Primăria Iaşi, dosar nr. 640/1896, f. 29—159.

[51] Primele străzi electrificate au fost : Lăpuşneanu, Carol, Strada de Sus, Păcurari, Unirea, Alecsandri, Golia, Arcu, Gărei, Ştefan cel Mare, Primăriei, A. Panu şi Cismăriei (Ibidem, f. 33).

[52] Ibidem, f. 162.

[53] Ibidem, f. 222. Desigur cercurile conducătoare din România nu au fost indiferente faţă de hotărîrile care se luau la Iaşi în privinţa iluminatului. Lucrurile au fost forţate în favoarea societăţilor germane. Trimiţîndu-se cu întîrziere înştiinţări asupra datei licitaţiei multe companii nu s-au mai putut prezenta. În acest sens găsim proteste din partea unor companii italiene şi franceze. Propunerile venite din partea societăţilor româneşti au fost privite cu totală neîncredere (Ibidem, f. 160—210).

[54] Ibidem, dosar nr. 640 II/1896, f. 93.

[55] Ibidem, f. 98.

[56] Pentru mersul lucrărilor referitoare la construirea Uzinei electrice şi a reţelei de distribuţie a curentului electric a se vedea : Ibidem, dosar nr. 166/1898, 120 f. ; dosar nr. 606/1898, 20 f. ; dosar nr. 166 II/1899, 600 f.

Intre timp, reluînd o propunere mai veche din 1896 [57]. autoritățile comunale consimt la instalarea, în decembrie 1898, a cîtorva becuri electrice în Piața Unirii și pe strada Golia [58], alimentate, deocamdată [59], de uzina Teatrului.

La 6/18 mai 1899, începe însă exploatarea iluminatului electric, cu curentul furnizat de uzina orașului. In vara anului 1899 iluminatul electric pătrunde succesiv pe străzile centrale — Păcurari, Română, Lăpușneanu, Gării, Arcu, Strada de Sus, Golia, Ștefan cel Mare și A. Panu — și în principalele edificii publice : Primăria, Baia Comunală, Teatrul Național [60]. Către sfîrșitul lunii august, lucrările contractate fiind terminate, se cerea Primăriei să stabilească programul recepției efectuată în octombrie același an [61]. Valoarea lucrărilor se ridică la 3.000.000 de lei.

Anul 1900 găsește Iașii, firește, iluminat încă cu un număr apreciabil de felinare cu gaz —peste 2400 [62] — și cu mai puțin de 200 de becuri electrice. Totuși, noua energie cucerise suficient teren, adevărat mai mult ca potențial, pentru a constitui o bază sigură de plecare pentru generalizarea noului sistem de iluminat, înfăptuită în perioada de pînă la primul război mondial [63].

Paralel cu iluminatul electric se va introduce în Iași rețeaua de tramvaie electrice. Și în această privință preocupările sînt mai vechi [64], dar abia după 1895, problema tramvaielor intră în rîndul necesităților urbanistice imediate.

„Caietul de sarcini pentru concesionarea unei rețele de tramvae în Iași", definitivat la începutul anului 1897, prevedea construirea următoarelor linii : Păcurari — Hală, Copou — Sf. Spiridon, Hală — Abator, Hală — Socola, Hală — Gară și Socola — Bariera Nicolina [65]. In urma licitației din 6 septembrie 1897, la 10 noiembrie 1897 se încheie contractul cu societatea „Allgemeine Electricitats Gesell-

---

[57] La 18 martie 1896, reprezentantul companiei A.E.G., care avea antrepriza iluminării Teatrului, prezintă comunei „planul pentru distribuirea a 66 lămpi electrice cu arc voltaic" pe șase străzi centrale. Propunerea nu este aprobată întrucît se urmărea ajungerea la o soluție definitivă în privința iluminatului întregului oraș (Ibidem, dosar nr. 338/1896, f. 1—20).

[58] Ibidem, dosar nr. 606/1898, f. 2—9.

[59] După darea în exploatare a uzinei electrice, în mai 1899, becurile alimentate de uzina Teatrului, ca de altfel și întreg acest edificiu vor fi racordate la rețeaua electrică a orașului. (Ibidem, f. 16 ; dosar nr. 166 II/1899, f. 15).

[60] Ibidem, dosar nr. 166 II/1899, 600 f.

[61] Ibidem, f. 21—40.

[62] Ibidem, dosar nr. 199/1900, f. 1—10.

[63] Paralel cu acțiunile de administrare a iluminatului electric se va începe o activitate treptată pentru generalizarea sistemului de iluminat. Aceasta presupunea atît înmulțirea becurilor pe străzile deja electrificate cît și extinderea rețelei electrice pe celelalte artere de circulație ale orașului. După inițiativa din 1903 care duce la înlocuirea a 330 de lămpi cu petrol de pe străzile care aveau deja cablu electric (Ibidem, dosar nr. 262/1903, f. 1—7), din cauza lipsei de fonduri și a diferendelor ivite între compania constructoare a rețelei electrice și Primăria orașului (Ibidem, dosar nr. 340/1908, 258 f. ; dosar nr. 218/1909, 225 f.), abia la 1911 se va pune problema generalizării iluminatului (Ibidem, dosar nr. 246/1911, f. 1 și următoarele) realizată pînă în cursul anului 1913 (Ibidem ; Arh. Istorică Centrală, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 32/1912, f. 211—223 ; ibidem, fond Senatul României, dosar nr. 10780, f. 4—7).

[64] Încă din 1874 se fac propuneri pentru introducerea tramvaiului cu cai la Iași, dar lucrurile rămîn nesoluționate (Arh. Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 301/1874, 15 f. ; Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 90/1874, f. 1—34).

[65] Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 90/1874, f. 284 și următ. ; *Caiet de servici pentru concesiunea unei rețele de tramvaiuri la Iași,* în „Monitorul Comunei Iași", martie 1900, p. 166—174.

schaft" din Berlin pentru folosirea sistemului A.E.G., cu conducte aeriene. Termenul de executare era de 3 ani şi jumătate [66].

În 1900 lucrarea se încheie. După probele efectuate în primele zile ale lunii martie 1900 pe linia Gară — Hală, începînd cu 12 martie se deschide circulaţia pe această linie. Peste cîteva zile va începe circulaţia şi pe linia Păcurari — Socola, ca pînă la finele anului să fie dată în exploatare întreaga reţea de tramvaie conform proiectului stabilit [67]. Pînă la 1914 se vor dubla unele linii de tramvai şi se va încheia o convenţie pentru prelungirea tramvaiului la Socola şi Copou. Dar, începutul războiului mondial pune capăt acestor acţiuni.

Saltul spectacular făcut prin începutul utilizării electricităţii se înscrie organic în ansamblul de măsuri edilitaro-urbanistice care se vor înfăptui la Iaşi în ultimul sfert al secolului trecut. Desigur, alături de celelalte realizări din domeniul urbanismului — construcţia şi reconstrucţia de clădiri şi de străzi, alimentarea cu apă etc. — iluminatul electric vine să impună definitiv oraşul Iaşi în rîndul centrelor urbane moderne din ţară şi din Europa.

Deşi iluminatul public din Iaşi a fost îmbunătăţit în condiţii grele, prin adîncirea înrobirii economice a ţării faţă de capitalul german, graţie unor uriaşe eforturi financiare din partea municipalităţii, totuşi introducerea electricităţii rămîne o înfăptuire remarcabilă care a deschis calea dezvoltării mai rapide a progresului oraşului la începutul secolului al XX-lea.

[66] Ibidem ; Arh. st. Iaşi, fond Primăria Iaşi, dosar nr. 196/1897, f. 1—90.
[67] Arh. st. Iaşi, fond Primăria Iaşi, dosar nr. 500/1899, f. 47—50.

CONSIDERAŢII PRIVIND SITUAŢIA ROMÂNIEI ÎN PREAJMA ADERĂRII LA TRIPLA ALIANŢĂ

DE

GHEORGHE PLATON

Aderarea României la Tripla Alianţă, se ştie, a fost un act politic grav, de o netăgăduită importanţă pentru dezvoltarea ulterioară a istoriei noastre. Fără a stărui asupra lui în detaliu, istoricii sau oamenii politici, din raţiuni şi sub imbolduri diverse, s-au străduit, cel puţin, să-l justifice, să-i sublinieze consecinţele şi însemnătatea. Deşi punctele de vedere nu sînt aceleaşi — într-o asemenea problemă unanimitatea nu putea fi realizată — referirile şi explicaţiile lucrărilor româneşti, ca şi acele incluse în lucrările cu caracter general [1], oferă o serioasă bază de plecare.

Reluările şi aprofundările, prin studierea unui material cît mai bogat, sînt cu atît mai necesare cu cît unele aprecieri de circumstanţă au darul să provoace serioase nedumeriri şi confuzii în interpretarea eveni-

[1] Cf. Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avénement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, Bucureşti, 1925, N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X., Bucureşti, 1937, R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, Les presses universitaires de France, 1937, C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I, Bucureşti, 1936, G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité Roumaine*, Bucureşti, 1943, N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, în „Revue historique du sud-est Europeen", iulie-septembrie. 1932, R. Meitani, *Istoria raporturilor politice dintre state de la 1856—1930*, Bucureşti, 1943, M. Hacman, *Convenţia secretă dintre Austro-Ungaria şi România*, în *Omagiu lui I. Nistor*, Cernăuţi, 1937, I. Şoimescu, *România, Rusia şi Întreita Alianţă*, Bucureşti, 1889, H. Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. I, Paris, 1929, M. Baumont, *L'essor industriel et l'impérialisme colonial* (1878—1904), *Peuples et civilisations*, vol. 18, Paris, 1937, Vezi şi ediţia din 1965, P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. VI, Hachette, Paris, 1958, şi *L'époque contemporaine*, II, *La paix armée et la Grande Guerre (1871—1919)*, P.U.F., 1960 etc.

mentului care, din orice unghi l-am privi, își păstrează întreaga sa importanță [2].

Nu avem intenția să analizăm în manieră exhaustivă situația din România în preajma angajării acesteia în coaliția statelor din centrul Europei. De altfel, recent, lucrul acesta a fost făcut cu rezultate ce pot primi o bună apreciere [3]. De asemenea, nu ne-am propus să discutăm, prin reconsiderarea documentelor inserate în marile colecții ale timpului, cauzele și consecințele aderării României la Tripla Alianță. Obiectivele noastre sînt mai modeste ; ele se reduc la reliefarea unor probleme ce se degajă din cîteva rapoarte ce provin de la ministrul Belgiei acreditat la București. Ne-am oprit asupra lor nu numai din rațiuni ce decurg din importanța intrinsecă a epocii la care se referă materialul, ci, mai ales, pentru faptul că acordăm credit valorii informațiilor oferite de Joseph Jooris, ministrul Belgiei la București, despre care am mai discutat și în altă împrejurare [4].

Cu experiență largă și cu bogat orizont profesional, diplomatul belgian, care avea un îndelungat stagiu la Constantinopol și București [5], era un bun cunoscător al vieții interne din România. Rapoartele ce le avem în vedere, din anii 1881 și 1882 (două din ele le reproducem în anexe) [6], sînt interesante atît pentru reliefarea poziției internaționale a României, a raporturilor sale cu statele europene, cu cele vecine, în special, cît și pentru sublinierea unor aspecte ale climatului politic intern. Informațiile, pe care le considerăm utile, completează tabloul general al situației interne din România și a orientării politice a acesteia în perioada lungii guvernări liberale (1876—1888).

Notațiile lui Jooris cu privire la raporturile dintre Austro-Ungaria și România și Germania și România sînt deosebit de interesante. Valoa-

---

[2] V. Liveanu, *1918. Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, 1960, p. 662—664, *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 254, I. Popescu-Puțuri și A. Deac, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, București, 1970, p. 197, Tr. Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, București, 1967, p. 93, M. Malița, *Diplomația*, București 1970, Vezi și N. Ceachir, *România în Sud-Estul Europei 1848—1886*, București, Ed. politică, 1968.

[3] Cf. Ernest de Rutkowski, *Oestereich-Ungarn und Rumänien (1880—1883); die Proklamierung des Königreiches und die rumänische irridente*, în „Süd-ost Forschungen", Munich, 1966.

[4] Gh. Platon, *Afirmarea suveranității și independenței României în preajma războiului din 1877—1878. Mărturii din arhivele diplomatice ale Belgiei ;* (în curs de publicare). Lucrarea se bazează pe rapoartele lui Jooris din anii 1874—1875.

[5] Reprezentant al Belgiei la Constantinopol, după înlocuirea lui Bloondel van Cuelenbroeck, din vara anului 1857, Jooris, în februarie 1874, este numit la București, unde stă pînă la începutul anului următor. Revine în martie 1880 și ocupă postul pînă la începutul anului 1883. Ultimul raport semnat de dînsul poartă data de 6 ianuarie 1883. Cf. Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol. (1882—1887). În continuare, vom cita prescurtat M.A.E.B.

[6] Anexele I, II.

rea acestora este cu atît mai mare cu cît propriile sale observații sînt amendate și verificate continuu prin contactele cu ceilalți colegi acreditați la București, cu White, mai ales, reprezentantul Angliei.

Diplomatul belgian subliniază *înăsprirea* relațiilor cu Austro-Ungaria, provocată de atitudinea „dură“ a diplomației habsburgice în problema Dunării, care leza „interesele naționale“ ale românilor. La rîndul lor, românii ripostează printr-o viguroasă campanie de presă, în cursul căreia este denunțată „aservirea economică“ a țării ; de asemenea, totodată, sînt adoptate măsuri ce tind la împiedicarea „executării cu conștiinciozitate“ a Convenției comerciale încheiate în 1875 (Anexa I).

Nici relațiile cu Germania nu sînt considerate a fi de o „perfectă cordialitate“. Guvernul român își exprimă nemulțumirea pentru atitudinea manifestată de Berlin față de procesul Landau *, apreciat a fi un veritabil „coșmar“ al oamenilor politici de la București (Jooris se referă la liberalii din partidul de guvernămînt ; guvernul german, la rîndul său, nu poate să nu-și manifeste dezaprobarea față de agitația antisemită și de limbajul violent al presei care denunța „invazia rasei teutonice“ (Anexa I).

Cu toate aceste fricțiuni, ambele puteri doreau menținerea în continuare a cabinetului Brătianu, favorabil influenței politice a Austriei și Germaniei. Diplomatul belgian — așa cum semnalase și în rapoartele anterioare — subliniază realitatea „luptei pentru influență“ dintre Austro-Ungaria și Rusia, eforturile ambelor puteri de a atrage România. Potrivit aprecierilor lui White, în marea luptă ce se pregătea în Orient, Germania va sprijini Austria „pentru a combate și a anihila“ influența rusă în Balcani.

Trasînd și comentînd obiectivele politicii germane în Orient, prin prisma vederilor diplomatului englez, Jooris remarcă faptul că, în împrejurările analizate, concursul armatei române nu poate fi disprețuit (Anexa II). Colegul englez — a cărui capacitate și experiență reprezentau o chezășie a veridicității observațiilor ce le enunța — își exprima convingerea în inevitabilitatea unui război între Rusia și cele două puteri germane. Antrenată fatal într-un asemenea conflict, România va intra în alianța austro-germană. Această opinie este împărtășită de mulți oameni politici români. „In acest moment — notează textual Jooris, într-o depeșă din 25 februarie 1882 — Austria exercită presiuni puternice pentru a precipita alianța secretă“ [7].

Mențiunea este importantă și ea trebuie reținută atunci cînd se procedează la analiza de ansamblu a politicii externe a guvernului liberal, a împrejurărilor și, mai ales, a modului în care s-a realizat apropierea României de Puterile Centrale. Notînd eforturile de a atrage România,

* Vezi anexa I, nota nr. 1.

[7] M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. 13, nr. 109/92, 25 februarie 1882. Venirea lui Bălăceanu la București — deși ministrul român la Viena nu era la curent cu problema — urma să fie folosită în acest scop.

Jooris nu poate să nu observe că guvernul român nu este dispus să adere la Alianță în orice condiții. I. Brătianu, a cărui abilitate politică diplomatul belgian o apreciază, „vrea să aleagă momentul, cu scopul de a fixa prețul alianței“ [8].

Guvernul român, remarca Jooris, cu alt prilej, referindu-se la orientarea generală a politicii liberale, nu dorește o neutralitate garantată de Europa, de natură să salvgardeze independența. Partidul liberal nu poate nutri o asemenea iluzie. Neutralitatea reprezintă o pură ficțiune [9]; în primul conflict dintre Rusia și Austria ea ar fi violată fără ca o a treia putere să se poată opune. În caz de luptă, neutralitatea voluntară nu este posibilă, consemnează diplomatul belgian, făcînd unele interesante observații asupra încercărilor României — în preajma războiului din 1877—1878 — de a i se recunoaște neutralitatea de către statele europene [10].

---

[8] *Ibidem.*

[9] Observația lui Jooris este generată de analiza lucidă a situației politice a României la începutul deceniului al nouălea al secolului trecut. Faptele au fost verificate. „Sistemul de alianțe stabilit de cancelarul Bismark (tratatul din 7 octombrie 1879 cu Austro-Ungaria și cel din 20 mai 1882 cu Italia constituind Tripla Alianță precum și înțelegerea celor trei împărați, semnată pe trei ani, la 18 iunie 1881) impuneau României să nu rămînă izolată în rețeaua de alianțe ce o înconjura, mai ales că două din marile puteri semnatare — Austro-Ungaria și Rusia — îi erau vecine. Se adaugă la aceasta obiectivul cercurilor politice române de a găsi o contrapondere față de guvernul țarist în deosebi după desfășurările din 1878 [...]“. M. M a l i ț a, *op. cit.*, p. 431.

[10] „[...] Et cella [neutralitatea] qu'invoquait la Roumanie à la veille de la guerre de 1877 n'était qu'une protestation hipocrite cachant mal l'alliance déjà commencé à Livadia avec la Russie, mais ayant pour but de faire parler l'Europe et lorsque celle-ci fait savoir à la Roumanie qu'elle agissait sur sa responsabilité et à ses risques, on lui dit secrètement de Berlin et de Vienne que son intérêt lui commandait de s'entendre avec St. Pétersbourg. La Roumanie, ayant dû subir cette alusie n'a pas eu la force d'imposer son concours effectif et d'en fixer le prix. La Russie la repoussa aussi longtemps qu'une impitoyable nécessité n'obligea pas le chef de ses armées défaite devant Plevna d'implorer l'aide de l'armée Roumaine cantonée au delà du Danube et lorsque l'appel fut faite, c'est le grand duc Nicolas et non le prince Gortschakoff, l'autorité militaire et non le gouvernement qui s'était engagé à respecter l'inviolabilité du territoire [...]“.

Este interesant de semnalat, în același sens, că, într-o depeșă din 29 iunie 1880, reproducînd o discuție cu Mitilineu, numit ministru în Belgia, Jooris sublinia că acesta i-a mărturisit că „dans son oppinion, le refus apporté à la demande de neutralité de la Roumanie avant la guerre avait pour base l'entente préméditée de l'Allemagne et de l'Autriche avec la Russie [...]“. Înțelegerea avea drept obiect reglementarea problemelor teritoriale post-belice. M.A.E.B., *Correspondance politique,* Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 29, 9 august 1882, depeșa nr. 388/325 și 5e vol. (1875—1880) doc. nr. 154 (discuția cu Mitilineu). Vezi, pentru aceasta și N. I o r g a, *Politica externă a regelui Carol. Lecții ținute la Universitatea din București,* Ed. a II-a, București, 1923, p. 273 și urm. și V. M a c i u, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle,* „Bibliotheca Historica Romaniae“, Ed. Acad. R.S.R., București, 1971, p. 297 și urm., 305. Pentru *tactica* urmărită de guvernul român prin afișarea poziției de neutralitate, vezi și M. C e a c h i r, *op. cit.*, p. 143—144.

Apreciind că partidul liberal acționează în conformitate cu „aspirațiile naționale“, Jooris observă că, deși, atît regele, cît și Brătianu, sînt înclinați spre o alianță cu Austro-Ungaria și Germania, „doresc să fie destul de puternici pentru a o putea accepta liber, nu impusă ca în 1877“ [11].

Trebuie reținut faptul că Jooris — și el nu este singurul — vorbește mereu de *aspirațiile naționale* ale guvernului liberal, de politica *națională* a acestuia. De asemenea, partidul liberal, aflat la guvern în perioada la care se referă notațiile sale, este considerat drept *parti rouge gouvernamental* (Anexa I). Aprecierea nu este singulară. Brătianu își mai păstra încă faima, iar partidul liberal, în ochii Europei, își mai păstra încă coloratura radicală ce o avusese în timpul guvernării din 1867—1868, guvernare ce crease, atunci, atîtea dificultăți și intervenții.

Aceste observații, ale unor autorități contemporane, trebuie reținute pentru aprecierea globală a politicii guvernului liberal, în epoca ce reprezintă obiectul atenției noastre.

Notațiile privind raporturile României cu Puterile centrale reliefează faptul — lucrul prezintă un real interes — că aderarea României la Tripla Alianță nu este o simplă reacție, determinată de situația creată în împrejurările anilor 1877—1878. Acceptarea în alianța Puterilor centrale nu este o concesie pe care România s-a străduit s-o zmulgă Austro-Ungariei. Ambele părți, se poate spune, au venit una în întîmpinarea celeilalte. România a fost solicitată și a fixat condițiile participării. Sub acest raport, nu se făcea nici un fel de concesie de natură să lezeze suveranitatea și demnitatea națională [12].

În aprecierea evenimentelor, trebuie să ținem seamă de faptul că, supusă dublei presiuni politice a Rusiei și a Austro-Ungariei, România ar fi preferat — declarațiile în acest sens sînt cît se poate de exacte — să nu facă nici un fel de tranzacție cu vreunul din puternicii ei vecini [13].

---

[11] M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 29. Pentru reliefarea tensiunii existente între România și Austro-Ungaria, în perioada la care se referă observațiile diplomatului belgian și a atitudinii manifestate de cercurile conducătoare românești, am socotit util să facem o succintă trecere în revistă a principalelor luări de poziție inserate în ziarul „Românul“, oficios al guvernului. Aprecierile, așa cum se poate constata, se apropie de cele formulate de Jooris. (Vezi, Anexa III).

[12] Vezi, în acest sens, I. G. Duca, *Politica noastră externă*, București, 1913, p. 26—27.

[13] Așa cum, pe drept, s-a observat, România avea suficiente motive de a privi cu neîncredere ambele imperii. Unul o dezamăgise în timpul și după războiul din 1877—1878, celălalt nemulțumea profund opinia publică prin politica de desnaționalizare și atitudinea arogantă în problema Dunării. Apropierea de Tripla Alianță s-a datorat, însă, nu atît convingerii că neutralitatea era imposibilă și îngrijorării determinate de politica Rusiei țariste în Bulgaria, ci, mai mult, faptului că Rusia nu avea aliați împotriva Austriei, în timp ce aceasta o avea pe Germania. Se adăugau, firește, sentimentele regelui, situația Serbiei precum și teama că Rusia ar putea să aplice României un tratament similar cu cel aplicat Bulgariei. Bismark, la rîndul său, considera că alianța cu Austro-Ungaria ar putea să cîștige în valoare

În acest sens, este semnificativ faptul că, atît regele, cît şi Brătianu, spre a evita ca România să împărtăşească soarta Serbiei — aceasta, după tratatul din 1881, se afla, aproape, sub protectoratul Austro-Ungariei [14] — au preferat şi au luat iniţiativa unei înţelegeri cu Germania. Abia după ce Bismark, din raţiuni asupra cărora nu este cazul să stăruim aici, a dat limpede de înţeles că antanta cu Germania este condiţionată de cea cu Austro-Ungaria, lucrurile au luat întorsătura ce o cunoaştem.

Fireşte, nu discutăm aici repercusiunile ulterioare ale actului aderării României la Tripla Alianţă. Acestea au fost subliniate [15]. Problema merită a fi reluată într-un cadru mai larg. Un act de natură politică se judecă nu după implicaţii teoretice, ci după factorii ce l-au determinat şi rezultatele sale practice. Or, în acest sens, trebuie să admitem, nu s-a spus, încă, ultimul cuvînt.

Pline de interes sînt observaţiile şi aprecierile ce au în vedere raporturile României cu Rusia. Pierzîndu-şi influenţa ce o avusese odinioară asupra politicii româneşti, Rusia a adoptat o atitudine „pasivă şi espectantă“, căreia-i dădea expresie Urusov, ministrul acreditat la Bucureşti, (Anexa I). Potrivit aprecierilor lui Jooris, în lupta ce avea drept obiectiv contracararea politicii Austriei şi restabilirea propriei sale influenţe, Rusia avea în vedere răsturnarea guvernului Brătianu, suspectat, ca şi regele, a fi favorabil unei alianţe politice cu Austria. În acest scop, este încurajată opoziţia internă, devenită deosebit de activă (Anexa I).

Urmărind înlăturarea cabinetului condus de I. C. Brătianu, Rusia îşi sprijinea calculele pe venirea la putere a partidului conservator căruia diplomatul belgian, considerînd tonul presei şi declaraţiile oamenilor politici, îi atribuie „tendinţe antinaţionale şi antidinastice“ [16].

Asasinarea ţarului Alexandru II a provocat o vie emoţie în cercurile conducătoare din România [17]. Colaborarea cu ohrana ţaristă şi o mai

---

dacă ar fi atrase tinerele state balcanice. Începînd încă din 1880, el exercita presiuni asupra baronului Haymerle pentru a-l determina să manifeste mai multă consideraţie faţă de România şi, chiar de atunci, îi promitea sprijin lui Brătianu pentru apropierea de Austro-Ungaria. Cancelarul se temea ca Rusia să nu supraliciteze asupra Austro-Ungariei la Bucureşti. Cf., R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 401—403.

[14] G. I. Brătianu, *La politique extérieure du roi Charles I-er de Roumanie*, Bucureşti, 1940, p. 20—21.

[15] Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 93, nota nr. 2. Autorul constată că „orientarea politicii externe a României spre Puterile Centrale constituia, pentru momentul istoric respectiv, ca de altfel pentru întreaga perioadă care a urmat cîştigării independenţei de stat, o necesitate obiectivă; folosirea antagonismului dintre Marile Puteri era o garanţie pentru menţinerea independenţei ţării faţă de tendinţele vizibil expansioniste ale imperiului ţarist“. De asemenea, de acord cu Iorga, în continuare, autorul notează că „adeziunea României la Puterile Centrale constituia o apărare, sub scutul alianţei, a românilor din Transilvania împotriva tendinţelor de desnaţionalizare forţată şi iniţiată de nobilimea şi burghezia maghiară“.

[16] M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol. doc. nr. 13.

[17] *Memoriile regelui Carol al României (de un martor ocular)*, vol. XVII, Bucureşti. 1912, p. 66—68.

atentă supraveghere a activității revoluționare desfășurată de socialiști și — în ultimă instanță — votarea legii expulzărilor reprezintă reacția firească a unui regim politic care nu admitea să fie acuzat că ar nutri „idealuri republicane", că ar apăra, în România, „pe nihiliști și pe alți purtători de idei revoluționare" [18].

Nu este locul să discutăm aici în ce măsură împrejurările au îngăduit ca, la adăpostul necesității de contracarare a activității revoluționare, să fie proclamat regatul, considerat ca o chezășie de stabilitate și de ordine pe plan intern și internațional; interesează mai mult, în limita obiectivelor ce stau în atenția noastră, notarea faptului că, în aceste condiții, s-a extins colaborarea între guvernele de la București și Petersburg pentru combaterea mișcării revoluționare, fapt care a îngăduit Rusiei țariste să încerce a-și spori influența.

Faptele sînt observate și atent comentate de Jooris [19]. În strînsă legătură cu aceasta, rapoartele diplomatului belgian cuprind interesante notații referitoare la Bulgaria, considerată drept „ultimul refugiu", în Balcani, a influenței Rusiei (Anexa II). Lupta politică între cele două mari puteri se desfășura și aici cu deosebită vigoare [20].

Consemnînd opinia unor diplomați în legătură cu viitorul statut al Bulgariei [21], diplomatul belgian judecă faptele prin considerarea generală a evenimentelor, cunoscînd riscurile ce puteau decurge, pentru România, din politica Rusiei țariste în Balcani. Ceea ce nu cunoștea Jooris — fapte pe care, probabil, factorii responsabili ai politicii românești le intuiau — era că libertatea de care se bucura politica Rusiei în Bulgaria era deter-

---

[18] *Ibidem*, p. 68 (interpelarea lui T. Maiorescu din Cameră, din 13 martie 1881).

[19] „[...] La Russie, qui à déjà pu se convaincre des mauvaises dispositions du Cabinet Bratianu et du parti rouge envers elle, met tout en oeuvre pour se créer aux élections legislatives prochaines un parti assez puissant pour arracher au gouvernement une part du pouvoir. Elle voudrait, faute de reussir, à renverser le ministère Bratianu, amener la formation d'un cabinet de coalition ou pourraient prendre place quelques unes de ses affidés [...]". Diplomatul notează, în egală măsură, mijloacele prin care diplomația țaristă dădea expresie influenței sale M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 29 (9 august 1882), nr. 388/325. Vezi și C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. II, București, 1928, p. 279. Acesta, referindu-se la acțiunile desfășurate de Hitrovo, ministrul Rusiei la București, remarcă faptul că reprezentanții aristocrației, cu toții, erau rusofili: „[...] De aici, notează el, ruptura din partidul conservatorilor: bătrînii pentru politica rusofilă, junimiștii pentru politica germanofilă". Vezi și p. 254.

Pentru atitudinea lui Gr. Sturza și orientarea filorusă ce i se atribuia, vezi T. Maiorescu, *op. cit.*

[20] Balcanii, așa cum, pe drept, se consideră, deveneau, cu încetul, centrul politicii europene. Ciocnirea dorințelor de expansiune a Marilor Puteri stau la originea crizelor balcanice. Cf. Radu Meitani, *op. cit.*, p. 60, 67—68. Pentru lupta de influență între Rusia și Austro-Ungaria, vezi și N. Ceachir, *op. cit.*, p. 192 și urm.

[21] M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 5e vol., doc. nr. 154 (29 iunie 1880) și 7e vol., doc. nr. 14 (28 februarie 1882). În legătură cu atitudinea guvernului față de zvonurile și asertiunile cărora le dădeau curs presa germană, vezi luările de poziție în „Românul", din 3 iulie 1881.

minată de înțelegerea prealabilă cu Austro-Ungaria și Germania, de împărțirea sferelor de influență [22]. După cît se pare, tratatul de alianță din 1881 consacrase această împărțire de care nu avea cunoștință nici Alexandru de Battenberg atunci cînd solicita sprijinul Austro-Ungariei [23] Haymerle se pronunța clar în acest sens [24].

Acordînd Rusiei țariste mînă liberă în Bulgaria, în schimbul libertății pe care Austro-Ungaria o obținuse în Serbia, Bismark înțelegea să facă presiuni asupra României pentru a o determina să intre în Tripla Alianță [25].

Jooris notează în continuare că, aflîndu-se la Sinaia, în convorbirile purtate cu regele, acesta i-a împărtășit îngrijorarea în legătură cu intensificarea politicii Rusiei țariste în Balcani. Strădaniile acesteia, considera el, au drept obiectiv reconstituirea Bulgariei în limitele tratatului de la San-Stefano [26]. România dorește — regele nu pierdea nici un prilej pentru a o declara — „să rămînă în afara oricărui conflict dincolo de Dunăre, fie intern, fie extern. Însă, în eventualitatea în care o necesitate acută ar antrena-o într-o alianță oarecare, ea nu va îngădui nici un fel de presiune, călăuzindu-se, exclusiv, după propriile sale interese“ [27].

Analizînd stadiul relațiilor dintre România și Rusia și remarcînd îngrijorarea cercurilor conducătoare de la București în legătură cu obiectivele balcanice ale politicii țariste, Jooris își exprimă părerea potrivit căreia, cu toate aceste declarații, care afirmau independența și hotărîrea de a menține starea de espectativă, România se va încadra în alianța austro-germană [28].

---

[22] S. Skazkin, *Koneț avstro-russko-ghermanskogo soiuza*, tom pervîi, 1879—1884, Moskva, 1928, p. 255, 290.

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem*, p. 150, nota nr. 2.

[25] *Ibidem*, p. 340; apud *Die Grosse Politik der europäischer Kabinette* (1871—1914). VIII, b. p. 268. Nu este exclus ca regele Carol să fi cunoscut aceste aranjamente și intenții. Aceasta ar explica, oarecum, atitudinea și stăruințele sale. Pentru aceleași probleme, vezi F. A. Rotștein, *Mejdunarodnîe otnoșenia v konțe XX veka*, Moskva — Leningrad, 1960, și A. Dj. P. Teilor, *Boriba za gosudarstvo v Evrope 1848—1918*, Moskva, 1958.

[26] Relațiile amicale dintre Carol și Alexandru de Battenberg au sporit neliniștea în legătură cu acțiunile Rusiei în Balcani. Referitor la „visurile“ regelui Carol de a realiza un regat al Daciei și la discuțiile cu Alexandru de Battenberg privind viitorul Bulgariei, vezi R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 408. Informațiile sînt reproduse după E. C. Corti. *Alexander von Battenberg*, Vienna, 1920, p. 56.

[27] M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 33, depeșa nr. 430/363 (19 septembrie 1882).

[28] *Ibidem.* Ziarele ruse, care, din cauza regimului sever al presei, exprimau, se poate spune, toate, punctul de vedere oficial, dădeau curs, cu stăruință, zvonurilor potrivit cărora Austria ar fi propus iar România ar fi acceptat să încheie un tratat. În acest sens, „Sovremennja Iswestija“ declara: „Cel mai mare avantaj din ultimul război oriental l-a tras nu Rusia, ci Austria, și tot ce se petrece în lumea politică ne face a vedea lămurit că Austria se pune din ce în ce mai mult în pozițiune spre a culege și mai multe fructe și a deveni putere dominatoare în

Referindu-se la situația internă, la gravele fricțiuni provocate de tendința guvernului liberal de a realiza reforma electorală, diplomatul belgian — lăsînd la o parte mobilul și consecințele reformei, în lupta ce avea drept obiectiv întărirea pozițiilor politice ale burgheziei — considera că înfrîngerea reprezentanților vechiului regim pe acest teren va avea drept consecință diminuarea influenței Rusiei țariste [29]. Firește, constatarea este valabilă în măsura în care liberalii ar fi fost dispuși să meargă pe această cale pînă la ultimele limite ale democrației burgheze și apartenența de clasă ar corespunde și unei orientări distincte în politica externă. Or, se știe, în acest sens, lucrurile sînt mult mai complicate pentru a putea fi definite printr-o simplă afirmație generală.

Făcînd constatările însemnate mai sus și subliniind implicațiile unor reforme radicale, de natură să paralizeze puterea politică a moșierilor, Jooris avea în vedere, desigur, soluțiile preconizate de C. A. Rosetti [30]. Liberalii însă, lucrul este cunoscut, în modificarea adoptată mai tîrziu, în 1884, nu au mers atît de departe. Observațiile diplomatului belgian trebuie reținute numai în accepțiunea lor cea mai generală. Liberalii, Brătianu, în speță, nu aveau intențiile pe care acesta le considera ca fiindu-le proprii.

Lupta împotriva reprezentanților moșierimii se desfășura, totuși, însă, în limite compatibile cu anumite interese pe care le garanta „alianța“ dintre cele două clase, pe care se sprijinea regimul instaurat la 1866.

În corespondența adresată superiorilor săi, J. Jooris acordă prioritate problemelor esențiale, considerate a fi cele ce privesc relațiile României cu Austro-Ungaria, Germania și Rusia. Diplomatul nu neglijează însă să sublinieze linia politică adoptată de România față de Franța, eforturile pentru stabilirea unor relații normale, curtoazia cu care oficialitatea românească înconjoară pe reprezentanții Angliei și Italiei [31], pentru a

---

peninsula balcanică. Franța este nimicită și legată de mîini și de picioare. Italia a fost ademenită [...]. Trebuie să fie foarte just ceea ce se afirmă prin cercurile-nalte de aici că Austria a încheiat cu România, nu o alianță, ci un tratat, ba că i-a promis chiar și Banatul ca preț al puternicului sprijin ce trebuie să dea planurilor habsburgice. Nu degeaba contele Andràssy a fost atîta vreme oaspele regelui Carol, că Serbia se află deja la picioarele Austriei, se vede lămurit [...]" „Românul“, 7 noiembrie 1881 (Articolul intitulat *Presa rusă și România).* Pentru eșecul politicii Rusiei țariste la Congresul de la Berlin, vezi și N. Ceachir, *op. cit.,* p. 189—190.

29 Intrigile ce aveau drept obiectiv restabilirea influenței „pe calea legală a alegerilor“ nu vor fi anihilate „que le jour où la reforme électorale assurera au parti libéral national un triomph incontesté sur les adeptes de l'ancien régime. La necessité de cette réforme est comprise pour tout le monde [...]“. M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 33.

30 În continuare, Jooris înfățișează sistemul electoral propus de C. A. Rosetti, „marele pontif al liberalismului“, sistem combătut de presa guvernamentală, de cea conservatoare, precum și de organele liberalilor independenți. *Ibidem.*

31 În momentul în care Jooris își redacta depeșele, diplomația europeană era deosebit de activă. În cursul lunii octombrie, regele Umberto se întîlnea la Viena cu Franz Iosef. Întîlnirea marca eforturile Italiei de a participa la alianța

obţine sprijin diplomatic în problema Dunării [32]. De asemenea, în măsură egală, sînt înfăţişate şi relaţiile cu Turcia şi cu Vaticanul (Anexa II).

Întocmite cu competenţă şi conştiinciozitate profesională, rapoartele lui J. Jooris conţin informaţii şi aprecieri ce pot fi utilizate cu real folos în conturarea tabloului general al situaţiei politice a României, în preajma semnării tratatului ce avea s-o angajeze alături de statele Triplei Alianţe.

ANEXE

I

Légation de Belgique
en Roumanie
No 479/387

Bucarest, le 27 octobre 1881

Relations de la
Roumanie avec les
diverses puissances
Nouvelles de Cour

Monsieur le Ministre,

La mort du Baron Haymerlé a causé une certaine satisfaction dans les sphères gouvernamentales que le langage de la presse a peine a cacher sous les eloges qu'elle adresse à la memoire du défunt. M. Haymerlé, qui a été si dur envers la Serbie et la Bulgarie ne s'était guère montré plus doux envers la Roumanie dans la question du Danube et récemment dans l'affaire des octrois. Il est vrai que le Cabinet de Vienne n'a pas à se louer de la conduite du gouvernement Roumain qui n'éxecute pas consciencieusement le traité de commerce et qui ne se gène pas pour molester ses négociants Juifs de Vienne et de Pesth dans leurs voyages d'affaires sur le Danube. En outre le langage quotidien de la presse, qui proteste contre l'asservissement économique par l'Autriche-Hongrie, n'est pas fait pour lui être agréable. Chacun sait, et les journaux l'ont publié sans démenti, que M. Bratianu a été très froidement accueilli par le ministre autrichien lors de son récent passage par Vienne et il faut toute la faveur dont jouit à la Cour et dans les cercles officiels M. Balatchanu ministre de Roumanie pour tempérer l'âpreté des relations entre les deux pays. M. Balatchanu est persona grata auprès de l'Empereur et du Roi Charles et c'est là ce qui dans les circonstances délicates du moment le maintient à son poste, car le „parti rouge gouvernamental" auquel il se flatte de ne pas appartenir, et qui, à son tour, lui reproche de ne pas défendre assez chaleureusement les intérêts nationaux dans la question du Danube le verrait partir sans regret. Voilà pourquoi la démission si souvent offerte par M. Balatchanu, mais que personne ne prend au serieux,

---

austro-germană, eforturi ce-şi găsesc expresie în tratatul încheiat la 20 mai 1882. Cf. Emil Diaconescu, *România şi Marile Puteri după congresul de la Berlin pînă la 1914*, Iaşi, 1937, p. 5—7 (extras din „Cercetări istorice", an XIII).

[32] Interesant de observat în acest sens că „Le Moniteur Universel", din 30 noiembrie 1881, considera că tonul mesajului regal din 15/27 noiembrie s-ar datora „influenţei" engleze, puternică la Bucureşti. Cf. „Românul", 23, 24 noiembrie 1881 şi Anexa III.

parce que boyard ruiné il a besoin de son poste pour vivre, n'est jamais acceptée. C'est assez vous dire que l'on se préoccupe aussi de savoir qui recueillera la succesion du Baron Haymerlé.

L'avènement du Cte Andràssy, Hongrois, et dont les agissements politiques n'ont pas été favorables à la Roumanie, pendant la guerre Turco—Russe et depuis, pas plus que [ceux] du Baron Calice ex agent roumain à Bucarest (sic) aujourd'hui ambassadeur à Constantinople ne pourraient lui plaire.

Le gouvernement roumain est convaincu du reste que le changement de personne n'entraînérait pas un changement de politique. La presse Hongroise a lancé la nouvelle aujourd'hui démentie, du remplacement du Cte Hoyos à Bucarest par le Baron Tisza, mais elle a pris ses espérances pour des réalités.

Les relations de la Roumanie avec l'Allemagne ne sont pas d'une parfaite cordialité. Le Cabinet de Bucarest semble bouder le Cabinet de Berlin pour son attitude passive dans le procès Landau [1], comme si le ministère allemand pouvait casser l'arrêt de ses tribunaux ; tout ce que le pouvoir exécutif peut faire c'est de ne pas exécuter les sentences du pouvoir judiciaire. Cette question, qui est le

---

[1] După cum se ştie, ca urmare a condiţiilor puse de Germania, în urma tratatului de la Berlin, după îndelungi negocieri, statul român a răscumpărat căile ferate ale căror acţiuni, deţinute de *Societatea căilor ferate române*, erau garantate, în marea lor majoritate, de casele de bancă Diskonto Gesellschaft şi S. Bleichröder. Potrivit convenţiei încheiate în acest sens, obligaţiile 6%, emise pe piaţa germană, trebuiau schimbate în titluri de stat 6%, cele neprezentate la schimb urmînd să fie plătite în numerar, pînă la data de 1 februarie 1882.

„După trei ani de muncă juridică, în care am avut recurs la cei mai eminenţi oameni de drept, dintre care, unul, Kalinderu, stă şi în permanenţă la Berlin, însărcinat cu apărarea intereselor româneşti [...]“, s-a ajuns la situaţia următoare: din 199.633.400 mărci în acţiuni primitive, statul român poseda 189.027.000 mărci, iar din 38.362.600 mărci în acţiuni de prioritate poseda 37.592.550. Ca urmare a faptului că majoritatea acţiunilor se aflau în posesia statului român, la începutul anului 1881 s-a cerut mutarea sediului Societăţii la Bucureşti şi radierea ei din registrul tribunalului de comerţ din Berlin.

Casa de bancă Landau, care poseda restul de 4.404 acţiuni, în valoare nominală de 1.321.200 mărci, în rivalitate fiind cu firmele ce garantau acţiunile *Societăţii căilor ferate române*, s-a opus aplicării Convenţiei şi, prin intermediul bancherului Kaufmann, a intentat acţiune judiciară împotriva Societăţii. Tribunalul suprem de comerţ din Leipzig, în faţa căruia a ajuns cazul, „avea să statuteze dacă proprietarul unei vechi acţiuni a *Societăţii căilor ferate române* trebuie să se supună noilor condiţiuni ce-i sînt făcute prin convenţiunea de răscumpărare sau dacă el trebuie să urmeze a se bucura de vechile condiţiuni sub care titlul său a fost creat“. *Tribunalul, prin hotărîrea din 5 februarie 1881*, s-a pronunţat în favoarea celui de al doilea principiu deşi două instanţe judecătoreşti din Berlin se pronunţaseră pentru cel dintîi.

Potrivit convenţiei de răscumpărare, o acţiune a căilor ferate române trebuia să primească numai $3^{1}/_{3}$%. Potrivit sentinţei tribunalului, deţinătorii acţiunilor aveau dreptul să refuze cei $3^{1}/_{3}$% şi să pretindă ca să li se împartă dividendele ce se vor hotărî de adunarea generală, pentru fiecare gestiune anuală separat.

Problema — deşi casa Landau poseda doar 5% din acţiuni — a stîrnit o încinsă dispută în presa română. Opoziţia ataca violent guvernul. Presa oficioasă, „Românul“, în speţă, sublinia, cu tărie, *discriminarea* pe care statul german o face în privinţa răscumpărării căilor ferate române ; în cazul acesta nu s-a aplicat acelaşi tratament ca în acel al răscumpărării căilor ferate germane, deşi situaţiile erau similare. De asemenea, se observa că, în această afacere, în timp ce

cauchemar actuel des hommes de pouvoir à Bucarest, est semé de nombreux et étranges incidents. Mais le Cabinet de Berlin n'a-t-il pas à se plaindre des octrois qui nuisent tant à son commerce et vis-à-vis desquels il a pris une attitude aussi énergique ? Et que dire de l'agitation antisémitique propagée par la presse locale et de son langage parfois violent contre „l'invasion de la race teutonique" ? Tout cela n'est pas fait pour plaire au Prince Bismarck, auprès duquel M. Varnav Liteanu ministre Roumain à Berlin est néanmoins aussi persona grata. La France n'a pas moins de sujets de mécontentement à cause des retards calculés et des entraves que l'on apporte à la solution de certains conflits résultant de l'inéxecution de grands contrats avec ses nationaux et de graves intérêts qui restent en souffrance. Aussi, avant qu'on leur donne satisfaction, ne paraît elle guère disposée à accueillir les ouvertures de la Roumanie par la conclusion d'un traité de commerce et d'une convention consulaire. Telle est la situation vraie qui se cache mal sous la fausse apparence de relations cordiales et intimes ; mais le gouvernement français sait à quoi s'en tenir sur les flatteries de la presse et sur les avances des hommes d'état de Bucarest qui prodiguent les éloges, les banquets et les décorations à ses nationaux. Ce ne sera ni la croix d'officier donné au delegué Barrère, ni la plaque de grand officier et le banquet quasi-officiel offert

---

problemele financiare au fost tranşate cu succes, cele juridice întîmpină serioase piedici. În acest sens se nota : „Cînd *societatea* îşi are mutate acţiunile în Bucureşti, cînd şi-a plătit toate datoriile şi a depus o cauţiune de 500.000 mărci pentru garantarea oricărei pretenţii drepte, ar fi atît de absurd de a se refuza strămutarea reşedinţei la Bucureşti, încît nu ne putem aştepta la aceasta din partea judecătorilor din Berlin".

Deşi statul român nu figura ca parte în proces şi hotărîrile instanţelor germane nu puteau să aibă valabilitate pentru România, în condiţiile în care aceasta poseda, deja, 95% din acţiuni, amploarea ce o luase chestiunea, dificultăţile de natură juridică ridicate continuu de instanţele germane creau serioase prejudicii, de natură politică chiar. Presa română atrăgea atenţia acţionarilor germani că, chiar în condiţiile în care s-ar aplica cea de a doua soluţie, statul român, ca unul ce posedă majoritatea acţiunilor, va fixa şi dividendele care pot fi sub valoarea celor ce au fost oferite majorităţii acţionarilor. Pe aceeaşi linie, se notează că, cu toate eforturile depuse, casa Landau nu poate obţine nimic din partea statului român. Din suma nominală, aşa cum s-a dat şi celorlalţi acţionari, i se datorează 60% în titluri de stat, „Maximum de pretenţie ce s-ar putea admite — se notează în acest sens — ar fi doar plata integrală pe nominal, adică şi restul de 40%". La suma nominală de 1.321.200 mărci s-ar adăuga 440.000 mărci.

„Este imposibil însă — se arată în continuare — să se ajungă la satisfacerea unei asemenea cereri ; ar fi neonest şi imoral ca o infimă minoritate şicanatoare să dobîndească un asemenea avantagiu în contra aproape totalităţii care şi-a preschimbat titlurile pe 60%... pe titluri de 6%".

Cererile reprezentantului casei Landau sînt respinse de tribunalul de comerţ din Berlin şi, la 3 octombrie 1881, ziarele anunţau, deja, că guvernul a luat măsuri pentru întoarcerea la Bucureşti a directorului căilor ferate. La începutul anului 1882, se consemna că „Guvernul şi direcţiunea regală se află în cea mai bună situaţiune ; ei pot privi cu cea mai deplină linişte la silinţele neputincioase ale acelora ce nu pot obţine o sentinţă eficace în favoarea lor". Cf. „Românul", 13, 20 februarie, 7, 8, 28, 29 septembrie, 3, 19, 20 octombrie, 6 noiembrie 1881 şi 15 ianuarie 1882.

În această problemă, vezi şi Ion Gh. Sendrulescu, *Tratativele duse de guvernul român în anul 1878 şi în prima jumătate a anului 1879 pentru răscumpărarea căilor ferate de la societatea acţionarilor drumurilor de fier din România*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, anul XIX, nr. 2, 1970, p. 57—66.

au publiciste Ulbach[2] qui lui donneront le change. Le Prince sait que la Roumanie, inquiète de son rapprochement avec l'Allemagne à la suite de l'affaire des Turcs, sur le sort de la question du Danube, désire conquérir sa note pour la solution finale et qu'elle a besoin de la plume de M. Ulbach pour venger dans sa presse la nation roumaine des calomnies de la presse allemande et autre et pour établir à la face de l'Europe que le duumvirat Rosetti-Bratianu qui régit le pays est un régime politique parfait, que l'héroïque nation Roumaine est une nation modèle et que Bucarest sa capitale est le paradis terrestre.

A ce banquet offert à M. Ulbach, ami personnel des Bratianu et Rosetti qu'il avait connus dans les clubs révolutionnaires pendant leur émigration à l'étranger avec les Ledru Rollin et les Mazzini dont l'un d'eux était le secrétaire, a assisté la fine fleur du libéralisme et l'on y a porté de chaleureux toasts et appels à la fraternité des deux nations. M. Ulbach a même reçu une audience de L.L.M. le Roi et la Reine, mais il n'a pas eu le tact de faire une visite de courtoisie au représentant de sa nation. Il est vrai que M. Ducros Aubert n'est pas en odeur de sainteté dans les cercles radicaux de Paris où l'on conspire sa perte et qu'il n'a pas avec les hommes du pouvoir de Bucarest les relations intimes qu'ils ont si vite renouées avec Ulbach au point de s'asseoir au banquet dont les communards français refugiés à Bucarest ont pris l'initiative. Aussi semble-t-il que le départ prochain en congé de M. Ducros Aubert doive être consideré comme un adieu au pays.

Ce sont [...] les ministres d'Italie et d'Angleterre qui ont la confiance du gouvernement, à voir l'empressement avec lequel le président du conseil et le ministre des Affaires Etrangères les reconduisent à la gare quand ils se mettent en voyage et vont à leur rencontre quand ils reviennent à leur poste, à constater les visites quotidiennes qui s'échangent entr'eux, à entendre les louanges qu'il leur prodiguent. C'est que le Cte Zarnielli n'a pas d'affaires désagréables à traiter ici à cause de la nullité des relations commerciales de son pays et qu'il

---

[2] În preajma venirii și după plecarea ziaristului francez din România, ziarul „Românul", de pildă, inserează multe materiale în legătură sau scrise de Louis Ulbach. Astfel, în numărul din 24 septembrie 1881 este inclusă o întinsă corespondență intitulată *Un parisian la Viena;* la 30 septembrie este inserată scrisoarea adresată lui C. A. Rosetti, cu prilejul banchetului oferit acestuia, la 27 septembrie.

În numărul din 9 octombrie 1881, într-un lung articol: *La curtea Română*, referindu-se la deferența cu care a fost primit la Sinaia de către suveranii României, Ulbach notează: „nu mie-mi aparțin aceste grații, ci țării și pozițiunii mele"... De asemenea, o zi mai tîrziu, la 10 octombrie, împărtășindu-și impresiile de *Călătorie în Ungaria și România*, ziaristul francez subliniază entuziasmul și recunoștința pe care românii o manifestă față de Franța. „În România, notează el, toată lumea vorbește franțuzește; iubirea pasionată pentru Franța este manifestarea cea mai strălucită a patriotismului. Dacă ochii ar putea sili inima ca să uite realitatea, te-ai crede în Franța...". Articolul vorbește, în termeni măgulitori, de familia regală, de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu. (Materialul este reprodus după „Revue politique et littéraire").

La 1 decembrie 1881, într-un material intitulat *România și D. Louis Ulbach*, „Românul" reproduce după „La Gazette de Roumanie" o corespondență din Paris în care este relatată conferința ținută de ziaristul francez în sala „Asociației literare". Descriind impresiile culese în Austria și mai ales în România, „cu ocazia congresului literar", Ulbach subliniază că „a păstrat o adîncă recunoștință pentru primirea ce i s-a făcut și cea mai simpatică amintire despre români".

Cu începere de la 7 martie 1882, „Românul" publică, în foileton, romanul lui Ulbach intitulat *Doi medici*.

s'est posé en adversaire decidé de la politique autrichienne pour tout et du tout, de sorte qu'en ce moment où le rapprochement de l'Italie vers l'Allemagne et l'Autriche leur donne de l'inquiétude, ils comptent sur son appui à Rome ou il s'est rendu en congé pour décider l'Italie à prendre place à côté de l'Angleterre dans les discussions de la question du Danube. En ce qui concerne M. White qui a des relations personnelles intimes avec tous les hommes politiques du pouvoir dont il a su capter la confiance grâce à son long séjour ici, sa position d'influencer est renforcé par l'attitude énergique et décidée que son gouvernement a prise au sein de la commission de Galatz.

La conduite du représentant de Russie est conforme à l'attitude passive et expectante de son gouvernement et le prince Ourusof n'a avec les ministres que des rapports officiels. La Russie sent qu'elle a perdu à Bucarest son influence d'autrefois et la reconnaissance du peuple Roumain dont elle a amené l'émancipation politique lui donne à réfléchir. Le prince Ourusof est un chaud partisan des couvents dédiés dont il est personnellement on ne peut mieux disposé à soutenir les droits, regrettant que le Cabinet de St. Pétersbourg ne prenne pas cette question plus à coeur. Les relations avec la Turquie laissent beaucoup à désirer. Les réclamations incessantes de Suleyman Bey pour le règlement de la propriété musulmane en Dobrugea et l'appui qu'elle prête à la protestations du patriarcat écuménique en faveur des couvents dédiés ont créé de nouvelles causes d'irritation. Cette question des couvents dédiés qui paraissait enterrée dans les cartons des chancelleries si subitement réveillée par la Turquie a indisposé le Cabinet de Bucarest contre celui de Constantinople. La Roumanie, me disait Suleyman Bey, nous accuse de vouloir lui créer des embarras, mais nous avons pêché plutôt par excès de modération et ce n'est que contraints par les démarches du patriarcat orthodoxe et par le refus obstiné du Cabinet de Bucarest d'y faire droit que nous en avons saisi les puissances. Vous vous souvenez de la façon cavalière avec laquelle M. Boerescu a traité cette question au parlement et de la brutalité avec laquelle il a renvoyé sans vouloir les entendre les délégués du patriarcat qui n'étaient venus à Bucarest qu'attirés par une lettre du Roi. Nous ne nous sommes jamais fait illusion sur le résultat de cette démarche diplomatique, me reprit Suleyman, mais quoi qu'il arrive de la décision des puissances, nous devrons y revenir de temps à autre. Les Roumains se sont montrés peu bienveillants envers le ministre de Turquie, le seul auquel ils n'aient point donné de grand cordon. Il est vrai que le frère du ministre président n'avait rien reçu en quittant son poste de Constantinople. Aujourd'hui que sur la constatation de sa résolution bien arrêté de ne plus revenir, le sultan auprès duquel il était persona grata, lui a envoyé le grand cordon d'Armanée, il est permis de supposer que les Roumains se souviendront de son ministre à Bucarest. Le poste diplomatique de Constantinople reste toujours vacant et les derniers efforts faits auprès de M. Demetre Bratianu pour le décider à y retourner ont echoué. M. D. Bratianu ennemi acharné de son frère le président du conseil ne veut rien recevoir de ses mains. La position d'un ministre de Roumanie à Constantinople est délicate ; les candidats pour sa succession ne manquent pas, mais il est difficile de trouver l'homme de la situation. Je crois vous avoir déjà dit que l'agent de Roumanie à Sophia, Alexandre Stourdza, avait été révoqué et remplacé par E. Ghika, secrétaire de la légation à Paris. M. Stourdza, boyard ruiné, avait pris cette place pour avoir un gagne-pain, mais il n'avait pas su se mettre à la hauteur de sa position. Son séjour à Sophie n'avait été marqué que par des conflits avec le gouvernement et par de nombreuses dettes. Afin de ne pas prolonger plus longtemps la vacance de ce poste, on a prié M. Esarcu ministre à Athene de prendre la route de Bulgarie pour retourner à son poste et de porter une lettre au prince Alexandre. Le Roi a reçu hier en audience le consul général de Suède et Norvege à Galatz qui lui a remis la notification du mariage du prince Royal et le chargé d'affaires d'Allemagre [lui] a remis une lettre du grand duc de Bade.

Il me reste à dire quelques mots des relations avec le Vatican. Je vous ai mis jadis au courant des négociations ouvertes par Leon XIII avec le Cabinet de Bucarest pour la conclusion d'un concordat. Je vous ai annoncé l'envoi d'un projet de la Curie et la remise d'un contreprojet de Bucarest. D'après ce que m'a dit un collègue qui a vu récemment à Rome le Pape, Leon XIII est trop occupé en ce moment de ses négociations avec Berlin et St. Pétersbourg pour songer à Bucarest. Il voudrait aussi que le gouvernement roumain accordât des subsides à l'église catholique et il redoute d'élever l'évêque in partibus de Nicopolis au rang d'archeveque de Bucarest et de lui donner des suffragantes, de peur d'augmenter l'allocation de la congrégation de la propagande à ce dernier qui ne monte qu'à 1 000 francs par an. Le Roi désire beaucoup une solution prompte et favorable et il insiste pour que la Cour de Rome s'empresse inconditionnellement d'organiser la hièrarchie ecclesiastique, convaincu que le gouvernement ratifiera le fait accompli et se décidera à intervenir pécuniairement dans un moment favorable. L'évêque est aussi de cette opinion et il connaît trop bien le pays pour ignorer qu'en ce moment une demande de credit aux Chambres serait inoportune [...]".

Veuillez [...].

J. Jooris

Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 6-e vol. (1881), doc. nr. 58.

II

Légation de Belgique
en Roumanie
No 26/19

Bucarest, le 16 janvier 1882

Monsieur le Ministre,

„[...] La situation extérieure commande le maintien du cabinet actuel qui, malgré son attitude dans la question du Danube et malgré le conflit qui en est né n'est pas désagréable à l'influence Austro-Allemande. Le Cabinet de Vienne n'a pas voulu la chute du Cabinet Bratiano dans la crainte de le voir remplacer par des hommes encore moins disposés aux concessions ; tout au plus a-t-il à se féliciter de la retraite de M. Rosetti et désirérait-il le retour au pouvoir de l'ex-ministre des affaires Etrangères Boerescu. L'attitude de la droite, qui s'est laissée entraîner par la gauche indépendante et qui est prête à suivre M. Cogălniceanu dans sa campagne anti-autrichienne lui donne à réfléchir sur les conséquences d'un changement de cabinet, qui ne pourrait d'ailleurs avoir de succès qu'au prix d'une dissolution des Chambres et d'un appel au pays.

Comme je vous l'ai signalé, la lutte d'influence entre l'Autriche et la Russie se réveille et c'est à qui des deux puissances voisines déploiera le plus d'efforts pour attirer la Roumanie à soi. L'Autriche presse sur elle de toute la force de ses intérêts lésés ; la Russie revient à sa politique ténébreuse d'autrefois. Le renversement de M. Bratianu qu'elle suspecte d'être favorable, comme le Roi, à une alliance politique avec l'Autriche, est son objectif et la légation de Russie ne cessa d'éxciter et d'encourager l'opposition dans cette voie. Il n'y a pas à se méprendre, me disait encore hier mon collègue d'Angleterre, qu'il se prépare une grande lutte en Orient où l'action de l'Allemagne vient prêter son appui à la politique autrichienne pour combattre et annihiler l'influence russe dans la

presqu'île des Balkans où son dernier refuge est la Bulgarie. Le prince Bismark veut faire de la Turquie d'Europe le grand marché de l'exportation industrielle de l'Allemagne, et y diriger le courant de son émigration qui se perd aujourd'hui au dela de l'Atlantique sans profit pour l'influence politique de la mère patrie ; mais le germanisme doit écraser le slavisme et il cherche un allié dans l'Islamisme en flattant les projets du sultan pour la restauration de la puissance ottomane en Afrique. Le prince Bismark aiderait volontiers le sultan à détroner le Khedive, si la France et l'Angleterre ne veillaient sur lui. Notre note collective est la réponse à la mission extraordinaire que le Sultan vient d'envoyer à Berlin et à Vienne.

Cette préoccupation de M. White qu'un long séjour en Russie, en Pologne, en Prusse et en Orient, a familiarisé avec la politique du Cabinet de St. Pétersbourg au point que lord Salisbury l'appelle auprès de lui à la conférence de Constantinople, m'a frappé, car il paraissait croire qu'on serait à la veille de quelque grand conflit Européen.

Le concours de l'armée Roumaine n'est plus à dédaigner depuis qu'elle a fait ses preuves devant Plevna et elle est fort bien outillée ; toute l'infanterie, même la division territoriale (landwehr) a des carabines Martine fournies par la fabrique de Sleyer et l'artillerie possède des canons Krupp. Le materiel de la flotille, vient également d'être commandé en Angleterre. La Russie, me disait M. White, sent que l'influence dans la Turquie d'Europe lui échappe et elle tente un suprème effort pour la ressaisir. Elle a perdu en 1878 une belle occasion d'entrer en Constantinople et à Ste Sophie. Elle ne la trouvera plus. L'Autriche poursuit le cours de ses revendications et le Cte Hoyos se donne beaucoup de mal pour persuader à ses collègues qu'il y a lieu de réclamer contre le maintien des articles 1, 2, 3 de tarif des octrois de Bucarest, mais il n'a pas réussi à convaincre le ministre ni le consul anglais. Mon collègue d'Allemagne est personellement d'avis qu'il n'y a pas lieu de protester davantage. C'est également l'opinion que je vous ai exprimée mais pour rentrer dans la légalité, il faut qu'une loi nouvelle abroge la loi de juillet qui à été promulguée, publiée et mise en exécution jusqu'à sa suspension toute récente [...]".

Veuillez [...]

J. Jooris

Ibidem, 7-e vol. (1882—1887) doc. nr. 5

III

În toamna anului 1881, în legătură, mai ales, cu dezbaterile în problema Dunării, relațiile dintre România și Austro-Ungaria devin deosebit de încordate [1]. Iată cum este reflectată această atmosferă în paginile ziarului „Românul".

Încă de la începutul disputei, ziarul, oficios al guvernului liberal, a condamnat atacurile opoziției care aveau drept obiectiv slăbirea pozițiilor guvernului, în lupta pentru salvgardarea suveranității naționale. Continuu, se face apel la unitate, la adoptarea unei poziții comune, singura în măsură să servească intereselor țării.

După ce, la începutul anului (15 ianuarie 1881), fusese reprodus articolul publicat de Titu Maiorescu în „Deutsche Revue", în care fruntașul junimist pleda pentru apropierea României de Puterile centrale [2], „Românul", în prima jumătate

[1] Cf. Ernest de Rutkowski, *op. cit.* și G. I. Brătianu, *La politique extérieure du roi Charles I-er de Roumanie*, București, 1940, p. 19.

[2] T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României.*

a anului, pe un ton moderat, subliniază continuu necesitatea instaurării unei atmosfere de calm, bazate pe înțelegere și respect reciproc [3].

România, se nota în acest sens, dorește să păstreze relații bune cu puterile vecine, „cele mai amicale relații“ cu Austro-Ungaria; „își pune toate silințele pentru ca guvernul austro-ungar să ajungă a se convinge că nu se servesc bine adevăratele interese ale Imperiului deșteptînd în contra-i nemulțumirile și suspiciunile statelor tinere și pline de vitalitate de la Dunărea de Jos. Privilegiile și prerogativele pe care Austro-Ungaria le-ar dobîndi la Dunărea de Jos nu sînt deloc ceea ce i-ar asigura o lungă supremație economică. Ceea ce imperiul vecin ar trebui să se aplece a dobîndi și în favoarea intereselor sale economice și în sprijinul intereselor sale politice este amicia și încrederea popoarelor din Orient. Această încredere însă nu se poate dobîndi prin încălcări, de orice natură ar fi ele“. („Românul“, 13 iunie 1881).

La 12 august se răspunde acuzațiilor inserate în „Augsburger Allgemeine Zeitung“ potrivit cărora România ar reprezenta „sufletul“ opoziției în problema Dunării și ar întreține o vie agitație în Transilvania. Subliniind netemeinicia acestor „svîrcoliri publicistice“, ziarul afirmă, din nou, că România își apără doar drepturile sale.

La 21 august 1881 este inclus un întins articol apărut în „Neue freie Presse“, intitulat ***Austria și România,*** care, reproducînd, în parte, un articol din „Pester Lloyd“, sublinia poziția ostilă a României. Printre altele, se notează: „Cine nu merge cu noi e contra noastră; [...] problema orientală începe a deveni o chestiune de luptă între Austro-Ungaria și Rusia. O împăciuire a acestei neînțelegeri este inadmisibilă și Rusia face tot ce-i stă în putință spre a înăspri conflictul, poate chiar a grăbi evoluțiunea finală a procesului [...] România — se arată în încheierea articolului — ar avea interes ca „în alianță cu noi să-și apere independența sa [...]“.

Afirmației din „Pester Lloyd“ în conformitate cu care pentru statele mici, între Rusia și Austro-Ungaria, „nu există poziție neutrală sau independentă [...] fiecare din ele care nu caută a se alipi de monarhia noastră devine necesarmente un instrument al politicii rusești“ — care conduce la concluzia că „avem datoria de a cîștiga garanții pipăite pentru ca statele din vecinătatea noastră să aparțină sferei de putere a Austro-Ungariei“, „Românul“ îi răspunde: „Nu sîntem orbiți de o prea mare mîndrie națională, nu ne rătăcește nici vreo absurdă antipatie de rasă spre a nu vedea pe ce cale trebuie să apucăm și ce ne poate garanta interesele. Înțelegem însă să rămînem stăpîni de a îndrepta mișcările noastre cum și cînd vom crede că este priincios pentru noi. Avem pentru Imperiul vecin și-i arătăm tot respectul ce i se cuvine, cerem însă să fim tratați, la rîndul nostru, ca un stat și ca o națiune ce are conștiință de sine“ (1 septembrie 1881).

„Vecinii noștri [...] ar trebui să înțeleagă singuri interesul ce avem d-a face să se respecte în ceea ce ne privește tratatul din 1878; *să nu ni se ceară să* sacrificăm interesele noastre cînd este vorba d-o chestiune d'atîta însemnătate; [...] a ni se cere ceea ce este împotriva noastră este a căuta și a voi să se pună în vrăjmășie cu noi și a rupe orice legătură de bună amicie în viitor...“ (30 septembrie 1881).

„Chestiunea Dunării este d'un interes vital pentru noi românii. Austro-Ungaria nu are și nu poate să aibă nici un drept la Dunărea de Jos, pretențiunile sale sînt împotriva intereselor noastre [...] cu toată dorința noastră d-a păstra relațiunile cele mai bune și mai amicale cu Austro-Ungaria, cu tot interesul ce-l avem d-a proba Europei că merităm încrederea și sprijinul său, nu ne putem opri însă d-a protesta împotriva acelei pretențiuni ale Austro-Ungariei prin care ni s-ar face cea mai mare nedreptate“ (12, 13 octombrie 1881).

---

[3] La sfîrșitul lunii mai, sînt reproduse luările de poziții din corpurile legiuitoare în problema Dunării. Cf. „Românul“ din 24, 28 și 29 mai 1881.

„...În schimbul prieteniei și al vecinătății, în schimbul chiar al trebuinței ce avem d-a păstra o bună înțelegere cu Austria, nu putem să sacrificăm interesele noastre naționale încă să ne asociem la un act împotriva tratatului de la Berlin". Contele Andrássy s-a pronunțat (în fața delegației ungare) că România, ca stat neatîrnat, „are mai mult ca niciodată trebuință a sta în bună înțelegere cu Austria". „Nu putem să primim terenul alunecos pe care s-a pus această discusiune [...] pentru că el este propriu numai intereselor Austriei [...]. Dacă prin neatîrnarea noastră nu ne mai bucurăm de protecțiunea Europei, astfel după cum ea se înțelege la Pesta și Viena, cu atît mai mult trebuie să fim băgători de seamă astăzi în toate mișcările și relațiunile noastre externe. Buna înțelegere cu Austro-Ungaria în condițiile în care ni se cere și față de cestiunea Dunării ar însemna, după cuvintele contelui Andrássy, punerea noastră de bunăvoie sub dominarea acestei puteri ; nici simțul, nici demnitatea națională, nici interesele noastre nu pot să permită una ca aceasta ! Ne mirăm cum patrioți încercați și bărbați de stat atît de distinși ca contele Andrássy pot să se îndoiască de patriotismul și aspirațiunile unui popor care și-a cîștigat singur neatîrnarea, prin sîngele său" (29 octombrie 1881).

Din „Le Journal des Débats" este reprodusă declarația contelui Andrássy față de care se ia atitudine :

„Este posibil ca interesele șovinismului român să se îndrepteze împotriva noastră dar interesele României sînt identice cu ale noastre. De cînd România a devenit un stat neatîrnat și nu se mai bucură de protecțiunea Europei, acest regat are trebuință, ca niciodată, să se afle în bună înțelegere cu noi". „Contele Andrássy, vorbind astfel a exprimat, desigur, un adevăr politic care are acum curs la Viena și mai cu seamă la Pesta. Este peste putință însă ca să nu fi lovit în sentimentul național al marii majorități a românilor [...]. Ceea ce este mai însemnat pentru români este declarațiunea că recunoașterea neatîrnării lor i-a lipsit de protecțiunea Europei. Astfel, nu este destul pentru ei că au consimțit la sacrificiile cele mai mari și mai dureroase d-a primi toate condițiile ce a voit Europa să le impună pentru a-i proclama demni de neatîrnare. Acum ea n-are să-i mai cunoască, lăsîndu-i expuși la întreprinderile vecinilor lor" (8 noiembrie 1881).

„Bunele relații nu pot izvorî decît din respectarea reciprocă a drepturilor legitime" („Românul", 30 octombrie 1881).

„O mare putere cere niște drepturi care nu sînt întemeiate nici pe tratate, nici pe dreptate ; cere s-aibă supremație asupra Dunării, artera de viață a poporului român" (4 noiembrie 1881).

Pronunțîndu-se împotriva manierei opoziției de a discuta problema (guvernul era acuzat că și-ar fi asumat anumite angajamente în problema Dunării), a felului în care oficiosul conservator „Timpul" discuta planul Barrère, „Românul" subliniază :

„Patima a fost și totdeauna va fi un rău sfătuitor. Opozițiunea ar trebui să-nțeleagă aceasta și să se stăpînească măcar cînd discută chestiuni ce privesc relațiunile noastre cu străinătatea. Ca stat mic sîntem datori să fim foarte prudenți, chiar atunci cînd avem dreptate și să ne înfățișăm totdeauna uniți cînd apărăm interesele și drepturile țării noastre" (13 noiembrie 1881).

Mesajul regal, rostit la deschiderea corpurilor legiuitoare (15/27 noiembrie 1881), în care se lua poziție fermă în problema relațiilor cu Austro-Ungaria, a determinat un larg ecou. Iată pasajul care va stîrni o replică atît de dură din partea Austro-Ungariei :

„Îngrijirile [...] ce au deșteptat în țară cestiunea libertății Dunării sînt legitime. Necesitatea de a atrage cît mai mult în porturile noastre [...] vasele de comerciu străine și pavilioanele de orice naționalitate este cu atît mai viu simțită, cu cît comerciul nostru întîmpină adesea, la exportul pe fruntariile de uscat, felurite pedici, *și cu cît de la un timp încoace, sub cuvînt de epizootie, el este amenințat de a-și vedea închise cu desăvîrșire acele fruntarii, în ce privește expor-*

tul de vite mari [...] (s.n. Gh. P.). Interesele noastre cele mai vitale ne silesc de a veghea, pentru ca cel puțin pe acea mare arteră de comunicațiune să nu ni se pună condițiuni care să împiedice dezvoltarea noastră și să facă din libertatea navigațiunii un drept iluzoriu pentru noi. De libertatea Dunării au fost și sînt strîns legate destinele României" [...]. Nu putem consimți „la combinațiuni care ar avea de efect ca navigațiunea de la Porțile de Fier la Galați să rămînă sub acțiunea preponderentă a unei singure Puteri. Nu voim a aduce nici o vătămare altora, însă voim, siliți sîntem a voi, libertatea absolută a Dunării, cel puțin în apele noastre și sîntem gata a face, în presinte și în viitor, toate sacrificiile pentru a asigura [...] înlesnirea deplină a navigației. Primim regulamentele cele mai severe, pentru a garanta libertatea tuturor pavilioanelor; primim o supraveghere cît de ageră în ceea ce privește aplicarea lor; voim însă totodată ca acele regulamente să fie aplicate în apele românești de autoritățile românești..." [4].

„Românul" comentează ecoul intern și internațional al acestor declarații. Ziarele austriece și germane atacă cu violență luarea de poziție considerînd, în general, că „îndrăzneala" declarației este generată de sprijinul acordat de Rusia. Astfel, spre exemplu, „Fremdemblat" nota că „nu se poate spune că acolo unde dreptul nostru, puterea noastră, interesele noastre sînt amenințate, noi am putea lua acum pozițiune ca România, Serbia și Bulgaria [...]. Să ne lase să fim majorisați de ele, după propria lor voință sau a alteia".

„Deutsche Zeitung": „Cei din București trebuie să fi fost siguri d-un sprijin prea tare cînd au găsit curajul unui asemenea limbaj și nu este tocmai greu de spus de la ce anume putere și-au luat direcțiunea lor bărbații de stat români".

„Neue freie Presse": „Noul ministru de externe Kalnoky va trebui negreșit să profite de această ocasiune spre a-și cîștiga primii pinteni pe tărîmul diplomatic" („Românul", 19 noiembrie 1881).

„Wiener Allgemeine Zeitung" îl sfătuiește pe Brătianu să nu încerce să facă din România ceea ce contele Cavour a făcut din Piemont. În 1856, acesta avea în spatele său întreaga Europă, iar în 1859 Franța (20 noiembrie 1881).

Presa franceză, mai ales, comentînd faptul precum și suspendarea relațiilor diplomatice între contele Hoyos — ministrul acreditat la București — și guvernul român, apreciază favorabil atitudinea cercurilor conducătoare românești. Astfel, pe această linie, se vorbește de „curajoasa împotrivire" („La France"), în acord cu „sentimentele românești" („Le Journal des Débats"); Franța și Anglia „nu pot decît să aprobe un asemenea limbaj. N-avem nici un cuvînt d-a ajuta Austria în al său *Drang nach Osten*" („Le XIXe Siècle") etc. (cf. „Românul", 21, 22 noiembrie 1881).

În timp ce „Le Nord", ziar ce apărea la Bruxelles și exprima linia politică a guvernului de la Petersburg, considera că România, combătînd tendința de hegemonie a Austro-Ungariei, „exercită un drept ce nu se mai poate pune în discuție", „*L'Italie*" afirma că, în această problemă, Italia ar trebui să se inspire „din principiile acelea cu ajutorul cărora ea a devenit o putere mare" (27 noiembrie 1881).

Limbajul presei germane și austriece devine însă mai conciliant reflectînd, și pe acest plan, tendința cercurilor conducătoare din Imperiul habsburgic de a nu compromite definitiv o viitoare apropiere a României. Astfel, „Deutsche Zeitung", aprobînd măsurile guvernului austro-ungar și subliniind necesitatea unor satisfacții substanțiale, considera: „Austria a reușit să răstoarne în Serbia pe Ristici și în Bulgaria pe anti-austriacul Zancoff. Sîntem încredințați că printr-o presiune diplomatică vom izbuti să răsturnăm și guvernul Brătianu. Cazul însă nu e aproape același [...]. Ministerul Brătianu, cu tot șovinismul său, este singurul minister cu idei mai europene [...]". („Românul", 29, 30 noiembrie 1881).

---

[4] Cf. *Regele Carol I al României. Cuvîntări și scrisori*, tom. II (1877—1886), p. 453—455.

Pe aceeaşi linie, „Neue freie Presse" îşi exprima speranţa că litigiul se va aplana. Comentînd informaţiile în virtutea cărora guvernul român se arăta dispus să ofere satisfacţiile corespunzătoare — acestea au fost, de altfel, pur formale — ziarul notează că „aceeaşi ştire din Bucureşti ne mai spune că cei de partea rusească se bucură de căderea în fine a ministerului Brătianu prin diplomaţia austriacă, cădere la care lucrează în zădar de mai mulţi ani. Nouă ne pare rău de retragerea guvernului Brătianu..." (3 decembrie 1881).

În cursul lunii decembrie, sînt inserate discuţiile din corpurile legiuitoare privind răspunsul la mesajul tronului. Este inclus, de asemenea, şi discursul premierului român în care sînt formulate scuzele solicitate de guvernul de la Viena (5, 6 decembrie 1881).

La începutul anului 1882, după restabilirea şi normalizarea relaţiilor, atmosfera este ceva mai destinsă.

La 2 aprilie 1882, din nou, răspunzînd ameninţărilor la adresa României, inserate continuu în organele de presă din cuprinsul Imperiului, „Românul" notează :

„Românii au dovedit că sînt leali [...]. Cu istoria în mînă, dar, au zis şi zic Austro-Ungariei şi tuturor puterilor : voiţi să ne ucideţi ? Daţi în noi cu arma brutală dar leală, dar nu speraţi că de frică ne vom ucide înşine. Voiţi să ne cuceriţi ? După părerea noastră vouă înşivă vă faceţi rău ; dar, în fine, procedaţi cum veţi voi ; nu ne faceţi însă insulte gratuite — de speră că nu vom lupta, fie măcar ca furnica, pentru ca cu onoare şi glorie să perim (sic !) [...] şi nu astăzi va mai pute crede cineva că mai este vreo naţiune care să nu ştie că perind cu arma în mînă îşi asigură pentru mîine reînvierea" etc.

OBSERVAŢII PRIVIND PROGRAMUL AGRAR AL PARTIDELOR POLITICE DIN PERIOADA IMEDIAT URMĂTOARE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL *

DE

ION AGRIGOROAIEI

România a cunoscut, la sfîrşitul primului război mondial şi în perioada imediat următoare, frămîntări social-economice şi politice de mare importanţă în istoria sa. În afară de consecinţele războiului, existente şi la alte state, în ţara noastră s-au produs — aşa cum observau, cu anumite limite, şi autori ai vremii [1] — trei prefaceri, *care nu s-au manifestat simultan*, la nici un alt popor: desăvîrşirea unităţii statului naţional, reforma agrară şi reforma electorală. Fiecare prefacere în parte îşi are importanţa, semnificaţia sa, bine precizată în istoriografia noastră din ultimii ani [2]. Ceea ce trebuie de subliniat este strînsa legătură între aceste frămîntări, apropierea lor nu numai în timp, ci şi în ce priveşte esenţa şi caracterul lor. Răspunzînd unor necesităţi obiective ale societăţii româneşti, rezultat al luptei poporului român în condiţii interne şi internaţionale favorabile, transformările amintite au avut consecinţe similare asupra regimului economic şi social-politic. Burghezia şi relaţiile de producţie capitaliste înregistrează o consolidare, în timp ce moşierimea şi rămăşiţele feudale se restrîng considerabil. Un număr tot mai mare de cercetători îşi manifestă tendinţa de „a considera regimul social-politic al României postbelice ca fiind un regim burghez, căruia persistenţa marii proprietăţi moşiereşti şi unele resturi de relaţii feudale (elemente a căror pondere este încă exagerată în literatura de specialitate — A.I.) i-au dat o notă specifică, dar nu i-au modificat esenţa" [3]. România intra, după 1918, într-o nouă epocă din ciclul ei evolutiv, care semnala necesitatea soluţionării

---

* Comunicarea a fost prezentată în cadrul celui de-al doilea simpozion naţional „Din istoria agriculturii în România" — Iaşi, 5—7 noiembrie 1971.

[1] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 448 şi următoarele; D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*, Bucureşti, 1921, p. 3. ş.a.

[2] Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile regimului social-politic din România în anii de după 1918*, în „Forum. Ştiinţe sociale. Cercetări privind istoria României", nr. 6, 1970; Mircea T. Muşat, *Trăsături ale vieţii politice din România în anii luptei pentru crearea Partidului Comunist Român*, în „Anale de istorie", nr. 1, 1971.

[3] Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

imperative a unora dintre problemele ei sociale, economice şi culturale de importanţă fundamentală [4].

Frămîntările care au cuprins toate păturile sociale, au provocat schimbări importante în viaţa politică a ţării. S-a modificat configuraţia partidelor politice, a raporturilor dintre ele, au apărut noi partide în timp ce altele erau în curs de desfiinţare.

În anii avîntului revoluţionar, organizaţiile muncitoreşti, Partidul socialist au cunoscut o puternică activizare. Crearea Partidului Comunist Român, în mai 1921, avînd la bază ideologia marxist-leninistă, a constituit un moment de cea mai mare însemnătate în istoria clasei muncitoare şi a patriei noastre.

Instituirea votului universal, ca o cerinţă obiectivă de înnoire în sens democratic, ce nu mai putea fi amînată — cu toate limitele în care s-a realizat — *a făcut posibilă* pătrunderea în viaţa politică a ţării a maselor largi muncitoreşti şi ţărăneşti [5]. În urma reformei agrare şi a celei electorale, „ţărănimea, şi cu ea toate păturile nevoiaşe, capătă o altă valoare în structura vieţii sociale“ [6]. Atît partidele vechi, aflate în proces de reorganizare, de adaptare, cît şi cele noi, urmărind să se consolideze, au avut, cum era şi firesc, preocuparea centrală de a-şi întări sau a-şi forma o cît mai puternică bază socială, lucru ce nu se putea realiza decît orientîndu-şi programele în raport cu transformările multilaterale cunoscute de România în acei ani. Conţinutul programelor partidelor politice, elaborate acum (avînd în vedere că unele reforme au fost anunţate încă înainte de război) [7], dovedeşte din plin acest lucru. Partidele politice au trebuit, datorită factorilor enunţaţi mai sus, să-şi precizeze poziţia faţă de problemele ce vizau însăşi căile de dezvoltare a ţării, să-şi adapteze programele politice la noile condiţii şi în raport cu baza socială respectivă [8].

În condiţiile ruinei provocate de război, a dezorganizării economice, în condiţiile existenţei marii proprietăţi, între problemele social-economice ce se cereau rezolvate, cea mai arzătoare pentru mersul înainte al societăţii era problema agrară [9].

Toate partidele politice au subliniat, în programele lor din această perioadă, necesitatea reformei agrare. Discuţiile din cadrul cercurilor conducătoare, care s-au desfăşurat pe baza consimţămîntului general privind exproprierea, se refereau la amploarea concesiilor ce trebuiau făcute maselor populare sub imperiul cerinţelor obiective, în situaţia internă şi internaţională de atunci [10].

Chiar dacă anumite aspecte mai pot fi discutate, istoriografia noastră din ultimii ani a subliniat această poziţie a partidelor politice, a analizat prevederile programatice, atitudinea lor faţă de elaborarea şi aplicarea reformei agrare [11]. Deşi problema reformei constituia partea cea mai însemnată a *programului agrar* al unuia sau altuia dintre partidele burgheze — şi motive economice, sociale şi politice justifică pe deplin acest fapt — ea nu epuizează întregul program.

Diferite partide politice declarîndu-se de acord cu reforma agrară, s-au oprit — într-o măsură mai mare sau mai mică — asupra căilor pe care trebuia

---

[4] Z. Ornea, *Interferenţe marxiste în sociologia românească din deceniul al treilea*, în „Lupta de clasă“, nr. 3, 1971, p. 33.

[5] Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

[6] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 33.

[7] Ion Agrigoroaiei, *Observaţii privind programul Partidului naţional-liberal din perioada 1918—1921*, în „An şt. ale Univ. din Iaşi“, Istorie, fasc. 1, 1970, p. 95.

[8] Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

[9] Mircea T. Muşat, *op. cit.*, p. 48.

[10] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România 1908—1921*. Editura politică, Bucureşti, 1967, p. 557.

[11] *Ibidem*, p. 553—557 ş.a.

să meargă gospodăria țărănească, agricultura țării, asupra locului și rolului ei în economia națională etc. De aceea, am considerat necesar să ne oprim asupra unor asemenea probleme, mai ales că ele au fost tratate numai tangențial în literatura de specialitate.

Documentele programatice propriu-zise ale Partidului național-liberal dintre anii 1918 și 1921 insistau, în special, asupra necesității aplicării reformei agrare și treceau foarte ușor peste măsurile ce ar fi trebuit să însoțească și să completeze această legislație. Programul din noiembrie 1921 prevedea doar, în formule foarte generale, „ridicarea păturii țărănești", dezvoltarea mișcării cooperatiste care, treptat, „să se emancipeze de sub tutela statului" [12].

Fruntașii partidului au făcut unele precizări în cadrul conferințelor la Cercul de studii al P.N.L., în articole din presa partidului, în cadrul dezbaterilor din Cameră etc. Într-o conferință ținută la Cercul de studii, la 21 martie 1919 și publicată apoi în „Democrația", se arăta necesitatea dezvoltării „agriculturii sistematice" care să aibă la dispoziție un număr sporit de tractoare. În ridicarea agriculturii, un rol deosebit urmau să-l îndeplinească cele trei camere agricole. Școlile agricole (de trei grade : inferior, mediu și superior) trebuiau să devină adevărate ferme model cu terenuri experimentale, semințe selecționate, vite de rasă etc. Cu tot caracterul pozitiv, în general, al unor astfel de prevederi, nu se indicau măsuri eficiente în vederea consolidării economice a noilor gospodării țărănești. În schimb, se preciza că sindicatele agricole organizate pe județe vor avea „menirea de a apropia interesele marii și micii proprietăți, stabilind înfrățirea acestor două clase sociale" [13].

Fruntașul liberal I. G. Duca, în cadrul prelegerii ținute la Institutul social român, în ziua de 15 februarie 1923, insista și el asupra „armoniei sociale" pe care o „va realiza" partidul său, prin satisfacerea integrală a revendicărilor țărănimii, fără a leza, însă, interesele cuiva : „Liberalismul urmărește înfăptuirea sinceră și deplină a revendicărilor țărănești, dar armonizîndu-le cu interesele legitime ale celorlalte clase" [14]. Evident că astfel de „soluții" nu puteau duce la rezolvarea completă a problemei țărănești. De altfel, „înfrățirea" țărănimii cu moșierimea, „armonizarea" intereselor ei cu cele ale moșierimii era imposibilă, dat fiind caracterul ireductibil al contradicției dintre cele două categorii sociale.

Marea majoritate a reprezentanților partidului liberal, declarîndu-se fără rezerve pentru o anumită dezvoltare industrială [15], considerau că agricultura trebuie să rămînă ramura de bază a economiei naționale [16]. „Exclusiv stat agricol pînă ieri, preciza Vintilă Brătianu, România va rămîne și în viitor, prin bogatele cîmpii ale Dunării, Tisei, Moldovei, țară agricolă de prim ordin [...]. Dar condițiile și nevoile ce se vestesc, materiile prime ale noilor regiuni [...] vor da sta-

---

[12] Vezi programul P.N.L. din noiembrie 1921, în Arhiva Bibliotecii centrale de stat, Fond St. Georges, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L. Programe și declarații 1863—1933), f. 61—69, reprodus și în „Democrația", nr. 11—12, 1921 și în „Viitorul" din 1 decembrie 1921.

[13] D. Ionescu, *Agricultura în România...*, în „Democrația", nr. 3, aprilie 1919, p. 179—181.

[14] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, București, s.a., p. 106.

[15] Vezi Ion Agrigoroaiei, *Programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", tom. VIII, 1971, Iași, p. 290 și următoarele.

[16] D. Drăghicescu considera că prin valorificarea superioară a bogățiilor țării pe calea industriei, aceasta „ar putea depăși și eclipsa agricultura", într-o perioadă de 30—40 de ani (*Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 104).

tului mărit un caracter industrial bine hotărît, pe care nu l-a avut pînă azi" [17]. Această agricultură va cunoaşte şi ea modificări importante în cadrul economiei naţionale. Condiţiile naturale ale României „îi îngăduia dezvoltarea unei agriculturi în toate ramurile sale", precum şi „crearea tuturor industriilor de bază care dau unui stat caracterul său industrial" [18]. Erau subliniate avantajele folosirii curentului electric nu numai pentru electrificarea căilor ferate, a oraşelor şi fabricilor, ci şi „pentru nevoile chiar ale agriculturii din Cîmpia Dunării" [19].

Dezvoltarea agriculturii, împreună cu a industriei vor schimba caracterul exportului. Acelaşi fruntaş liberal sublinia necesitatea de a folosi „în viitor şi pe loc, ca materii prime industriale, a multora din produsele agricole exportate sau chiar neîntrebuinţate pînă azi" [20]. Se preconiza şi crearea a noi industrii care să prelucreze produsele agriculturii [21].

Fără îndoială că, în limite asupra cărora nu este locul să insistăm aici, aceste idei, cel puţin pe plan teoretic, prezintă aspecte juste, deoarece urmăreau valorificarea superioară a bogăţiilor ţării, a materiilor prime, a produselor agricole. Se miza însă, în mod exagerat, pe consecinţele pozitive ale reformei agrare, care va schimba caracterul agriculturii româneşti şi va lărgi considerabil piaţa internă. Exproprierea era menită, spuneau liberalii, să transforme regimul producţiei, cultura mică putînd fi mai intensivă ca cea de pînă atunci. De asemenea, ei considerau că „dezvoltarea intensivă a micii culturi, prin expropriere, va da creşterii vitelor o dezvoltare necunoscută pînă azi..." [22].

Exproprierea va determina după părerea liberalilor, şi o dezvoltare a cooperaţiei de producţie „care va schimba atît caracterul exterior al culturii, cît şi modul de desfacere a produselor sale" [23]. Reforma agrară de după primul război mondial a avut consecinţe pozitive. Piaţa internă, însă, s-a lărgit numai într-o mică măsură, iar caracterul agriculturii nu s-a modificat prea mult. Mica gospodărie nu a avut mijloacele economice necesare pentru a practica o agricultură intensivă. Şi tocmai gospodăriile ţărăneşti rezultate din reformă vor cunoaşte, cîţiva ani mai tîrziu, o situaţie financiară deosebit de grea. Agricultura nu a îndeplinit rolul preconizat de liberali în viitoarea dezvoltare a economiei naţionale şi din cauza modului în care s-a realizat reforma agrară. În ce priveşte structura exportului, acesta a suferit modificări importante mai tîrziu şi în condiţii speciale, în preajma celui de-al doilea război mondial [24].

Conducerea Partidului naţional-liberal, reprezentînd în special interesele marii burghezii industriale şi financiare, pronunţîndu-se pentru terminarea operaţiei de împroprietărire a ţărănimii, în condiţiile preconizate de legile respective (cu unele mici modificări), a considerat, — cel puţin în perioada de care ne ocupăm — problema agrară ca fiind, în linii generale, rezolvată.

Urmărind să-şi creeze o popularitate cît mai largă, liberalii au încercat, în repetate rînduri, să-şi prezinte partidul lor, dacă nu ca singurul, atunci ca unul

---

[17] Vintilă Brătianu, *Problemele ce se pun pentru unificarea şi consolidarea României...*, în „Democraţia", nr. 1, februarie 1919, p. 26—27.

[18] Idem, *Economia naţională a României...*, în „Democraţia", nr. 4—5, mai 1919, p. 195.

[19] *Ibidem*, p. 198.

[20] Idem, *Problemele ce se pun...*, p. 26—27.

[21] D. Ionescu, *op. cit.*, p. 181.

[22] V. Brătianu, *Problemele ce se pun...*, p. 26—27.

[23] Idem, *Economia naţională...*, p. 197. Programul partidului liberal discutat de D. Drăghicescu cuprindea şi un punct referitor la „cooperaţia sătească pentru producţie şi vînzare" (*Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 79—80).

[24] V. Axenciuc, *Evoluţia economiei româneşti între anii 1918 şi 1938*, în „Anale de istorie", nr. 6, 1966.

dintre principalii autori ai reformelor de după primul război mondial, trecînd sub tăcere rolul luptei maselor populare şi al altor factori. D. Drăghicescu, într-o lucrare apărută în 1921, care constituia, de fapt, o încercare de a dovedi că Partidul naţional-liberal era singurul capabil să conducă ţara, scria: „[...] Prin realizările sale [...] şi mai ales prin înfăptuirea votului universal şi a reformei agrare, partidul liberal şi-a îndeplinit glorioasa misiune [...]“ [25].

I. G. Duca, cu prilejul amintit mai sus, declara: „În domeniul proprietăţii, liberalismul român [...] a ajuns la formula proprietăţii funcţiune socială din care a ieşit *exproprierea* (sublinierea noastră — I. A.) şi naţionalizarea subsolului“ [26].

Într-o altă lucrare, apărută în 1922, acelaşi D. Drăghicescu sublinia în mod deosebit: „[...] Nu trebuie pierdut din vedere că reforma agrară odată desăvîrşită, cea mai legitimă şi importantă revendicare a ţărănimii a fost satisfăcută, şi, că, peste aceasta, prea puţine interese şi chestiuni mai rămîn ca să pună masele ţărăneşti în mişcare pentru ţărănişti“ [27]. Alăturînd aceste afirmaţii — la care se pot adăuga şi altele — concluzia apare evidentă. Susţinînd că partidul lor a jucat rolul hotărîtor în realizarea reformei agrare şi, în acelaşi timp, că această reformă a rezolvat cerinţele ţărănimii şi a transformat regimul producţiei în agricultură, liberalii urmăreau să atragă ţărănimea de partea lor, să evite creşterea influenţei la sate a altor partide politice, şi, în special, a partidului ţărănesc.

Partidul ţărănesc, ce se prezenta ca singurul apărător al intereselor ţărănimii, considera partea agrară ca cea mai importantă parte a programului său. Nu este cazul să mai insistăm aici asupra doctrinei ţărăniste dezbătută pe larg în mai multe lucrări recente [28].

Plecînd de la consecinţele reformei agrare, pe care o apreciau ca o revoluţie în viaţa satului românesc, ideologii ţărănismului ajungeau la concluzia existenţei unei clase a ţărănimii, independentă, ce avea de jucat un rol de seamă în viaţa social-politică a ţării. În şedinţa Camerei, din 13 iunie 1921, referindu-se la reforma agrară mai largă propusă de Partidul ţărănesc, I. Mihalache declara: „[...] Idealul din care se inspiră legiunea noastră agrară e că ţara noastră e o ţară ţărănească — ca să nu zic ţărănistă, pentru că vă sperie cuvîntul — adică o ţară care trebuie să aibă ca bază economică agricultura, tip mica proprietate, şi cel mult şi mijlocie; marea proprietate fiind desfiinţată şi reducîndu-se numai la anumite ferme-model, care să servească numai de experienţă şi de şcoli pentru mica proprietate“ [29].

Fruntaşii ţărănişti au combătut pe cei care susţineau menţinerea proprietăţii mari, în anumite limite, sub motivul necesităţii, în primul rînd, a obţinerii unei producţii mari. Chiar dacă argumentarea lui I. Mihalache prezintă puncte slabe, critica pe care o face poziţiei lui C. Garoflid [30] avea, în *condiţiile concrete de atunci*, un sens pozitiv: „Credem, — afirma el — că rolul pe care-l joacă marele proprietar prin capitalul său, prin maşinile ce are, îl poate îndeplini foarte bine şi mica proprietate, organizată pe cale cooperativă“ [31]. Pentru a se asigura un

---

[25] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*, Bucureşti, 1921, p. 16.

[26] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 108.

[27] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 103.

[28] Z. Ornea, *Ţărănismul. Studiu sociologic*, Editura politică, Bucureşti, 1969, *passim*; Mircea Muşat, *Unele consideraţii privind activitatea, doctrina şi ideologia Partidului ţărănesc în perioada 1918—1921*, în „CVMIDAVA“, Braşov, 1968, p. 285.

[29] I. Mihalache, *Dreptul ţăranilor la pămînt, islazuri şi păduri. Discursuri ţinute la Cameră în 1921 cu prilejul discuţiei legii agrare*, Bucureşti, 1922, p. 44.

[30] C. Garoflid considera că exproprierea a 2 milioane de ha de la marea proprietate „însemna a reduce considerabil, prea mult poate, această proprietate care avea încă un rol de îndeplinit“. (*Enciclopedia României*, vol. I, p. 580).

[31] I. Mihalache, *op. cit.*, p. 34.

maximum de producţie în sistemul micii proprietăţi, trebuiau luate, potrivit opiniei lui Virgil Madgearu, următoarele măsuri (ordinea îi aparţine): răspîndirea cunoştinţelor agricole; înzestrarea gospodăriilor cu unelte, vite şi seminţe selecţionate; un învăţămînt agricol de toate gradele; organizarea temeinică a cooperativelor de aprovizionare în comun şi a creditului popular. „Apoi, în anumite condiţiuni, considera acelaşi economist, maximum de randament nu se va putea obţine decît prin întrebuinţarea exploatării mari, a tracţiunii mecanice şi a culturii în comun, ceea ce presupune organizarea de cooperative de exploatare în comun, pentru a căror dezvoltare este nevoie de o acţiune de stimulare, de îndrumare, dar şi de credit ieftin“ [32]. Trebuie organizate şi cooperative de desfacere în comun în fiecare sat, unite în „federale“ şi într-o organizaţie centrală pentru comercializarea cerealelor în ţară şi străinătate, la care să participe cooperativele, sindicatele agricole împreună cu statul [33]. Cooperaţia, cu toate formele sale, era considerată ca fiind calea specifică de organizare a producţiei agricole bazată pe mica proprietate, pentru emanciparea micului producător de sub exploatarea marelui capital, a trusturilor bancare, a intermediarilor, în general. Se insista în mod deosebit asupra acestei idei pentru că, în primii ani după război, Partidul ţărănesc, aflat la începutul activităţii sale, a dus o luptă de scoatere a cooperaţiei săteşti de sub influenţa liberalilor [34].

Cu toate limitele ei, în condiţiile orînduirii capitaliste, cu tot învelişul demagogic pe care-l îmbrăca, uneori, ideea cooperaţiei la unii conducători ai partidului ţărănesc, aceasta putea constitui un mijloc de apărare a intereselor economice ale ţărănimii [35].

Fruntaşii acestui partid subliniau în mod deosebit că toate măsurile menite să apere mica gospodărie pot fi realizate în practică numai de partidul lor: „Numai organizaţia politică a ţărănimii (adică Partidul ţărănesc — A. I.) ar putea fi în stare să îndrumeze întocmirile economice în legătură cu producţia agricolă în interesul general şi al propăşirii gospodăriilor rurale [...]“ [36]. Cooperaţia preconizată de ţărănişti urmărea, pe de o parte, să apere interesele burgheziei săteşti în faţa marii burghezii, iar pe de altă parte, să preîntîmpine creşterea popularităţii, a influenţei socialiste în rîndul ţărănimii [37].

Tot prin intermediul cooperativelor, afirmau ţărăniştii, trebuiau create „industrii de prelucrare a produselor agricole [...] ca să se scoată masele muncitoare de sub influenţa speculei“ [38]. Fruntaşii ţărănişti s-au pronunţat, chiar din această perioadă, pentru dezvoltarea anumitor ramuri industriale, în limitele concepţiei lor de stat agraro-industrial: „Ţărănimea — se arăta în continuare — formează cea mai numeroasă pătură de consumatori. Ea este deci direct interesată la regimul industrial. Înţelegînd necesitatea încurajării propăşirii unei puternice indus-

[32] Virgil Madgearu, *Ţărănismul...*, Bucureşti, 1921, p. 21—22.
[33] *Ibidem*, p. 23.
[34] M. Muşat, *Unele consideraţii...*, p. 295.
[35] *Ibidem*, p. 296.
[36] V. Madgearu, *Ţărănismul...*, p. 24.
[37] Vezi M. Muşat, *Unele consideraţii...*, p. 296. Tot în direcţia unei cooperaţii, N. Iorga se pronunţa, în Cameră, pentru o anumită socializare a pămîntului care să rezolve echitabil repartiţia produselor din agricultură: „Noi înţelegem socializarea în acel sens că munca îndeplinită asupra pămîntului să fie munca solidară a unei întregi societăţi, pentru ca ceea ce rezultă din această muncă să fie împărţit potrivit cu dreptatea“ („Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor“, şedinţa din 1 iulie 1920, în „Monitorul oficial“, partea a III-a, nr. 12 din 6 iulie 1920, p. 174). Se înţelege că, în condiţiile societăţii de atunci, o asemenea soluţie avea un evident caracter utopic.
[38] Virgil Madgearu, *Ţărănismul...*, p. 34.

trii naţionale, ea nu poate admite o protecţie, bazată pe un regim vamal prohibitiv [...]" [39]. Aproximativ doi ani mai tîrziu, V. Madgearu a ţinut să sublinieze, din nou, în cadrul prelegerii ţinute la Institutul social român, la 21 ianuarie 1923: „[...]. Nu există vreun dezacord între dezvoltarea unei clase de ţărani de sine stătători şi industrie mare, ci dimpotrivă se descoperă o întregire reciprocă între dezvoltarea agriculturii ţărăneşti şi a întreprinderilor industriale mari [...]. Dacă nu este inerentă ţărănismului o tendinţă împotriva dezvoltării industriale, în schimb el este împotriva protecţionismului vamal, creator al industriilor de seră, al trusturilor şi cartelurilor" [40].

Partidul ţărănesc s-a pronunţat pentru iniţierea unor măsuri eficace în vederea desfăşurării normale a procesului de colonizare [41] (în special pentru ajutorarea financiară a gospodăriilor realizate în urma acestei operaţii), a cadastrului şi a comasării [42]. El cerea desfiinţarea prestaţiei, înlocuirea impozitelor indirecte ale ţărănimii prin impozite directe, în raport cu „venitul fiecăruia şi cu sarcinile sale familiale" [43] etc.

Aşa cum se subliniază în lucrările recent apărute, Partidul ţărănesc se prezenta ca cea mai de stînga formaţiune politică burgheză în primii ani postbelici [44]. Reformele democratice preconizate de către ţărănişti, critica vechilor partide burgheze, atragerea unei însemnate părţi a intelectualităţii satului au avut ca rezultat creşterea influenţei, asupra ţărănimii, burgheziei mici şi mijlocii de la oraşe şi sate [45].

În comparaţie cu partea agrară a programului Partidului naţional-liberal, care, exagerînd consecinţele pozitive ale exproprierii (prezentată ca operă a propriului partid), considera problema ţărănească rezolvată în linii generale, Partidul ţărănesc acorda o mare atenţie gospodăriei ţărăneşti de după reformă. Dincolo de scopurile demagogice urmărite de unii conducători ai partidului, grija pentru dezvoltarea cooperaţiei sub diferite forme, pentru înzestrarea gospodăriilor cu unelte, vite şi — în anumite limite — pentru dezvoltarea industriilor legate de agricultură etc., răspundea unor necesităţi ale ţărănimii din perioada respectivă şi, în acelaşi timp, reflectă compoziţia şi baza socială eterogenă a partidului. Din Partidul ţărănesc au făcut parte şi oameni politici, intelectuali ce urmăreau sincer îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii.

Problema agrară, şi în special reforma agrară, a stat în atenţia tuturor partidelor politice. „Înainte de reformă şi în timpul aplicării ei — va scrie, 15 ani mai tîrziu, fostul ministru al agriculturii din guvernul Al. Averescu, C. Garoflid — toată lumea era preocupată de problema agrară, în primul rînd oamenii politici. Articole de ziar, studii, discursuri, broşuri, toate mai mult tendenţioase decît obiective, apăreau în fiecare zi. Odată cu înfăptuirea împroprietăririi această agitaţie a încetat. Problema agrară nu mai preocupă decît pe specialişti" [46].

Este adevărat că, în anii elaborării reformei, discuţiile în cadrul cercurilor politice privind problema agrară au fost foarte aprinse. Ele nu s-au stins însă o dată cu realizarea reformei. „Problema agricolă a înlocuit acum problema agrară",

---

[39] *Ibidem.*

[40] Idem, *Doctrina ţărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, s.a., p. 83.

[41] Idem, *Ţărănismul...*, p. 57.

[42] I. Mihalache, *op. cit.*, p. 129—130.

[43] V. Madgearu, *Ţărănismul...*, passim.

[44] *Crearea Partidului Comunist Român. Mai 1921*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 114.

[45] *Ibidem*, p. 114—115. Cîţiva ani mai tîrziu, elemente conducătoare, ce urmăreau interese politicianiste, vor contribui în mod hotărîtor la limitarea programului, la pregătirea fuziunii cu Partidul naţional român.

[46] C. Garoflid, *Regimul agrar în România*, în *Enciclopedia României*, vol. I, p. 584.

spunea Garoflid cu intenția de a arăta că repartiția proprietății funciare este un capitol închis și discuția trebuia transferată *numai* pe planul producției și productivității în agricultură. „Toată atenția oamenilor de stat — se spunea chiar în Expunerea de motive a legii agrare pentru vechea Românie — trebuie să se îndrepte de aci înainte către o nouă organizație agricolă, pentru a reda țării producția de care are atîta nevoie azi"[47]. Legiuitorul avea dreptate să atragă atenția că, în general, latura economică a problemei a fost neglijată. Regretul său izvorăște însă dintr-o anumită poziție conservatoare, o exagerare a rezultatelor obținute (reforma agrară „a transformat așa de repede o țară de latifundii într-o țară de prea mică proprietate")[48], fără a se arăta limitele reformei tocmai în negarantarea, neconsolidarea materială a noilor gospodării țărănești.

Spre deosebire de partidele burgheze, Partidul socialist preconiza o reformă agrară profundă care să desființeze moșierimea, să dea pămînt suficient țărănimii, să pună la dispoziția acesteia și mijloace tehnice, îngrășăminte, vite etc.[49]. *Programul agrar al Partidului socialist-comunist din România*, elaborat cu cîteva luni înainte de Congresul din mai 1921[50], sublinia că partidul „numai dacă nu voiește să se lupte cu morile de vînt, trebuie să se așeze și el deocamdată pe baza posedării individuale a pămîntului"[51]. Plecînd de la premisa că „pămîntul e al celor ce-l muncesc", programul agrar cerea o reformă care să exproprieze toate proprietățile mai mari de 30 hectare[52]. Pentru moșia expropriată și pentru instrumentele agricole *„nu se cuvine nici o despăgubire* marilor proprietari". Pămîntul expropriat trebuia dat țăranilor în mod gratuit. „Statul e dator — se arăta în program — să aprovizioneze pe agricultori cu instrumentele agricole necesare pentru cei ce lucrează în obști ; instrumentele vor fi gratuite, iar pentru proprietarii individuali să se dea împrumut fără camătă, care se va plăti în rate în 20 ani". Partidul își propunea să intensifice propaganda la sate „pentru a clarifica masele țărănești asupra faptului că acest partid e singurul care pretinde exproprierea completă și fără răscumpărare a moșiilor marilor proprietari și împărțirea gratuită la țărani și e gata să lupte sincer pentru aceasta"[53].

Acest program prezenta cele mai realiste soluții din șirul programelor agrare elaborat de mișcarea noastră socialistă și cele mai radicale prevederi din programele partidelor politice ale perioadei 1918—1921[54].

Congresul din 1921 a luat în dezbatere și problema agrară. Discuțiile au fost însă întrerupte de intervenția autorităților și arestarea a numeroși delegați, în după amiaza zilei de 12 mai 1921[54].

Problema agrară va ocupa, și în anii ce au urmat elaborării reformei, un loc însemnat în programele partidelor politice. Ea va cuprinde și elementele noi față de care forțele politice vor trebui să-și precizeze poziția. În afară de problema pămîntului, nerezolvată pe deplin, datoriile țărănimii, de exemplu, au constituit un capitol deosebit de dificil, ce necesita, în special în perioada crizei economice, o grabnică rezolvare. Situația agriculturii românești s-a înrăutățit considerabil în anii celui de-al doilea război mondial. Problema agrară va căpăta, în condițiile revoluției democrat-populare din țara noastră, un conținut nou, corespunzător sarcinilor și obiectivelor noii perioade istorice.

---

47 Cf. *Enciclopedia României*, vol. I, p. 583.

48 *Ibidem*.

49 *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 120.

50 *Ibidem*, p. 442.

51 *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura politică, București, 1966, p. 671.

52 *Ibidem*, p. 672.

53 *Ibidem*, p. 673.

54 Vezi, pe larg, *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 441.

55 *Ibidem*, p. 444.

DIN ISTORIA RELAŢIILOR GERMANO-ITALIENE 1938—1940

DE

J. BENDITER

„Pactul de oţel" a fost încheiat între Germania şi Italia în momentul cînd victoriile celui de-al treilea Reich erau pe cale — după părerea cercurilor conducătoare italiene — să contribuie la schimbarea raportului de forţe existent cel puţin în Europa. Numai în aceste condiţiuni micul complice — cum îl numea Churchill pe Mussolini — plin de speranţe şi pofte s-a hotărît, ce-i drept, cu frică, să meargă alături de Germania.

„Pactul de oţel" nu s-a născut — aşa cum arată Ciano, în jurnalul său — ca o reacţie a Ducelui „împotriva palavrelor unor ziarişti fără de răspundere" care au scris în presa americană că, cu ocazia vizitei făcute de Ribbentrop la Milano (6 mai 1939), populaţia oraşului i-ar fi făcut o primire ostilă. Drept răspuns, Mussolini ar fi dat ordin ministrului său de externe să încheie imediat alianţa propusă de Germania.[1] Departe de a fi urmare a unei hotărîri „subite" sau a unei „brusce inspiraţii" a Ducelui — cum scrie secretarul cabinetului ministrului de externe —[2], „Pactul de oţel" a fost o alianţă militară şi politică în vederea pregătirii şi purtării unui nou război, dorit, în egală măsură, de cele două regimuri : fascist şi nazist.

Deşi prevederile sale exprimau hotărîrea celor două state de a lupta împreună în numele unor interese comune, „pactul de oţel" nu a reuşit să contribuie nici măcar la netezirea neînţelegerilor şi divergenţelor dintre cele două partenere.

Tema relaţiilor italo-germane în cadrul pregătirilor pentru încheierea pactului de oţel, nu a constituit obiectul unor preocupări speciale. Documentele, ca şi unele studii în care se găsesc preţioase referiri, ne îngăduie ca, în cele ce urmează, să facem o privire de ansamblu asupra acestei interesante etape din istoria alianţei germano-italiene.

La începutul anului 1938, cînd politica Germaniei naziste se îndrepta spre „finisarea" unor acţiuni care pînă atunci au fost ascunse cu grijă, a apărut şi hotărîrea de a lega Germania, Italia şi Japonia printr-o alianţă militară. Legăturile stabilite între ele prin pactul anticomintern, încheiat în 1936, se impuneau a fi lărgite. Aceasta, cu atît mai mult cu cît anexarea Austriei şi atacarea Ceho-

---

[1] *The Ciano Diaries, 1939—1943,* The complete unanbridged diaries of Count G. Ciano. Doubleday et Comp. Garden City, New York 1945, p. 581—582.

[2] Filippo Anfuso, *Rom-Berlin in Diplomatischen Spiegel,* Pohl et Comp. Essen-München-Hamburg, 1951 (Traducere din italiană), p. 44.

slovaciei — două din cele mai apropiate obiective ale expansiunii germane — nu mai puteau fi prezentate drept acţiuni anticomuniste sau antisovietice. În ultimă analiză, prin realizarea lor, erau lovite interesele Franţei şi ale Angliei. Cercurile naziste erau, deci, interesate într-o alianţă militară mai largă prin care să asigure participarea celor două partenere la realizarea ţelurilor lor de război.

Se impune să subliniem că orientarea Germaniei naziste împotriva puterilor occidentale „nu a însemnat o nouă linie politică" [3], ce ar fi obligat şi pe partenerii ei să o inaugureze. Eventualitatea unui conflict cu Franţa şi Anglia a fost semnalată şi în pactul anticomintern pe care, nu întîmplător, Ribbentrop îl asemăna cu „un pod de lemn care va favoriza în viitor construcţia unui pod de fier" [4]. În condiţiile însă cînd Germania a hotărît — aşa cum scria Ribbentrop — „să nu se angajeze să păstreze statu-quo în Europa Centrală" şi cînd era posibil ca pe calea războiului „să se dea Europei o altă organizare" [5], alianţa dintre cele trei state trebuia mai puternic legată. Realizarea ei trebuia — cum precizează Ribbentrop, în ale sale *Nötiz für Führer* [6], din 21 ianuarie 1938 — „să înlăture orice speranţă sau orice îndoială a Angliei sau a Franţei — în ceea ce priveşte poziţia Italiei sau a Japoniei". Puterile occidentale trebuiau, astfel, asigurate că cele trei state, în cazul unui război, vor fi unite. După părerea autorului notiţelor, întreaga alianţă trebuia să se îndrepte împotriva Angliei şi Franţei care, cum credea el atunci, nu vor îngădui să intervină în Europa vreo schimbare decît pe calea armelor. Ribbentrop preconiza necesitatea realizării, într-un timp cît mai scurt posibil, a unei „constelaţii" politice la care se vor putea ralia şi alte state ale căror interese erau direct sau indirect legate de cele ale Axei. Considerînd că atît Italia cît şi Japonia aveau mari interese în existenţa unei Germanii puternice deoarece numai astfel ele şi-ar putea asigura „realizarea scopurilor lor expansioniste", Ribbentrop nu vedea nici un fel de greutăţi sau piedici în calea făuririi alianţei propuse. Interesul Germaniei pentru o asemenea alianţă — credea Ribbentrop — consta şi în aceea că ea va fi unul din importantele mijloace cu ajutorul căreia s-ar fi putut împiedica o unire a forţelor anglo-franceze. Perspectiva unei colaborări dintre Germania şi Anglia depindea, după părerea lui Ribbentrop, de o eventuală „activitate energică a primului-ministru englez" contra acelora care, în Anglia, se opuneau unei asemenea politici". Aşa cum reiese din *Nötiz für den Führer* în Anglia, împotrivirea faţă de politica de înţelegere cu Germania era din ce în ce mai puternică. În consecinţă, Ribbentrop recomanda lui Hitler să se înceapă fără întîrziere tratativele necesare în vederea încheierii unei alianţe militare între Germania, Italia şi Japonia.

Subliniem numai că eforturile susţinute de diplomaţia germană pentru a convinge Japonia să se alăture propunerii germane nu au dat rezultatele scontate. Tratativele purtate în cursul anului 1938 au pus în evidenţă faptul că cercurile japoneze, îndeosebi cele legate de marină, comerţ şi Curtea imperială, erau mai dispuse la un compromis cu puterile occidentale şi de loc grăbite să vină în întîmpinarea intereselor germane [7]. Poziţia Japoniei a produs mari nemulţu-

[3] Theo Sommer, *Deutschland und Japan Zwischen die Mächten, 1935—1940*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1962, p. 94.

[4] G. Ciano, *l'Europa verso la catastrofe*, Verona, Mondolari, 1948, p. 215.

[5] *Was wirklich Geschan, Darstelung und Dokumente*, hrsg. von H. Holldack, Nymhenburger Verhandlung München, 1949, p. 293.

[6] *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945*, Series D, Band I, Imprimerie Nationale Baden-Baden, p. 136; Kordt Nicht aus den Akten Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt, 1950, p. 173.

[7] Theo Sommer, *op. cit.*, p. 197; K. Drechsler, *Deutschland-China-Japan, 1933—1939*, Akademie Verlag Berlin 1964; E. Rodow, *Die U.S.A. und Japan bei der Vorbereitung und Entfesselung des Krieges in Stilen Ozean*, Berlin Deutsch-Verlag, 1953.

miri la Berlin, în timp ce cercurile italiene nu-şi ascundeau satisfacţia. După părerea acestora, amestecul Japoniei în treburile europene ar fi fost păgubitor atît pentru Italia cît şi pentru Germania.

Cu tot „valul" de vizite ale unor demnitari germani la Roma, cu toată campania dusă de presa germană pentru „solidaritatea şi comunitatea spirituală" dintre cele două ţări, tratativele începute cu Italia în primăvara anului 1938, de către ambasadorul german la Roma, Mackensen, nu au fost chiar atît de uşoare cum a crezut Ribbentrop [8]. Atitudinea „binevoitoare" a Germaniei faţă de agresiunea Italiei în Etiopia, colaborarea celor două regimuri în războiul spaniol, politica de aşa-zisă înţelegere a Italiei faţă de anexarea Austriei, nu au putut înlătura nemulţumirea guvernului italian faţă de amestecul din ce în ce mai evident al celui de-al treilea Reich în treburile ţărilor din sud-estul Europei. În perioada cînd au început tratativele italo-germane, pentru încheierea unei alianţe militare, Mussolini şi întreg guvernul italian priveau cu mare atenţie spre ţările balcanice, spre pieţele şi bogăţiile lor. Politica de expediţii militare dusă pînă atunci de Italia nu a contribuit, după cum se ştie, cu nimic la îmbunătăţirea situaţiei ei economice. Ocuparea Etiopiei, de pildă, nu a asigurat avantajele sperate nici în ceea ce priveşte absorbirea forţei de muncă, nici a materiilor prime şi nici nu a asigurat o piaţă pentru produsele sau investiţiile de capital italiene. Orientarea spre Balcani a capitalului italian se lovea însă de mari obstacole, datorită penetraţiei rapide a capitalului german în această zonă a Europei. Cum Italia nu se putea măsura din punct de vedere economic cu Germania, cercurile conducătoare vor încerca în perioada tratativelor, cel puţin, să netezească drumul spre o colaborare economică în ţările Europei centrale. Realizarea unei asemenea colaborări va fi aproape imposibilă date fiind marile interese economice pe care Germania hitleristă le avea în această zonă.

Tratativele, din a doua jumătate a anului 1938, pînă în mai 1939, au oferit prilejul cercurilor naziste să preseze Italia să renunţe la planurile ei balcanice în schimbul unor promisiuni în contul apropiatei înfrîngeri a Franţei, a creării unui imperiu mediteranean, precum şi a accesului „la oceanele lumii". Ceea ce a dictat supunerea Italiei în faţa pretenţiilor germane încă înaintea încheierii pactului de oţel a fost situaţia ei economică; lipsa perspectivei unei activităţi economice mai moderne şi mai intense.

Faptul că nici vizita lui Ribbentrop [9] şi nici cea făcută de Hitler în luna mai la Roma nu au contribuit la încheierea alianţei cu Germania a fost interpretat de unii demnitari italieni ca un refuz al ducelui şi al ministrului său de externe [10]. Nimic însă nu îndreptăţeşte o asemenea concluzie.

În politica Italiei din anii 1938 şi 1939 se poate constata existenţa unei tendinţe spre o cooperare cu Germania, mai ales, în vedea realizării obiectivelor ei expansioniste. Presată de dificultăţile economice şi financiare, Italia nu putea să renunţe, însă, la relaţiile sale cu puterile occidentale. În consecinţă, regimul fascist va încerca să realizeze o asemenea politică prin care să nu piardă avantajele oferite, deocamdată, atît de puterile occidentale, cît şi de Germania. În acest scop, guvernul italian a căutat să cîştige timp şi mai ales să amîne, pe cît posibil, tratativele cu Germania pentru încheierea unui nou pact.

Hotărîrea Berlinului de a ocupa întreaga Cehoslovacie, tratativele anglo-italiene şi cele franco-italiene care ar fi putut stînjeni interesele germane, au determinat cercurile naziste să intensifice presiunea lor asupra guvernului italian.

---

[8] E. von Weizsäcker, *Erinnerungen*, München-Leipzig-Freiburg, 1950, p. 154.

[9] Enno von Rintelen, *Mussolini als Bundegenosse*, Reiner Wunderlich Verlag, Leins Tübingen und Stuttgart, 1956, p. 46.

[10] F. Anfuso, *op. cit.*, p. 66.

În planurile Italiei fasciste, alianța militară cu Germania trebuia să-i asigure stăpînirea Mediteranei, consolidarea frontierelor în regiunile de graniță ale Africii de Nord, precum și noi cuceriri în Siria, Palestina, Turcia și chiar în Spania. Protectorul Islamului — cum s-a proclamat Mussolini — spera să înlăture din Siria și Palestina influența engleză și mai ales pe cea franceză. Ducele dorea stăpînirea portului Djibuti și a căii ferate franco-etiopiene, Djibuti — Adis Abeba și, cel puțin, participarea la administrația Canalului de Suez. La acest program se adaugă decizia Romei de a ataca Albania. Campania dezlănțuită de presa italiană după Conferința de la München, în legătură cu pretențiile teritoriale ale Italiei, urmărea, în primul rînd, să convingă Germania despre importanța contribuției pe care Italia ar putea să o aducă la izolarea Angliei și a Franței. În acest sens, presa sublinia avantajele care decurgeau din faptul că Italia avea o poziție dominantă în partea centrală a Mediteranei prin Sardinia, Sicilia, Pantellaria și insulele arhipelagului Dodecanez. Un accent deosebit cădea asupra puternicei baze aeriene pe care Italia o deținea în Minorca și care constituia o amenințare serioasă împotriva Angliei. Realizarea unui condominium din Djibuti și Tunis, precum și ocuparea de către armatele italiene a insulei Corsica, ar fi putut să constituie o lovitură împotriva Franței. Atît Mussolini cît și Ciano erau convinși că realizarea acestui program va face ca „Axa să nu urmărească numai scopurile Germaniei, ci și pe cele ale Italiei“ [11].

În cadrul tratativelor cu Germania, Italia a urmărit, în mare măsură, să se asigure că, prin noul pact, Axa în activitatea sa, să nu aibă în vedere numai interesele germane, ci și pe cele italiene. În acest scop — credea Mussolini — Germania trebuia să cunoască care erau pretențiile Italiei și să se angajeze că va contribui la realizarea lor. În același timp, Germania trebuia făcută să înțeleagă că Italia, deocamdată, nu putea să participe la un război de mai mari proporții și care ar dura mai mult timp.

În speranța că Germania „va înțelege“ deziderатele Italiei și va aprecia contribuția ei într-un viitor război, Mussolini, la începutul anului 1939, s-a declarat de acord cu propunerea Germaniei. Pe cale telefonică, a fost încunoștințat Ribbentrop despre acordul Ducelui pentru încheierea unui tratat militar, care urma să fie iscălit chiar în primele zece zile ale lunii ianuarie [12]. În răspunsul dat de Ribbentrop, care exprima bucuria față de hotărîrea Ducelui, guvernul italian era mințit în legătură cu „apropiatul acord al Japoniei“ [13].

Mulțumit de hotărîrea Ducelui, Hitler — în discursul său, ținut la 30 ianuarie 1939 — între altele aprecia drept naturală aspirația Italiei de a participa la împărțirea bunurilor lumii [14].

La 6 ianuarie 1939 a fost transmis la Roma, ca și la Tokio, de către Berlin, cel de-al doilea proiect al tratatului (primul fusese prezentat la sfîrșitul lunii octombrie 1938). De data aceasta, proiectul era însoțit de un protocol prin care se prevedea instituirea unei comisii, formată din miniștrii de externe ai celor trei țări, care avea misiunea să studieze și să hotărască felul cum se vor ajuta între ele, ținîndu-se seamă de situația lor geografică, politică și militară. O altă comisie trebuia să coordoneze activitatea presei, a serviciilor de informații și de propagandă din Germania, Italia și Japonia.

În noua fază a tratativelor, din ianuarie 1939, spre deosebire de Mussolini, care era dispus să treacă imediat la încheierea tratatului, o parte a cercurilor conducătoare italiene considerau că Italia trebuia să-și asigure fără întîrziere

[11] M. Toscano, *Le origini diplomatiche dell Patto d'aciaio*, Roma, p. 50.
[12] *A. D. A. P.*, Band VI, p. 474.
[13] L. B. Namier, *Diplomatisches Vorspiel 1938—1939*, O. Arnold Verlag, Berlin, 1948, p. 479.
[14] *Dokumente der deutschen Politik 1939—1940*, Berlin, Junker et Dünnhaupt Band VII, 1939, p. 484.

intensificarea ajutorului economic din partea Germaniei; întărirea relaţiilor comerciale dintre cele două ţări, precum şi realizarea unei mai vechi promisiuni făcută de Hitler în legătură cu evacuarea populaţiei germane din Tirol. Aceleaşi cercuri considerau, de asemenea, ca util de a sublinia în faţa Berlinului, chiar în faza tratativelor că, deocamdată, economia Italiei nu putea să suporte consecinţele unei eventuale ruperi a relaţiilor economice şi comerciale cu Anglia şi Franţa. Această luare de poziţie subliniază îngrijorarea cercurilor financiare şi comerciale italiene care, nu erau convinse că ajutorul german ar putea să-l înlocuiască pe cel primit din partea ţărilor occidentale. Agrementul comercial italo-german (februarie 1939) nu a mulţumit cercurile interesate din Italia, dat fiind că importul de mărfuri prevăzut nu înlocuia nici cantitativ şi nici calitativ pe cel din Anglia [15]. În general, trebuie să arătăm că o bună parte a cercurilor conducătoare italiene erau convinse că asigurarea independenţei Italiei faţă de Germania, în cadrul unei alianţe de război, impunea în primul rînd o îmbunătăţire a situaţiei economice a ţării. Îmbunătăţirea situaţiei interne însemna, atunci, intensificarea pregătirilor de război, întărirea forţelor militare şi înzestrarea lor cu tehnica modernă. Asemenea deziderate erau foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat în Italia anului 1939. Economia italiană a fost incapabilă încă înainte de 1939 să susţină greutăţile impuse de o reînarmare masivă şi de modernizarea armamentului. Este, astăzi, cunoscut că, după iunie 1940, ea nu a putut finanţa războiul decît cu ajutorul inflaţiei, care, la începutul anului 1943, a scăpat oricărui control şi a paralizat dictatura fascistă, grăbindu-i prăbuşirea.

Politica de reînarmare introdusă de regimul fascist, pentru a evita, între altele şi repercusiunile crizei economice din 1929—1933, a impus Italiei un uriaş efort economic. Războiul din Etiopia a solicitat cheltuieli excepţionale. Ele s-au ridicat de la 811 milioane lire în anul financiar 1934—1935, la zece miliarde cinci sute milioane de lire pentru perioada 1935—1936 şi a ajuns la 13.144 milioane în perioada 1936—1937 [16]. E bine să amintim că numai războiul din Spania a costat economia italiană şase miliarde lire.

Instituirea autarhiei pe plan economic a împiedicat importul de materii prime fără de care reînarmarea devenea imposibilă. Mărirea preţurilor, lipsa oricărei ridicări a salariilor, creşterea fiscalităţii erau însoţite de considerabile cîştiguri asigurate marelui capital financiar italian.

Situaţia monetară era îngrijorătoare încă din perioada războiului împotriva Etiopiei. Emisiunea de hîrtie-monedă a bonurilor de tezaur, împrumuturile forţate pe piaţa internă au provocat o agravare a inflaţiei şi o creştere a haosului economic. În 1939, în ciuda politicii de autarhie, Italia era obligată să importe o mare cantitate de materii prime strategice, în special cărbune, huilă, fier şi oţel.

Cu toată propaganda fascistă, care sublinia „cele opt milioane de baionete" care se aflau în spatele Ducelui, nici armata de uscat, nici flota şi nici aviaţia italiană nu erau pregătite de război. Situaţia deosebit de grea a economiei italiene a pus în evidenţă că realizarea pretenţiilor ei teritoriale nu erau asigurate nici de o situaţie materială corespunzătoare şi nici de o modernă şi îndestulătoare pregătire militară. Acesta a fost „secretul" care nu îngăduia guvernului italian să lanseze Italia într-un război de anvergură şi nu „îndoielile", „capriciile" Ducelui sau ale altor demnitari italieni.

În faţa Marelui Consiliu fascist din februarie 1939, Ducele constata cu o oarecare satisfacţie că, de fapt, nici un stat din Europa, inclusiv Italia, nu avea atunci o situaţie „ideală" în ceea ce priveşte eventualitatea participării la război. El îşi exprima, atunci, speranţa că, dacă vor mai trece cîţiva ani, timp în care Italia va lua o serie de măsuri, ea va putea să facă faţă „cu bine", cerinţelor

---

[15] „Revue politique et parlamentaire", 46-e année, nr. 553, 10 avril 1939, p. 171.

[16] *La guerre en Méditerranée 1939—1945*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1971, p. 102.

unui război. Însă după aprecierea unor cercuri militare mai realiste, industria italiană de război, nici în 1944, nu ar fi fost în stare să alimenteze cu cele necesare un război care ar fi durat mai mult decît un an. În cazul unui război de durată — după părerea acelorași cercuri — pregătirile necesare nu puteau fi terminate nici în 1945 [17].

Potrivit documentelor care ne stau la dispoziție, apare sigur că, în timpul tratativelor duse cu Germania, reprezentanții Italiei au expus o serie de condiții, dictate, fără nici o îndoială, de situația grea a economiei italiene. În acest sens, a fost discutată necesitatea asigurării unei perioade de pace, de cel puțin încă trei ani în vederea pregătirilor necesare, mai ales Italiei. A fost, de asemenea, subliniată dorința regimului fascist de a se permanentiza consultații între cele două guverne, în toate problemele care priveau pregătirea și desfășurarea războiului. Bunăvoința și înțelegerea manifestate de reprezentanții Germaniei, față de deziderатele italiene, au încurajat, în mare măsură, grăbirea tempoului pentru încheierea pactului de oțel. Pînă în preziua iscălirii lui, naziștii au asigurat Italia nu numai de faptul că și Germania avea mari interese în prelungirea perioadei de pace [18], ci și despre hotărîrea lor de a respecta „interesele“ italiene în Mediterană, în Adriatică și chiar în Iugoslavia [19].

În timp ce Mussolini, Ciano și alți demnitari italieni erau lăsați să-și facă iluzii, trupele germane au ocupat, în martie 1939, întreaga Cehoslovacie. După informațiile atașatului militar german la Roma, Mussolini ar fi fost anunțat despre această nouă agresiune abia cu cîteva ore înainte de săvîrșirea ei [20].

Vestea ocupării Cehoslovaciei declara Atollico, ambasadorul Italiei la Berlin, lui Weizsäcker, subsecretar de stat la Externe, a produs „o reacție enormă“. Faptul că Italia — spunea Atollico — „a fost pusă în fața unui act împlinit, a știrbit autoritatea Ducelui și a regimului“. Popularitatea Axei — continua el — a suferit foarte serios. La Roma „zvonurile care circulau în legătură cu amestecul Germaniei în treburile interne ale Croației și Albaniei erau din ce în ce mai mult crezute“ [21]. Mesajul trimis de Hitler lui Mussolini prin intermediul prințului Hesse, în care îi expunea „cauzele“ care au „obligat“ Germania să lichideze Cehoslovacia erau aceleași ca și cele publicate în toate ziarele germane. Asemenea pretexte — notează Ciano în jurnalul său — „sînt bune pentru propaganda lui Göebbels și nu pentru a ne convinge pe noi. Vina noastră constă în aceea că ne purtăm prea loial cu Germania“ [22]. Din aceeași sursă, aflăm că Mussolini a refuzat publicarea în presă a mesajului trimis de Hitler pentru că — spunea el lui Ciano — „italienii vor rîde de mine. Ori de cîte ori Hitler ocupă o țară, îmi trimite un mesaj“. Pe bună dreptate aprecia Rintelen că Mussolini era supărat mai ales din cauză că „partenerul său a anexat încă o țară, timp în care Italia rămînea în continuare cu mîinile goale“ [23]. Furia lui Mussolini și a lui Ciano nu s-a îndreptat împotriva sălbăticiei cu care naziștii au tratat Cehoslovacia, ci împotriva faptului că au fost puși din nou în fața unui fapt împlinit și pentru că noua lovitură a asigurat Germaniei șanse mari de a stăpîni într-un viitor apropiat sud-estul Europei.

Hotărîrea Italiei — luată cu cîteva luni înainte de atacarea Cehoslovaciei — de a ocupa Albania a fost în mod decisiv grăbită de agresiunea germană asupra Cehoslovaciei.

---

[17] F. Rossi, *Mussolini e lo Statto Maggiore*, Regionale, 1951, p. 21.

[18] L. N. Namier, *op. cit.*, p 486.

[19] *A.D.A.P.*, Band VI, p. 52—53.

[20] E. von Rintelen, *Mussolini als Bundegenosse*, Rainer Wunderlich Verlag, Stuttgart, 1951, p. 58—59.

[21] *A.D.A.P.*, Band VI, p. 145.

[22] *The Ciano Diaries*, p. 43.

[23] E. von Rintelen, *op. cit.*, p. 59.

Poziţia geografică a Albaniei făcea din ea un punct de sprijin pentru Italia, care era hotărîtă să atace Grecia şi Iugoslavia. După părerea unor cercuri italiene, ocuparea Albaniei trebuia să constituie o contramăsură împotriva „apetitului" german de stăpînire a Adriaticii şi a zonei Balcanilor [24].

Evenimentele care au avut loc în martie 1939 au contribuit la întărirea convingerii lui Mussolini şi a celor din jurul său despre slăbiciunea puterilor occidentale faţă de politica expansionistă a Germaniei. În acelaşi timp, aceste evenimente au convins o bună parte a cercurilor conducătoare italiene că Italia trebuie să se alinieze alături de Germania, chiar dacă se vor impune unele sacrificii.

Deşi ocuparea Cehoslovaciei a produs o mare supărare Ducelui, în faţa Marelui Consiliu fascist el a sărbătorit noua agresiune a Germaniei ca un mare succes al Axei. Ambasadorul german la Roma, Mackensen, s-a grăbit însă să raporteze la Berlin că discursul ţinut de Mussolini la 21 martie 1939 nu exprima adevărul despre poziţia Italiei faţă de Germania. La Pallazo Chigi — scria el — „există mari nemulţumiri. Aici se consideră că Germania încalcă mereu prevederile înscrise în protocolul secret încheiat în octombrie 1936. În Italia, există convingerea că ea este mereu pusă în faţa faptelor împlinite şi că Germania nu are de gînd să respecte prevederile prin care Mediterana şi Adriatica erau considerate ca zone de influenţă italiană". Amestecul Germaniei în treburile interne ale Ungariei — continua el — „fac ca nemulţumirile, la Roma, să fie din ce în ce mai mari". Îngrijorat, Mackensen arăta că, în rîndul unor cercuri politice italiene, s-a întărit, chiar, rezistenţa faţă de încheierea unei alianţe cu Germania [25].

Drept răspuns, la Berlin au fost hotărîte o serie de măsuri cu scopul „îmbunării" guvernului italian. În primul rînd, trebuia „sărbătorit" succesul Italiei în Albania, deşi, astăzi este cunoscut că Führerul „a privit acest eveniment fără nici o bunăvoinţă" [26]. Printre măsurile hotărîte de Berlin, în vederea „împăcării" partenerului supărat, a fost şi trimiterea lui Göering la Roma cu scopul de a „reface" moralul şi încrederea lui Mussolini în „bunele şi prieteneştile intenţii" ale celui de-al treilea Reich faţă de Italia. În cele două zile cît a durat vizita lui Göering la Roma (15—16 aprilie), el a desfăşurat o bogată gamă de argumente pentru a convinge, pe Mussolini în primul rînd, despre avantajele ce vor decurge pentru Italia în urma încheierii unei alianţe cu Germania. Sublinierea repetată despre puterea militară a Germaniei a avut drept scop să-l asigure pe Duce că nu avea de ce să se teamă de Anglia şi Franţa, care, după părerea sa nu erau în stare să reziste puterii Germaniei. Cu aceeaşi ocazie, trimisul lui Hitler a asigurat, din nou, pe Mussolini că războiul va avea loc abia peste doi-trei ani, cînd se va asigura — cum spunea el — „o răsunătoare victorie a ţărilor Axei".

În momentul cînd Göering întreţinea iluziile lui Mussolini, trecuseră 12 zile de cînd apăruse Directiva care prevedea o serie de măsuri generale ce trebuiau luate în vederea aplicării „Operaţiei albe", de atacare a Poloniei. Numai cu patru zile înaintea vizitei lui Göering la Roma, fuseseră stabilite, printr-un ordin suplimentar, amănunte în legătură cu proiectata operaţie [27]. În acest timp, la Roma, Göering asigura pe Duce că interesele Italiei vor fi întocmai respectate, iar colaborarea dintre cele două ţări va fi din ce în ce mai strînsă, în toate problemele care priveau interesele lor. Gazdele, în general mulţumite de vizita lui Göering, erau, însă, surprinse de una din declaraţiile sale potrivit căreia : „pericolul imediat pentru Germania îl constituia Polonia" [28].

---

[24] F. Anfuso, *op. cit.*, p. 97.

[25] *A.D.A.P.*, Band VI, p. 85.

[26] H. B. Gisevius, *Jusqu'à la lie*, Payot Lausanne, p. 79.

[27] E. P. Schäffer, *13 Tage Weltgeschichte*, W. Heyne Verlag, München, 1966, p. 38—39.

[28] *The Ciano Diaries*, p. 67.

La 22 aprilie la Berlin a devenit cunoscut că Japonia nu era dispusă să se alăture pactului propus de Germania. Imediat, guvernul german a avertizat pe cel japonez că este obligat să încheie proiectatul pact numai cu Italia. În acelaşi timp, la Berlin, a fost luată hotărîrea de a se pune punct tratativelor italo-germane care se prelungiseră cu mult peste aşteptările Germaniei. Acest lucru reiese clar din *Aide Memoirul* pregătit pentru Ribbentrop în vederea întrevederii ce se pregătea la Berlin cu reprezentanţii diplomaţiei italiene. El subliniază, în primul rînd, interesul Germaniei de a termina cît mai repede faza tratativelor cu Italia; în al doilea rînd, că Germania hotărîtă să atace Polonia avea nevoie de o alianţă fără condiţii cu Italia şi, în sfîrşit, în al treilea rînd, interesul Germaniei de a îndepărta orice încercare sau orice speranţă a puterilor occidentale în legătură cu o apropiere de Italia.

La întrevederea de la Milano, din 6—7 mai 1939, obiectivul principal al discuţiilor dintre cei doi miniştri de externe era de a convinge Italia — folosind metode mai energice, din care nu trebuiau să lipsească nici ameninţările — să părăsească intenţia ei ca, în cazul unui război să fie activă numai în Mediterană şi în Africa de Nord. Ribbentrop trebuia să arate lui Ciano că această intenţie a Italiei părea guvernului german cu totul „surprinzătoare din punct de vedere politic". Aceasta însemna — cum a arătat el lui Ciano — că Italia era dispusă să lase tot greul ofensivei pe continentul european numai pe spinarea Germaniei. Dacă Italia continua să militeze numai pentru o alianţă limitată şi nu pentru o colaborare deplină cu Germania, ceea ce — după părerea lui Ribbentrop — exprima „sărăcia de gîndire logică a factorilor de răspundere italieni", atunci — arăta Ribbentrop lui Ciano — şi avantajele Italiei în ziua victoriei vor fi şi ele tot atît de limitate. Nu dorea Italia posesiuni teritoriale deţinute atunci de Franţa? Nu avea Italia interese, nu numai în Mediterană, ci şi în Adriatică? Realizarea acestor dorinţe — spunea Ribbentrop — nu puteau fi atinse, atunci, numai printr-un război undeva în Africa de Nord, ci, în primul rînd, în Europa. Numai participarea Italiei la un război de amploare în Europa — arăta Ribbentrop — îi va asigura avantaje imediate şi de durată. În cazul cînd Italia se menţinea pe poziţia „lipsită de logică", Germania se arăta dispusă chiar să ia măsuri contra unor iniţiative ale guvernului de la Roma. De asemenea, în cazul în care Italia s-ar angaja să fie alături de Germania numai în situaţia creată de agresiunea din partea Franţei şi Angliei, consecinţele vor fi serioase şi grave pentru viitorul Italiei. În sfîrşit, arăta Ribbentrop, în cazul unor angajamente limitate, consultaţiile dintre cele două ţări nu vor mai fi considerate de Berlin drept obligatorii [29].

Comunicatul despre întrevederea de la Milano, dintre Ribbentrop şi Ciano anunţa că cele două ţări au hotărît să exprime legătura dintre cele două popoare printr-un pact politic şi militar, cu ajutorul căruia vor contribui la securitatea şi pacea din Europa.

Pactul prevedea sprijinul material dintre cele două state şi intervenţia cu toate forţele militare în cazul cînd una din ele va fi antrenată în „complicaţii războinice" (art. 3) cu alte state. Art. 4 prevedea colaborarea în domeniul militar. În protocolul secret, anexat pactului, se prevedea crearea unor comisii de experţi care să asigure colaborarea militară dintre părţile semnatare. Printr-o prevedere specială, cele două părţi se angajau să nu încheie armistiţiu sau pace separată fără să intervină un acord prealabil între ele. Nici o prevedere a pactului nu asigura realizarea deziderатului Italiei în legătură cu necesitatea ca războiul să înceapă peste doi sau trei ani.

În mod oficial, pactul a fost încheiat la Berlin, la 22 mai 1939. Prin pactul de oţel, Italia s-a angajat să intervină imediat în sprijinul Germaniei, în cazul cînd ea va fi antrenată în „complicaţii războinice" de către un stat sau un grup de state. Un asemenea automatism subordona Italia intereselor germane. Mai

[29] *A.D.A.P.*, Band VI, p. 367—370.

puternică din toate punctele de vedere decît Italia, Germania putea dispune de aliata ei aşa cum o cereau interesele. Or, interesele cele mai apropiate ale Germaniei erau legate de dezlănţuirea războiului pentru care Italia nu era încă pregătită. Pactul a pus în evidenţă faptul că, indiferent dacă războiul ar fi fost lung sau scurt, Italia era, de fapt, dependentă de Germania în ceea ce priveşte aprovizionarea cu materii prime.

Considerat de Mussolini ca „prima dovadă a fidelităţii“ [30] Italiei faţă de Germania, pactul de oţel a încorporat Italia planurilor de război ale Germaniei.

Pe plan internaţional, pactul de oţel a constituit o directă ameninţare a suveranităţii şi independenţei popoarelor. Hotărîte să intervină — aşa cum arăta preambulul pactului — pentru a asigura Germaniei şi Italiei spaţiul vital şi pacea, cele două state fasciste avertizau popoarele, prin pact, că pacea nu va putea fi menţinută dacă nu vor fi satisfăcute pretenţiile lor. Este, de altfel, cunoscut că, pentru Germania şi Italia, spaţiul vital însemna mai întîi dominaţia Europei şi apoi dominaţia lumii.

A doua zi după solemnitatea iscălirii pactului, a avut loc, la Berlin, una dintre importantele şedinţe la care au participat, în afară de Hitler, 14 dintre cei mai de seamă generali ai Wermachtului [31]. Amintind despre apropiata atacare a Poloniei, Hitler prevedea, cu această ocazie şi posibilitatea intrării în război a Angliei şi Franţei contra Germaniei. În acest caz — arăta el — Germania nu va ţine cont de nici o declaraţie de neutralitate urmînd ca bazele aeriene din Olanda şi Belgia să fie ocupate „cu iuţeala fulgerului“. Cu aceeaşi ocazie, au fost luate o serie de măsuri necesare apropiatului atac asupra Poloniei.

La Roma soseau veşti din ce în ce mai alarmante în legătură cu febrilele pregătiri făcute la Berlin pentru atacarea Poloniei. Sub influenţa presiunilor exercitate de o parte a cercurilor politice italiene, Mussolini a fost forţat, printr-un memorandum trimis la Berlin lui Hitler, să revină asupra cîtorva probleme care de fapt fuseseră dezbătute şi în perioada tratativelor purtate pentru încheierea pactului de oţel. Memorandumul ţinea să arate că Italia nu putea să participe la un război care ar începe imediat. Se preciza, în mod clar, că ea mai avea nevoie de încă trei ani pentru a pune la punct pregătirile de război. În primul rînd, se impunea, pentru Italia, pacificarea Libiei, Albaniei şi mai ales a Etiopiei, unde erau imobilizate, atunci, importante forţe militare italiene. În al doilea rînd, se arăta în memorandum, marina italiană trebuia să aştepte intrarea în circulaţie a cel puţin şase vase mari şi, în sfîrşit, trebuiau refăcute stocurile armatei de uscat din care o parte fusese, pînă atunci, la dispoziţia lui Franco. Se specifica faptul că refacerea armatelor de uscat cerea nu numai timp, ci şi mari investiţii financiare. În acelaşi document, a fost din nou prezentată convingerea ducelui — bine cunoscută de altfel la Berlin — că, în cazul atacării Poloniei, Anglia şi Franţa vor reacţiona în mod sigur. Războiul pe care ţările occidentale îl pregătesc — atrăgea atenţia Mussolini lui Hitler — „va fi unul de epuizare. Trebuie ţinut în seamă că, o dată cu intervenţia Angliei şi Franţei, ţările Axei nu vor mai primi nimic de la restul lumii. Această situaţie va fi greu de suportat pentru ţările Axei, de aceea ele trebuie să facă serioase pregătiri“. În acest scop, Mussolini insista din nou ca războiul să fie dezlănţuit abia în 1942—1943. În speranţa că Hitler va fi de acord cu cele scrise în memorandum, Mussolini dezvăluia şi unele din planurile sale cu privire la „zona dunăreană şi cea balcanică“. El cerea ca răspunsul

[30] F. Anfuso, *op. cit.*, p. 101.

[31] Dat fiind caracterul secret al declaraţiilor făcute de Hitler la această şedinţă, a fost interzisă redactarea procesului verbal. Notiţele generalului Smundt constituie una din sursele de informaţii în legătură cu şedinţa de la 23 mai 1939. Ele au fost publicate în „Trial of the Major War Criminels“, Tom. XXXVII, p. 546—556.

lui Hitler, la memorandumul trimis, să fie cît mai urgent pentru ca Statul Major italian să poată să pregătească planurile sale de viitor [32].

Memorandumul a rămas fără nici un răspuns.

Ceea ce nu a scris fidelul Mussolini în memorandumul adresat credinciosului său aliat erau planurile sale fanteziste care trebuiau realizate în cei trei ani de pace. Era vorba să „termine" cu Iugoslavia, să „prefacă" Croaţia într-un stat vasal Italiei, să „mărească" Albania pe seama Greciei şi în sfîrşit, să întărească influenţa italiană în Arabia şi Tunis pe calea unor expediţii militare de scurtă durată.

Pe măsură ce pregătirile pentru atacarea Poloniei se intensificau, la Roma se întărea convingerea că Germania nu avea interes într-o colaborare militară cu Italia. Cel mult, Germania urmărea să o folosească împotriva forţelor engleze, fie în Mediterană, fie în Africa de Nord [33]. Plin de revoltă, Ciano se plîngea secretarului său: „folosim vorbe mari ca: alianţă, informare reciprocă, colaborare, totul, tot ce vrei. Dar nimeni nu i-a scris lui Mussolini, nimeni nu ne-a cerut, nimeni nu ne-a spus că intrarea noastră în război ar fi dorită" [34]. Această deliberată înlăturare a Italiei, care, practic însemna neangajarea Germaniei pentru ajutorarea aliatei sale, în măsura necesarului fără de care participarea ei la război nu era posibilă, a fost, într-o anumită măsură, bine înţeleasă de unele cercuri italiene. Supărarea lui Ciano subliniază şi faptul că speranţele nutrite la Roma că prin încheierea pactului se va netezi, cel puţin, drumul spre o colaborare economică în zona Europei centrale, nu aveau nici un viitor

Întrevederea de la castelul Fuschell din Salzburg (11—13 aug.) dintre Ribbentrop şi Ciano, urmată de cea de la Obersalzberg, dintre cei doi miniştri de externe şi Hitler, avea să lămurească în mare măsură situaţia. Ciano a aflat de la Ribbentrop despre apropiatul atac al Germaniei asupra Poloniei. Era vorba — aşa cum arăta demnitarul nazist — despre un conflict care se va localiza, deoarece nici Anglia şi nici Franţa nu vor interveni nefiind în stare să se măsoare din punct de vedere militar cu Germania. Hitler a adăugat la cele spuse de Ribbentrop că Germania era obligată să dea Poloniei o lecţie grea şi că principala vinovată trebuia considerată politica engleză. La Salzburg a apărut clar că, deşi Italia, prin pactul de oţel, avea aceleaşi drepturi, ca şi Germania, de a decide dacă războiul putea şi trebuia să fie declarat, guvernul german nu era de loc dispus să ţină în seamă acest drept al Italiei. Întors la Roma, Ciano mărturisea celor din jurul său că „după întîlnirea cu cei doi proşti sînt sătul de Germania, de conducătorii ei şi de modul ei de comportare" [35].

Proiectul de comunicat pentru presă propus de Ciano, după întrevederea de la Salzburg, în sensul că au fost purtate discuţii cu scopul de a rezolva „problemele care puneau în primejdie pacea Europei", a fost respins cu violenţă de Hitler. Cel apărut în presă, dictat de Berlin, menţiona deplinul acord dintre cele două ţări în domeniul politicii externe.

Comunicatul apărut în presa germană a produs ambasadorului Italiei la Berlin „o vie surpriză". Pe moment, scria el lui Ciano, „am vrut să telefonez la Roma primele mele impresii, dar, luînd în consideraţie gravitatea problemei şi îndoielile pe care le am în legătură cu secretul cifrului nostru, am preferat să mai reflectez". Comunicatul — scria el în continuare — a fost „machiavelic construit, cu scopul de a se crea o situaţie juridică în virtutea căreia Germania ar fi liberă să facă ceea ce îi convine ei, în timp ce Italia ar fi legată prin toate angajamentele prevăzute în pact. O asemenea informare, prin care se face uz de drepturile şi datoriile noastre, nu ar fi trebuit să fie niciodată publicată fără acordul nostru

---

[32] *Wie wirklich geschah*, p. 396; E. Rintelen, *op. cit.*, p. 64.

[33] M. Toscano, *Le origini diplomatiche dell Patto d'aciaio*, Roma, p. 362.

[34] F. Anfuso, *op. cit.*, p. 128.

[35] F. Anfuso, *op. cit.*, p. 128; E. P. Schäffer, *op. cit.*, p. 116.

explicit. Prietenii noştri, însă, nu s-au sinchisit niciodată de asemenea piedici"[36]. El propunea ca Ducele să scrie imediat o scrisoare lui Hitler pentru ca astfel, la Berlin, să se afle că „bătălia diplomatică pentru egalitatea în drepturi a Italiei cu Germania, în cadrul tratatului încheiat la 22 mai 1939, a început".

Sub presiunea insistenţelor celor din jurul său, Ducele a cerut lui Attolico să comunice la Berlin, din nou, că, în cazul unui război, Italia nu va lua nici o iniţiativă militară şi că guvernul italian considera necesar ca tratativele începute să fie neapărat continuate. Din telegrama de răspuns a ambasadorului reiese că intervenţia sa nu a avut nici un efect şi că Germania „îşi arogă dreptul de a decide singură"[37].

Modul cum au evoluat relaţiile dintre cei doi parteneri, după încheierea pactului de oţel, a dus pe unii istorici vest-germani la concluzia că Hitler era pregătit să-şi sacrifice aliatul[38]. Nimeni — scrie un alt istoric german — „nu pune la îndoială faptul că naziştii erau gata să abandoneze pe partenera lor, dacă s-ar fi creat condiţii avantajoase"[39].

Atacarea Poloniei de către trupele germane va supune alianţa germano-italiană la o grea încercare. Neutralitatea pe care guvernul italian a declarat-o era gîndită de Mussolini numai ca o nonbeligeranţă. Ceea ce, practic, însemna — cum, pe drept cuvînt a afirmat Ciano — „totul şi nimic"[40]. Însăşi Mussolini era îngrijorat de faptul că „italienii nu vor înţelege de ce azi, cînd Europa este în flăcări, Italia se luptă pentru pace, în timp ce ani de-a rîndul ei au auzit propaganda noastră pentru război"[41]. El mărturisea chiar lui Badoglio că i se părea „comic" ca un mare popor ca italienii să stea de-o parte atunci cînd „se decidea istoria lumii"[42]. După război, sub influenţa jurnalului lui Ciano, mai ales, a fost acreditată ideea că principalul iniţiator al neutralităţii Italiei ar fi fost Ciano, care a luptat „pentru pace" şi pe această cale. S-a afirmat, de asemenea, că au existat mari deosebiri de vederi între el şi Mussolini. Politica lui Mussolini ca şi cea a lui Ciano, era tot atît de lipsită de scrupule şi tot atît de agresivă ca şi cea a lui Hitler. Nonbeligeranţa Italiei a fost dictată de considerente tactice şi nu de pacifismul lui Ciano. Unii istorici vest-germani subliniază chiar că în luarea acestei hotărîri Mussolini a trebuit să ţină seamă şi de „dispoziţia anti-germană a maselor italiene"[43].

În momentul în care Germania hitleristă, în pofida promisiunilor făcute, a provocat războiul, în vara anului 1939, nonbeligeranţa Italiei avea în vedere faptul că deocamdată, Berlinul nu era în măsură să procure materiile prime şi celelalte necesare acoperirii deficitului în care se zbătea economia italiană. Imediat ce Germania va înregistra victoria în Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia şi nordul Franţei, guvernul italian, în mare grabă, îşi va schimba atitudinea, deşi pregătirile de război vor fi tot atît de defectuoase ca şi în momentul atacării Poloniei. Frica faţă de urmările intrării Angliei şi Franţei în război, în cazul atacării Poloniei în condiţiile unei slabe pregătiri materiale şi militare, a constituit încă un factor care a impus Ducelui nonbeligeranţa. Numai atunci cînd cercurile conducătoare fasciste vor crede că războiul a fost pierdut de puterile occidentale

---

[36] Walther Hofer, *Hitler déchaine la guerre*, Paris, Editions du Seuil, 1964, p. 201—202.

[37] *Ibidem*, p. 201.

[38] A. Hillgruber, *Hitlers Strategie Politik und Kriegsführung, 1940—1941*, Bernard Verlag für Wehrwesen, 1965, p. 138.

[39] W. Hofer, *op. cit.*, p. 140.

[40] F. Anfuso, *op. cit.*, p. 117.

[41] Mario Donosti, *Mussolini e l'Europa*, Luciolla, Roma, 1952, p. 205.

[42] T. Badoglio, *L'Italie dans la guerre mondiale*, Paris, Plon, 1946, p. 37.

[43] Ludwig Denne, *Das Danzig Probleme in der deutschen Aussenpolitik, 1934—1939 ;* L. Röhrscneid Verlag, Bonn, 1959, p. 254.

şi cîştigat de Germania, Italia va fi aruncată în război alături de partenera sa din pactul de oţel.

Relaţiile dintre cele două regimuri nu s-au întărit nici după ce Italia a intrat în război. Foarte curînd, guvernul italian va descoperi că „politica spaţiilor", promisă nu odată de Hitler, potrivit căreia acţiunea Germaniei trebuia să se desfăşoare în vederea asigurării hegemoniei continentale, iar cea a Italiei să vizeze „crearea imperiului roman mediteranian" nu mai corespundea intereselor naziste. Refuzul O.K.W.-ului, din ordinul lui Hitler, de a transfera principalul efort de război în zona Mediteranei a provocat asemenea nemulţumiri la Roma încît se părea că întreaga alianţă era pusă sub semnul întrebării. Mussolini însă a preferat să aplice sărmana sa politică a „războiului paralel", adică războiul dus împotriva aceloraşi adversari ca şi ai Germaniei, pe teatre de operaţii deosebite şi cu obiective care priveau numai interesele Italiei ! Eşecurile acestor iluzorii războaie paralele au grăbit catastrofa politică şi economică a Italiei.

Participarea Italiei la războiul dus de nazişti împotriva Uniunii Sovietice, război despre care Mussolini credea că se va termina în cîteva luni [44], a făcut ca Italia să devină dintr-o aliată a Germaniei, o ţară ocupată de ea.

Tratativele duse pentru încheierea „pactului de oţel" au pus în evidenţă hotărîrea Germaniei naziste şi a Italiei fasciste de a folosi războiul pentru realizarea planurilor lor expansioniste.

Deosebirile de vederi apărute în această perioadă au subliniat, pe de o parte, că Germania era hotărîtă să impună Italiei o alianţă necondiţionată, iar, pe de altă parte, că Italia nu era pregătită încă să participe la un război de anvergură.

Poziţia luată de guvernul italian după semnarea tratatului a arătat cît de puţin era în stare Italia să tragă consecinţele alianţei cu Reichul german. Prin nonbeligeranţă, ea a refuzat deocamdată riscul unui război generalizat, refuz pe care îl va menţine pînă ce victoriile armatelor germane în Europa vor modifica raportul de forţe pe plan internaţional.

[44] Ernesto Ragionieri, *Italien und der Uberfall auf die U.d.S.S.R.* in „Zeitschrift für Geschichtwisenschaft", Heft, 4, IX, Jahrgang, 1961, p. 770.

REVOLUȚIA DE LA 1848 ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE ÎN ISTORIA ROMÂNIEI *

DE

V. CRISTIAN și V. RUSSU

Pentru cel care își propune o periodizare a istoriei noastre, momentul 1848 apare ca o soluție extrem de tentantă pentru delimitarea perioadei moderne de cea medievală. Evenimentele revoluționare din acest an au avut, incontestabil, o remarcabilă însemnătate asupra dezvoltării societății românești, fapt care, exceptînd unele opinii, ca cele datorate lui Titu Maiorescu[1], a fost, din unghiuri și de pe poziții diferite, subliniat adesea, începînd de la mijlocul veacului trecut și pînă în zilele noastre. Este adevărat, totuși, că în diferite încercări de periodizare întreprinse de istoricii noștri din trecut, încercări reflectînd diferitele lor concepții, anul 1848 a fost, în general, neglijat; singur Ilie Minea considera acest moment drept punctul de trecere de la perioada modernă la perioada contemporană[2]. Situația este asemănătoare și în ceea ce privește prima încercare de periodizare marxistă a istoriei noastre. Astfel, autorii manualului de *Istoria României*, apărut în 1947, își propuneau găsirea unei corespondențe stricte între diferitele perioade istorice și orînduirile social-economice, fără a se proceda însă, la o argumentare mai amplă.

Problema periodizării a căpătat alte coordonate în momentul în care a apărut necesitatea elaborării tratatului de *Istoria României*. În aceste condiții, găsirea unei corecte periodizări a devenit de o stringentă necesitate, nu numai sub raportul metodologic, ci și sub acela al conținutului. Una din problemele cele mai spinoase era tocmai aceea de a stabili momentul de trecere de la Evul Mediu la epoca modernă. Fără a se ajunge la un consens unanim, acest moment a fost stabilit la 1848. Rațiunile care au condus la adoptarea acestei soluții au fost sumar expuse mai întîi într-un articol din 1957 al acad. A. Oțetea[3], iar ulterior în prefața volumului al IV-lea al tratatului de *Istoria României*, la care trebuie să adăugăm și concluziile care încheie capitolele privind revoluția. Înainte de a discuta măsura

---

* Prezenta comunicare a fost susținută la simpozionul *Periodizarea istoriei moderne*, organizat, la 5 mai 1971, de către Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași.

[1] T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 40—41.

[2] „Cercetări istorice“, XIII—XIV, (1940), nr. 1—2, p. 636.

[3] A. Oțetea, *Problema periodizării istoriei României*, în „Studii“, X (1957), nr. 6, p. 109.

în care anul **1848** poate constitui începutul istoriei moderne a României, este necesar deci să urmărim argumentele aduse în favoarea acestei teze, așa cum rezultă ele din cele două lucrări, adăugînd însă și alte elemente care pot pleda în același sens[4].

Urmărindu-se aplicarea unor criterii marxiste în privința periodizării, s-a pornit aici de la faptul că anul 1848 constituie „izbucnirea violentă a contradicțiilor de clasă dintre burghezie și țărănime, pe de o parte, și feudalitate, de alta"[5] programul revoluției avînd menirea „să înlăture formațiunea social-economică feudală și s-o înlocuiască printr-o formațiune burgheză"[6]. Este vorba, așadar, de o revoluție burgheză, moment culminant al luptei dintre elementele noi, capitaliste, și elementele vechi, feudale. Sub acest raport, s-a emis părerea că „rolul orășenilor, oricît de numeroase ar fi fost elementele micii boierimi, a fost hotărîtor"[7]. Pornindu-se de aici, se poate considera că „guvernul provizoriu din Țara Românească a fost primul guvern burghez din istoria noastră[8], la care trebuie să adăugăm instituirea administrației românești, spre sfîrșitul anului 1848, în mai multe comitate din Transilvania[9]. Faptul că, pentru prima dată, conducerea au avut-o reprezentanții noilor forțe social-politice a dat posibilitatea unui început de aplicare a programelor revoluționare, fiind vorba deci de o încercare concretă de transformare a societății în sens capitalist.

Pe de altă parte, a fost subliniată ideea că evenimentele revoluționare au cuprins aproape concomitent cele trei țări române[10]. Acest fapt, împreună cu similitudinea programelor ca și a legăturilor revoluționarilor moldoveni, munteni și transilvăneni conferă revoluției de la 1848 un caracter unitar și prezintă, sub raportul periodizării, avantajul unei date care se referă la toate cele trei țări române, putîndu-se reliefa, astfel, mai pregnant, caracterul unitar al istoriei noastre.

Un element care a apărut esențial în alegerea momentului 1848 a fost și acela că „revoluția din acest an a fost un eveniment care a pus problemele fundamentale ale renașterii noastre sociale și politice"[11]. Programele revoluționare au constituit baza pentru constituirea ulterioară a României moderne, au precizat direcțiile de dezvoltare ale societății noastre. Toate transformările din perioada următoare constituie o transpunere în fapt, chiar dacă inconsecventă uneori, a principiilor enunțate la 1848[12]. Revoluția din acest an a putut fi privită deci, și sub acest raport, ca marcînd începutul societății noi, burgheze.

În sfîrșit, și în legătură cu aceasta, s-a avut în vedere lovitura pe care revoluția, deși înfrîntă, a dat-o vechii orînduiri : „ea — se subliniază în una din lucrările menționate — a zdruncinat așa de adînc feudalismul, intrat în descompunere, încă din secolul precedent, încît modul de producție capitalist a devenit curînd

---

[4] Un punct de vedere asemănător cu cele amintite, dar numai pentru istoria economică, a fost susținut și de P. Tudor, I. Puia, *Periodizarea istoriei economiei naționale a României*, în „Studii și cercetări economice", I—II (1968), p. 127. Se consideră că începutul orînduirii capitaliste trebuie plasat la mijlocul secolului trecut, dar că impunerea ei se realizează în toată perioada care a durat pînă la **1864**.

[5] *Istoria României*, IV, Ed. Acad., București, 1964, p. XIII.

[6] *Ibidem*, p. VII.

[7] A. Oțetea, *op. cit., loc. cit.*, p. 109.

[8] ***Ibidem.***

[9] *Istoria României*, IV, p. 150.

[10] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 109 ; *Istoria României*, IV, p. XIII.

[11] *Ibidem.*

[12] Vezi și G. Zane, *La loi rurale et l'héritage idéologique de 1848*, în „Revue Roumaine d'histoire", nr. 2/1964, p. 213—225 ; C. Căzănișteanu, Dan Berindei, Marin Florescu, Vasile Niculaie, *Revoluția română din 1848*, Ed. pol., București, 1969, p. 372.

dominant, întîi în Transilvania, apoi în restul ţării"[13]. Pe de o parte, „ea a ascuţit spiritul revoluţionar al maselor", a determinat „dezvoltarea tot mai puternică a mişcării naţionale a românilor". Pe de altă parte, revoluţia a provocat chiar o modificare a atitudinii cercurilor şi păturilor conducătoare. „În Transilvania, chiar groparii revoluţiei, Habsburgii, au fost siliţi, de teama izbucnirii unei noi mişcări, să patroneze reformele burgheze. În Moldova şi Ţara Românească, boierimea (...) n-a mai avut încredere ea însăşi în vitalitatea orînduirii feudale şi a considerat de aici înainte provizorie dominaţia sa de clasă, care se destrăma cu repeziciune". Prin urmare, „revoluţia a dat lovitura hotărîtoare orînduirii feudale, determinînd schimbarea ei treptată cu orînduirea capitalistă"[14].

Sub mai multe raporturi deci, revoluţia de la 1848 a apărut ca soluţia cea mai indicată pentru stabilirea începutului istoriei moderne a României. Argumentele expuse pornesc, în general, de la constatarea unei situaţii reale şi ele nu pot fi neglijate într-o discuţie privind periodizarea istoriei moderne. În acelaşi timp însă, trebuie să constatăm, încă de pe acum, că problema nu a fost considerată decît sub anumite aspecte ale ei, neglijîndu-se altele, deosebit de importante, ceea ce face ca argumentele expuse mai sus să nu ne apară suficient de convingătoare. Totodată, păstrăm impresia, subiectivă fireşte, că nici cei care le-au susţinut nu au fost ei înşişi suficient de convinşi, impresie accentuată de unele reveniri ulterioare asupra problemei.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a chestiunii dacă revoluţia de la 1848 poate constitui începutul istoriei noastre moderne, se impun însă, credem, cîteva consideraţii privind, în general, posibilitatea ca revoluţia burgheză să marcheze începutul epocii moderne, pentru a înţelege, astfel, mai bine cazul particular al istoriei noastre.

Considerarea revoluţiilor burgheze ca moment de trecere de la perioada medievală la perioada modernă apare, la prima vedere, ca soluţia cea mai indicată atunci cînd ne propunem o periodizare ştiinţifică a istoriei. Dacă avem în vedere concordanţa care, din acest punct de vedere, trebuie să existe între epocile istorice şi conţinutul lor social-politic, atunci revoluţia burgheză, care, victorioasă, marchează cucerirea puterii de către elementele noi, capitaliste, deci instaurarea orînduirii burgheze, poate să apară şi ca marcînd începutul epocii moderne, a cărei trăsătură principală o constituie tocmai capitalismul. Procedîndu-se însă astfel s-ar ajunge la o simplificare a istoriei şi, de altfel, nici nu ar mai face necesară o periodizare a istoriei în epocile tradiţionale — veche, medie, modernă, contemporană — din momentul în care împărţim evoluţia societăţii în mod strict după orînduirile social-economice pe care le-a cunoscut. Problema care apare aici esenţială, după părerea noastră, este aceea care se referă la trăsăturile trecerii de la feudalism la capitalism.

Nu trebuie să încercăm, sub acest raport, găsirea unei similitudini stricte cu modalitatea trecerii de la capitalism la socialism. În instaurarea socialismului, formaţiune social-economică cu un caracter radical nou, ale cărei relaţii de producţie nu au putut apărea deci în sînul vechii orînduiri, revoluţia socialistă are un rol hotărîtor, constituind, astfel, un moment precis pentru stabilirea începuturilor noii orînduiri. Situaţia ne apare mult diferită în privinţa trecerii de la feudalism la capitalism. Este adevărat, revoluţia burgheză marchează, în cazul în care este victorioasă, triumful deplin al capitalismului. Pentru a se ajunge însă aici, este necesară o lungă perioadă de acumulări cantitative care să permită saltul calitativ. Or, elementele capitaliste apar şi se dezvoltă în sînul orînduirii feudale, întărindu-se treptat şi în raport direct cu slăbirea vechiului regim pe care îl subminează. Abia în momentul în care ele sînt suficient maturizate, este posibilă declanşarea revoluţiei. Aceasta apare, astfel, nu numai ca marcînd începutul unei perioade noi, ci şi ca reprezentînd sfîrşitul unei îndelungi etape de formare a relaţiilor capitaliste.

---

[13] *Istoria României*, IV, p. VII.
[14] *Ibidem*, p. 174.

Această etapă, atît la noi, cît și în alte părți, este definită de apariția noilor elemente capitaliste, care, subminînd vechea orînduire, pregătesc instaurarea formațiunii social-economice burgheze, conferind deci societății anumite trăsături care nu mai sînt proprii feudalismului, ci epocii moderne. Etapa formării elementelor noii societăți apare, astfel, ca fiind în mod logic asociată de epoca modernă, ale cărei baze au fost create tocmai acum. Perioada modernă trebuie deci să cuprindă dezvoltarea capitalismului, ca element calitativ nou în evoluția societății, nu numai din momentul triumfului său ci din momentul în care și-a făcut drum, anunțînd amurgul vechii lumi și zorile unei noi epoci.

O asemenea considerare a lucrurilor ne apare ca fiind cea mai indicată și de alte laturi ale problemei. Mai întîi, se impune să subliniem faptul că multe din revoluțiile burgheze au fost înfrînte, ceea ce nu a permis instaurarea imediată a capitalismului în țările respective, evidențiindu-se în acest fel dificultatea desemnării lor ca momente hotărîtoare în marcarea unei etape istorice noi. Apoi, trecerea la capitalism în mai multe țări europene — pentru a ne referi numai la ritmuri de dezvoltare asemănătoare nouă — s-a făcut fără ca acestea să fi cunoscut revoluția burgheză. Aceasta ar însemna — acceptînd în mod strict punctul de vedere expus mai sus — că, în respectivele țări, capitalismul nu a triumfat pe deplin nici pînă în zilele noastre, ceea ce ar însemna că ele nu au intrat încă în epoca modernă.

În sfîrșit, nu putem omite nici aspectul metodologic al problemei, care, de altfel, este o reflectare logică a situației la care ne referim. Înțelegerea unei revoluții burgheze presupune, în mod firesc, cunoașterea întregii perioade de pregătire a acesteia, perioadă în care s-au conturat și adîncit contradicțiile fundamentale care au generat-o. Pentru a înțelege, de exemplu, revoluția engleză sau franceză, este necesar să avem în vedere întreaga lor perioadă de pregătire. Analiza premiselor unei revoluții este indispensabilă, de altfel, nu numai pentru înțelegerea cauzelor și caracterului ei, ci și a particularităților dezvoltării ulterioare a țării în care s-a produs. Întreaga istorie britanică de după revoluție nu ar putea fi explicată dacă nu am avea în vedere anumite particularități ale dezvoltării Angliei începînd mai ales, din secolul al XVI-lea. Perioada de pregătire a societății capitaliste apare, astfel, și sub raport metodologic, ca inseparabil legată de această nouă etapă.

Elementele expuse pînă acum pledează, credem, în favoarea includerii în istoria modernă a întregii perioade de trecere de la feudalism la capitalism întrucît definitorii pentru această perioadă sînt nu atît elementele vechi, aflate în descompunere, cît elementele noi, care prefigurează victoria capitalismului.

Stabilirea unui moment precis pentru delimitarea Evului Mediu de perioada modernă nu mai apare, astfel, ca fiind posibilă. Trebuie să pornim însă aici de la realitatea, subliniată de Marx, că, la fel „ca și epocile geologice, nici epocile istorice nu sînt despărțite prin linii de demarcație riguroase și abstracte“ [15].

Constatările generale făcute mai sus ne apar ca valabile și pentru cazul particular al istoriei noastre. Indiscutabil, revoluția de la 1848 reprezintă un moment deosebit de important în dezvoltarea societății românești. Ea constituie însă o urmare logică a unor tendințe afirmate anterior, fapt sesizat încă de Bălcescu [16] și, de altfel, sugerat de însăși logica lucrurilor. Însuși faptul, subliniat mai sus, că revoluția și-a propus drept țel instaurarea capitalismului este de natură să demonstreze că ea s-a produs într-un moment cînd elementele burgheze ajunseseră, în urma unei îndelungi dezvoltări, la o anumită maturitate. Analiza acestor elemente ne apare ca esențială pentru stabilirea unei delimitări corecte între Evul Mediu românesc și istoria modernă. Dat fiind scopul Notei noastre, nu vom proceda la o analiză amănunțită a lor ; ne vom limita să semnalăm doar acele elemente pe care le considerăm mai semnificative și care ne permit, credem, o stabilire mai exactă a ceea ce poate constitui anul 1848 într-o periodizare a istoriei noastre.

---

[15] Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, București, 1948, p. 345.

[16] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, partea a II-a, ed. G. Zane, București, 1940, p. 99.

În momentul în care revoluţia cuprindea ţările române, ele se aflau deja antrenate într-un proces care anunţa dezvoltarea lor spre instaurarea ireversibilă a societăţii burgheze. Destrămarea feudalismului a fost asociată şi, de altfel, determinată de dezvoltarea elementelor capitaliste. Pentru a înţelege mai exact ponderea acestora începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se impune însă, credem, o mai accentuată nuanţare în analiza particularităţilor istoriei noastre. Există adeseori tendinţa, amintită şi mai sus, ca dezvoltarea la noi a capitalismului să fie asociată, în primul rînd, dezvoltării burgheziei propriu-zise, orăşeneşti. Fireşte, rolul oraşului în impunerea relaţiilor capitaliste a fost indiscutabil. Dat fiind faptul că economia noastră în această perioadă era preponderent agrară, considerăm însă că principala atenţie trebuie acordată tocmai transformărilor care se petrec în mediul rural.

În această privinţă, ceea ce trebuie avut în vedere, în primul rînd, este poziţia pe care o deţine şi rolul pe care-l îndeplineşte boierimea. Prin natura ei, boierimea este legată de feudalism, dar în Principate ea a avut anumite particularităţi care o deosebesc de ceea ce înţelegem, în mod obişnuit, prin nobilime, fapt ce i-a permis să joace un rol destul de important în crearea condiţiilor necesare pentru dezvoltarea capitalismului. De altfel, această situaţie nu este proprie numai Principatelor. În trecerea de la feudalism la capitalism, numai Franţa a cunoscut calea clasică, datorită faptului că ea a reprezentat, după cum sublinia Engels, ţara clasică a feudalismului. În majoritatea ţărilor europene însă trecerea de la feudalism la capitalism a fost asociată, într-o mai mică sau mai mare măsură, de transformările pe care le-a suferit nobilimea sub raportul funcţiei sale social-economice. Afirmaţia este valabilă încă pentru instaurarea capitalismului în Ţările de Jos ; ea apare însă şi mai pregnantă dacă avem în vedere cazul Angliei, unde noua nobilime a avut un rol substanţial în instaurarea orînduirii burgheze. Transformările funcţiei social-economice a nobilimii nu pot fi neglijate nici atunci cînd explicăm trecerea de la feudalism la capitalism în unele ţări din centrul şi răsăritul Europei ; să ne gîndim, de pildă, la rolul pe care l-a jucat nobilimea liberală maghiară în pregătirea şi desfăşurarea *revoluţiei burgheze* de la 1848.

Aceste transformări sînt evidente şi în cazul boierimii româneşti. În secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, boierimea românească nu prezintă caracterul închis, de castă, aşa cum este cazul, în general, cu nobilimea din apusul continentului. Faptul este subliniat şi de inexistenţa la noi a unei riguroase ierarhizări după principiul eredităţii. În plus, în cadrul perioadei la care ne referim, constatăm o masivă pătrundere în sînul boierimii a unor elemente provenite din alte categorii. În condiţiile intensificării relaţiilor economice internaţionale, elementele menţionate au uşurat adaptarea unor categorii ale boierimii la cerinţele economiei de schimb. În felul acesta, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, majoritatea boierimii române apărea într-o dublă ipostază ; pe de o parte, ea este apărătoarea relaţiilor feudale, în raporturile cu ţăranii, iar pe de altă parte, se integrează în economia de schimb, fiind purtătoare a noilor relaţii. Poziţia ei este, astfel, contradictorie dar aceasta a facilitat, chiar dacă în anumite limite, dezvoltarea în sens capitalist a Principatelor. Alături de producţia de cereale-marfă şi în legătură cu aceasta, tendinţa de extindere a rezervei şi de transformare a domeniului într-o proprietate deplină, capitalistă, sînt elemente ce pledează în mod elocvent în acest sens. În legătură cu cele arătate, nu putem omite nici rolul pe care o parte a boierimii l-a avut în dezvoltarea industriei. Toate aceste elemente au determinat ca o mare parte a boierimii, interesată în economia de schimb şi în industrie, să aibă un important rol în promovarea relaţiilor capitaliste. Ţinînd seama de aceşti factori nu este surprinzător că majoritatea conducătorilor de la 1848 au fost recrutaţi tocmai din această categorie.

Am insistat asupra acestor chestiuni întrucît ele subliniază, credem, într-o manieră şi mai pregnantă, profunzimea transformărilor care se petrec în Principate începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Transformarea funcţiei social-economice a boierimii ne apare cu atît mai importantă cu cît tocmai această

categorie este clasa dominantă a feudalismului ; orientarea ei spre ocupații burgheze subliniază și mai evident criza acestuia și înțelegerea, chiar de către o parte a celor ce îl reprezintă, a necesității unor transformări. Faptul trebuie pus în legătură și cu transformările pe plan extern ; progresele capitalismului pe plan european, mai ales după 1789, au fost de natură să stimuleze, în condițiile intensificării relațiilor comerciale internaționale, elementele capitaliste din economia românească. Aceeași situație a putut, pe de altă parte, să stimuleze și dezvoltarea în sens modern a vieții noastre spirituale. Cei care au studiat influența Occidentului asupra culturii noastre s-au referit, aproape exclusiv, la receptarea ideilor apusene. Nu trebuie să uităm însă nici faptul că existența în această perioadă a unor state burgheze, în special a Franței, mai bine cunoscută de români, a putut oferi și modelele concrete de organizare, după cum decalajul existent între dezvoltarea noastră și a apusului Europei a putut determina convingerea că singură o dezvoltare rapidă a noastră poate să ne conserve. Repetata afirmare, în prima jumătate a secolului trecut, a necesității de a ne organiza în sensul cerut de „duhul veacului", de a ne îndeplini „misia" ce ne revine în omenire par să pornească tocmai de la o asemenea convingere.

În legătură cu aceasta, considerăm că, pornind de la particularitățile evoluției noastre, în stabilirea periodizării trebuie să se acorde un loc important dezvoltării vieții spirituale. Mai întîi, trebuie să observăm faptul că, atît în momentul Școlii ardelene cît și în timpul generației pașoptiste, cultura a avut un evident caracter militant, intelectualii propunîndu-și în mod esențial pregătirea spiritelor pentru realizarea dezideratelor social-politice și naționale, rolul lor în asigurarea premiselor ideologico-politice ale revoluției de la 1848 fiind evident. Concepută astfel, cultura noastră capătă, începînd cu Școala ardeleană, un evident caracter modern. Rolul ei social este accentuat de anumite împrejurări specifice. Una din ele este legată de situația românilor din Transilvania. Faptul că aici, datorită unor împrejurări cunoscute, intelectualitatea este aceea care conduce lupta pentru eliberarea socială și națională a fost de natură să confere manifestărilor spirituale o cu atît mai pronunțată funcție social-politică. Apoi, în deceniile premergătoare anului 1848, în toate cele trei țări române, intelectualii apar, în general, ca gînditori și oameni de acțiune în același timp ; să nu uităm, de altfel, faptul revelator că mulți dintre conducătorii revoluției sînt tocmai unii dintre cei mai de seamă cărturari ai vremii.

Considerarea necesară a evoluției culturii într-o discuție asupra periodizării sugerează, ca început al epocii moderne aceeași perioadă — a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În această privință trebuie avut în vedere faptul că, cu toate încercările de delimitare a unor curente, între Școala ardeleană și cultura pașoptistă nu există o ruptură ci, dimpotrivă, se constată o puternică legătură, asigurată, în primul rînd, de puternicul lor militantism. Este adevărat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, numai în Transilvania se poate vorbi de o cultură cu adevărat modernă, dar Școala ardeleană a pus în această privință bazele pentru crearea unei noi culturi în toate cele trei țări. De altfel, treptat se va ajunge la realizarea unei culturi unitare, evidentă, mai ales, în deceniile premergătoare anului 1848. Sub acest raport, de altfel, există o mai mare similitudine a dezvoltării celor trei țări, decît sub alte raporturi. Faptul trebuie pus în legătură cu procesul făuririi națiunii române, proces prin excelență *modern* și început cu multă vreme înainte de revoluția de la mijlocul veacului trecut. Este un nou element care pledează împotriva stabilirii începutului epocii moderne la 1848.

Rezolvarea acestei probleme presupune luarea în considerație și a altor factori, dintre care, credem, nu trebuie să lipsească factorul extern. Poziția juridică internațională din acel moment a țărilor române a avut importante repercusiuni asupra evoluției lor. Dominația străină nu era de natură să favorizeze dezvoltarea elementelor capitaliste ; dimpotrivă, ea a jucat pentru ele același rol de frînă ca și feudalismul. Aprecierea este valabilă, mai ales, pentru dominația otomană

care, după cum remarca Engels, „ca şi orice altă stăpînire orientală, este incompatibilă cu societatea capitalistă.[17]. Dezvoltarea firească a acesteia nu putea să se realizeze decît ca urmare a înlăturării dominaţiei străine. Orice pas în această direcţie constituia, astfel, o premisă pentru formarea societăţii moderne. Nu putem omite aici, pentru Principate, importanţa pe care, sub diferite raporturi, o au momentele 1774, 1821—1822 şi 1829; dimpotrivă, revoluţia de la 1848 nu aduce nici o schimbare esenţială în această privinţă.

Poziţia externă este în strînsă legătură şi cu evoluţia instituţională a ţărilor române, cu relativ intensa preocupare pentru reorganizarea lor, într-un spirit mai apropiat de cerinţele vremii. Dacă reformele din perioada josefinismului — care, de altfel, se încadrează într-un plan mai larg, privind Imperiul habsburgic, în general — nu s-au dovedit viabile, iar cele realizate de fanarioţi nu aduc, în general, transformări esenţiale, restaurarea domniilor pămîntene, considerată de contemporani ca un important pas pe calea recîştigării vechilor libertăţi ale Principatelor, a avut drept urmare stabilirea unui cadru instituţional mult mai favorabil pentru dezvoltarea elementelor noi. Constatăm acum o accentuare a preocupării pentru modernizarea statului; uneori, ca în cazul lui Ioniţă Sandu Sturza, în această acţiune se apelează la sprijinul boierimii mici şi mijlocii, deci a acelor categorii interesate într-o dezvoltare burgheză. Evoluţia instituţională este un alt argument împotriva acceptării momentului 1848 ca început al epocii moderne; înfrîngerea revoluţiei nu a dat posibilitatea unei transformări esenţiale în această privinţă, transformare ce constituie unul din principalele ei scopuri. Restaurarea domniilor pămîntene şi regulamentele organice apar aici ca reprezentînd momente evident mai importante.

Revoluţia de la 1848 constituie însă un moment de apogeu în lupta care opune forţelor vechi, feudale, forţele noi, moderne. Lovitura pe care a dat-o ea vechii societăţi este evidentă şi faptul a fost, pe bună dreptate, subliniat. Să observăm însă că, în această luptă, revoluţia nu apare ca un moment singular. Alte lovituri, înaintea ei, zguduiseră regimul feudal, cum fuseseră, mai ales, marile mişcări din 1784 şi 1821. Revoluţia de la 1848 apare ca o continuare a lor, aducînd însă un element nou, acela al unităţii mişcării în toate cele trei ţări române.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere că întreaga perioadă de descompunere a feudalismului şi de formare a relaţiilor capitaliste a fost asociată de numeroase încercări şi proiecte de transformare a societăţii româneşti în sens burghez, stimulate, într-o anumită măsură, şi de transformările pe care le cunoaşte Europa începînd, mai ales, din 1789. Nu putem omite nici faptul că, îndeosebi în prima jumătate a secolului trecut, asistăm la o evidentă accentuare a luptei popoarelor din jur, între această luptă şi acţiunile revoluţionare ale românilor existînd, adesea, o strînsă interferenţă.

Sensul în care trebuia realizată transformarea societăţii nu a apărut, fireşte, cu suficientă claritate de la început. Treptat însă concepţiile s-au precizat, s-au sistematizat, apărînd limpede conştiinţa necesităţii unei transformări globale. În acest fel, dacă programele revoluţiei de la 1848 au constituit baza programatică pentru crearea ulterioară a României moderne, ele sînt, în acelaşi timp, o reluare a unor cerinţe afirmate anterior, chiar dacă nu într-o formă atît de sistematică. Revoluţia apare, astfel, nu numai ca un punct de plecare pentru dezvoltarea noastră ulterioară ci şi ca o încununare a evoluţiei noastre anterioare. Această constatare impune, credem, şi soluţia care ar trebui adoptată în ceea ce priveşte stabilirea începutului istoriei noastre moderne.

Considerăm că în această etapă trebuie inclusă întreaga etapă în care s-au creat premisele pentru o societate nouă, burgheză, începînd deci din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, etapă care este indisolubil legată şi explică istoria noastră de după 1848. Se poate obiecta că o asemenea periodizare este relativ

---

[17] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 22, Ed. pol., Bucureşti, 1965, p. 31.

vagă ; ea ne apare ca fiind impusă de realitate. Trecerea de la feudalism la capitalism a fost, şi la noi, un proces complex şi îndelungat, neputîndu-se stabili, în mod riguros, un moment precis pentru începutul său. Acceptarea anului 1848 ca început al epocii moderne este, evident, mai ales sub raport metodologic, o soluţie foarte comodă ; adoptarea unei asemenea soluţii se poate baza însă pe speculaţii teoretice, nu însă şi pe realităţi. În momentul cînd erau cuprinse de flacăra revoluţiei, ţările române păşiseră de multă vreme pe o cale ce nu mai era aceea a Evului mediu. Anul 1848 nu a făcut decît să dea un caracter revoluţionar tendinţei obiective de făurire a unei societăţi moderne.

Făcînd aceste aprecieri, nu am dori să creăm impresia că urmărim să diminuăm importanţa revoluţiei de la 1848. Rolul ei în istoria noastră este indiscutabil. De altfel, considerăm că ea nu poate fi neglijată într-o discuţie asupra periodizării, dar a periodizării interne a epocii moderne. Aceasta ar putea fi despărţită în trei etape, fiecare dintre ele prezentînd anumite trăsături specifice : prima, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la 1848 ; a doua, de la 1848 pînă la 1878 ; a treia, de la 1878 pînă la 1918. Este însă o chestiune care depăşeşte ceea ce am urmărit aici.

Scopul pe care ni l-am propus a fost să dezbatem cîteva probleme care ne apar esenţiale atunci cînd ne referim la stabilirea începuturilor epocii moderne. Tonul pe care l-am folosit a putut părea, uneori, prea categoric ; dacă l-am adoptat, totuşi, am făcut-o atît constrînşi de necesitatea unei expuneri sumare cît şi pentru a da o mai mare claritate opiniilor expuse. În realitate, păstrăm convingerea că problema poate fi prezentată mult mai nuanţat şi că, de altfel, poate suferi şi alte interpretări. Ceea ce am urmărit a fost numai să atragem atenţia asupra unor probleme care nu pot fi, credem, neglijate atunci cînd ne propunem să discutăm o chestiune atît de importantă dar şi atît de dificilă cum este aceea a periodizării.

CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU: *Istoria românilor — Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura Albatros, Bucureşti, 1972 696 p. + liste cronologice, bibliografie generală, indice, fotografii şi 12 hărţi în afară de text.

Este în afară de orice îndoială că, printre lucrările de gen, cartea profesorului Constantin C. Giurescu şi a fiului său, Dinu C. Giurescu, se înscrie ca o apariţie singulară. Se detaşează din comun nu numai prin prestigiul ce i-l conferă semnătura autorilor, ci în egală măsură, prin orientarea generală şi prin maniera de tratare. Nu este un *tratat* care să-şi propună abordarea exhaustivă şi discutarea savantă a faptelor şi fenomenelor proprii istoriei noastre naţionale; de asemenea, nu este nici *manual* care, la un nivel corespunzător unei anumite vîrste sau capacităţi de receptare, să-şi propună, în fond, realizarea aceluiaşi obiectiv.

Lucrarea de care ne ocupăm se apropie de tratat prin documentarea largă, prin rigoarea ştiinţifică, prin caracterul unitar şi organic al expunerii; se apropie de manual prin concentrarea materialului. În acelaşi timp, însă, se detaşează de ambele categorii. Nu este o lucrare ce se adresează specialiştilor şi nici nu-şi propune ca, prin o anumită circumscriere şi dozare a materialului, să călăuzească paşii acelora ce-şi încep iniţierea în cunoaşterea istoriei patriei. Deşi — aşa cum am notat şi mai sus — nu-i lipseşte nici rigoarea şi nici metoda, nu este impregnată de didacticism. Este alcătuită în aşa fel încît să servească unor obiective mai largi.

Lucrarea se adresează, aşa cum autorii o mărturisesc în *Cuvîntul înainte*, tuturor românilor, *care doresc să cunoască viaţa înaintaşilor lor*. Alcătuită cu această intenţie, cartea, trebuie s-o spunem din capul locului, răspunde pe deplin obiectivului ce şi l-a propus. Nu oricine este dispus şi pregătit să citească un tratat, puţini — din sentimente asupra cărora nu este necesar să mai stăruim — mai revin asupra manualului; toţi, însă, se opresc cu interes şi plăcere asupra unei lucrări de genul celeia ce stă în atenţia noastră. Alcătuită pentru un public larg, ea a întrunit adeziunea deplină a acestuia. Neobişnuitul succes de librărie este, în fond, certificatul cel mai autentic al reuşitei.

Organizarea materialului, expunerea faptelor şi a evenimentelor curg firesc şi logic; explicaţiile se dau în lumina ultimelor descoperiri şi cercetări. Precizia observaţiei se îmbină cu claritatea şi sobrietatea stilului. Expunerea, discretă şi caldă, este pătrunsă de un elevat suflu patriotic ce se transmite cititorului. Dozarea materialului se face într-o manieră capabilă să-l introducă în atmosfera istoriei noastre chiar şi pe cititorul mai puţin avizat. Capitolelor importante, în raport cu volumul general al faptelor, li se acordă un spaţiu mai larg. Am nota, în acest sens, capitolul cu care se deschide cartea *(Pămîntul românesc)* sau acel privitor la *Continuitatea daco-românilor în ţinutul carpato-dunărean şi formarea poporului român*, pentru a nu le pomeni decît pe acestea.

Notaţii succinte dar pline de conţinut întăresc sau explică aprecieri şi atitudini ale unor istorici, în legătură cu anumite fapte şi evenimente (am aminti, spre exemplu, observaţiile ce se fac cu privire la părerile lui I. Bogdan referitoare la slavi — p. 180—181, cele cu privire la *descălecare*, p. 220 ş.a.). Am semnala, în egală măsură, utilitatea capitolului ultim, referitor la *Contribuţia poporului român la ştiinţa, tehnica, literatura şi arta omenirii*.

Bibliografia selectivă, adăugată la sfîrşitul fiecărui capitol, serveşte la completarea informaţiei. De asemenea, ilustraţiile, comentate cu multă grijă şi precizie, sporesc firesc interesul cititorilor. În egală măsură, tabelele cronologice sînt deo-

sebit de utile pentru cei ce vor să cunoască date exacte în legătură cu cîrmuitorii pămîntului românesc.

Fireşte — aşa cum au remarcat-o, de altfel şi autorii — pe marginea cărţii se pot face şi observaţii critice. Astfel, s-ar putea reproşa că, uneori, formulările sînt prea lapidare, spaţiul acordat tratării unor probleme mult prea redus, pentru a se putea forma o imagine generală completă; că bibliografia unora dintre capitole, cu tot caracterul selectiv, este incompletă, că se fac aprecieri cu valabilitate generală considerîndu-se numai anumite fenomene caracteristice Ţării Româneşti (p. 512—513), că ordinea unor capitole este inversată (observaţia este valabilă pentru capitolul privind fanarioţii şi acel referitor la perioada 1821—1848). S-ar putea face, desigur şi observaţii de detaliu (Astfel, spre exemplu, cursul lui M. Kogălniceanu nu a fost suprimat. L-a întrerupt el însuşi).

Cu toată existenţa unor asemenea neajunsuri, ele sînt cu totul inerente unei asemenea modalităţi de tratare, ce nu-şi poate propune satisfacerea integrală a tuturor pretenţiilor — chiar legitime fiind ele — formulate de specialişti, lucrarea reprezintă un eveniment editorial şi o reuşită care s-a impus şi rămîne. Voindu-se un omagiu adus făuritorilor istoriei naţionale, cartea reprezintă, totodată, un preţios instrument de cultură şi de educaţie patriotică.

Gh. Platon

AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu, 1817—1891. Biobibliografie*, Editura enciclopedică română, Editura militară, Bucureşti, 1971, LXXXII + 654 p., indice de materii, de persoane.

Apărută la 80 ani de la moartea lui Mihail Kogălniceanu, lucrarea lui Alexandru Zub reprezintă o operă de exemplară conştiinciozitate şi de înaltă erudiţie. Cu o dăruire ce merită cea mai caldă apreciere, distinsul cercetător ieşean a ridicat marii personalităţi a istoriei noastre naţionale un edificiu durabil.

Cercetarea operei lui Kogălniceanu nu defineşte numai profilul unei personalităţi, ci acela al unei întregi epoci, a celei mai importante epoci din istoria noastră, în care s-a constituit naţiunea şi statul naţional român.

Kogălniceanu a acoperit jumătate de veac din istoria României mistuindu-şi, generos, clocotitoarea-i energie în slujba poporului şi a patriei cu ale căror năzuinţe s-a identificat atît de complet, fiind părtaş la toate actele mari ce s-au înfăptuit în secolul trecut. Cunoaşterea acestei imense activităţi este indispensabilă pentru definirea profilului unei întregi epoci în care oameni de talia lui Kogălniceanu, apariţii singulare, erau chemaţi să dea expresie năzuinţelor celor mai arzătoare. Din aceste considerente, lucrarea pe marginea căreia discutăm se înscrie pe coordonate cu semnificaţii mult mai largi, mai generale.

Lucrarea este precedată de o substanţială *Introducere*, în care sînt fixate obiectivele şi metodele de lucru, sînt justificate grupajul şi enumerarea scrierilor, sînt enunţate criteriile generale ce l-au călăuzit pe autor în organizarea cuprinsului, raportul cu lucrările de gen apărute anterior. De asemenea, pentru înlesnirea consultării, la începutul volumului este inserată o *cronologie* cuprinzînd datele esenţiale cu privire la viaţa şi opera lui Kogălniceanu.

Cele două mari părţi ale lucrării, care se referă la *Opera lui Mihail Kogălniceanu* şi la *Lucrări despre opera şi personalitatea acestuia*, cuprind următoarele subdiviziuni :

1) I. *Scrieri literare*, II. *Critică, istorie literară şi culturală*, III. *Scrieri istorice şi social-politice*, IV. *Corespondenţă particulară*, V. *Varia*. VI. *Proiecte, Scrieri probabile*, VII. *Publicaţii editate* şi

2) I. *Lucrări cu caracter general*, *Lucrări despre viaţa şi activitatea lui Kogălniceanu* (apărute pînă în anul 1970).

Incluzînd un număr impresionant de titluri şi referinţe — 8149 — lucrarea nu cuprinde doar o simplă enumerare. În limitele ce şi le-a impus — asupra cărora stăruie în *Introducere* — autorul a încercat şi a reuşit să includă în corpul descriptiv, „elementele necesare pentru urmărirea destinului fiecărei lucrări, din momentul elaborării pînă astăzi" (VIII). De asemenea, cu privire la conţinutul discursurilor sau al articolelor, chiar dacă formulările pot fi considerate, uneori, prea laconice, sînt în schimb, suficient de precise pentru a sugera esenţialul şi a înlesni orientarea cercetătorului. În afară de aceasta, printr-o cercetare sistematică şi unitară, urmărind o reprezentare globală a vieţii şi activităţii marelui om, autorul stăruie asupra unor laturi a căror reliefare este considerată ca indispensabilă „configurării exacte a personalităţii lui M. Kogălniceanu" (XVII). Cercetarea amănunţită a activităţii parlamentare, înlesnită în lucrare printr-o minuţioasă şi pertinentă investigaţie, pledează în acest sens. Pe aceeaşi linie, semnalăm capitolul *Proiecte. Scrieri probabile* care, potrivit aprecierii autorului, *configurează marile ambiţii creatoare ale cărturarului.* Însuşindu-şi ideea în conformitate cu care „există scriitori ale căror promisiuni de operă echivalează cu o operă, existenţa lor neputînd fi concepută în afara acestei proliferări continue de idei şi proiecte sortite în parte irealizării", autorul — făcînd referirile necesare în acest domeniu — împărtăşeşte convingerea că Mihail Kogălniceanu, „asemenea lui Eliade, Hasdeu sau Iorga, trebuie situat în mijlocul marilor sale proiecte şi al impulsurilor creatoare pe care le-a generat" (XXI—XXII).

Consemnînd opera lui Kogălniceanu, „împreună cu referinţele ce atestă răsunetul ei în epocă şi în posteritate", autorul, după propria sa mărturisire, are conştiinţa limitelor *inexorabile* ale lucrării. Desigur, unele lacune sau omisiuni există, este în firea lucrurilor. Exegeţii, dintr-un sentiment de frustrare sau, poate, din nevoia ideală a perfecţiunii, vor face completările de rigoare. Peste toate aceste neajunsuri, care stau, ele însele, la baza strădaniilor continue de investigare, de aflare a adevărului, lucrarea lui Alexandru Zub rămîne o certă realizare. Operă a unui istoric ce posedă, deja, maturitate ştiinţifică şi un larg orizont, *Biobibliografia* reprezintă un auxiliar preţios, un instrument indispensabil pentru cercetările viitoare.

Gh. Platon

POMPILIU TEODOR, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti,* Editura Dacia, Cluj, 1970, L + 477 p.

Preocupările pentru istoriografie, atît pe plan general, cît şi pe plan naţional, au cunoscut, în ultima vreme, o deosebită înflorire. Faptul nu este întîmplător. Într-un moment în care asistăm la o remarcabilă dezvoltare a ştiinţei istorice, este firesc ca cercetătorii să se aplece cu mai multă insistenţă asupra activităţii predecesorilor lor, fie pentru a descifra mai exact trăsăturile evoluţiei disciplinei lor, fie pentru a contribui, şi prin aceasta, la o mai bună înţelegere a dezvoltării generale a societăţii. În acest context, se poate afirma că, mai ales în anii din urmă, istoricii noştri au obţinut notabile rezultate.

Una din ultimele realizări este, neîndoielnic, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti.* Autorul lucrării este bine cunoscut prin preocupările sale istoriografice. Studiile sale au adus apreciate contribuţii la cunoaşterea scrisului nostru istoric din secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, adică a unei etape de bază în dezvoltarea istoriografiei române, ceea ce oferă posibilitatea unei corecte înţelegeri a ansamblului evoluţiei ei.

Evident, încercarea de a oferi o privire generală a istoriografiei române de la începuturile ei şi pînă aproape de zilele noastre comportă încă riscuri, atîta vreme cît multe dintre aspectele ei nu au fost încă elucidate, iar altele sînt controversate. Dificultatea este dovedită şi de faptul că, pînă în prezent, nu dispunem decît de sinteza de relativ mici proporţii, alcătuită de Vasile Maciu,

St. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu și P. P. Panaitescu *(Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucarest, 1964, 99 p). Pregătirea unei asemenea sinteze, de proporții corespunzătoare, este însă o reală necesitate; putem afirma că lucrarea lui Pompiliu Teodor constituie un important pas în direcția pregătirii ei.

Autorul a urmărit să ofere o imagine a evoluției gîndirii istorice românești prin selectarea a ceea ce aceasta are mai reprezentativ. Încercări asemănătoare fuseseră realizate și anterior; acestea au rămas însă fie simple alăturări de texte, necomentate și selectate într-o manieră nu tocmai judicioasă (cum este volumul *Istorici români*, Socec, 1908), fie parțiale (I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania)*. De data aceasta, textele au fost selectate ținîndu-se seama de ansamblul istoriografiei noastre și avîndu-se în vedere toate marile ei momente și personalități. *(Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei, Cronica* lui Macarie, Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce, Constantin Cantacuzino, D. Cantemir, S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior, I. Budai-Deleanu, Aaron Florian, A. Tr. Laurian, Gh. Barițiu, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian, Al. Odobescu, B. P. Hașdeu, Titu Maiorescu, A. D. Xenopol, Gh. Panu, Gr. Tocilescu, I. Nădejde, C. Dobrogeanu-Gherea, D. Onciul, Augustin Bunea, I. Bogdan, C. Giurescu, N. Iorga, V. Pârvan, I. Lupaș, Lucrețiu Pătrășcanu). Trebuie să subliniem, de asemenea, utilitatea deosebită a notelor biobibliografice care însoțesc textele. În felul acesta, cititorul are la îndemînă și un instrument de lucru, de care se simțea atîta nevoie.

Deosebit de prețioasă este, apoi, ampla introducere care deschide lucrarea. De fapt, aceasta constituie o sinteză a istoriografiei noastre, concepută nu ca o expunere didactică, ci ca o discutare a trăsăturilor fundamentale. Interpretările pe care le cuprinde sînt deosebit de sugestive și ele merită să fie reluate într-o dezbatere mai amplă; ne gîndim, de exemplu, la necesitatea și importanța considerării începuturilor analistice ale istoriografiei noastre pentru înțelegerea evoluției ei ulterioare, la aprecierile privind importanța creației istorice a cărturarilor din veacul al XVII-lea, la afirmarea spiritului modern în scrisul istoric românesc etc.

Firește, o lucrare de acest gen poate, prin chiar natura sa, determina anumite discuții privind fie interpretarea unor chestiuni generale (cum este, de pildă, raportul între istoriografia națională și cea universală) sau particulare, fie selectarea istoricilor și a textelor din scrierile lor. Dincolo de aceste discuții însă — prin stimularea cărora lucrarea își adaugă un merit în plus — ***Evoluția gîndirii istorice românești*** rămîne o reușită incontestabilă, avînd meritul nu numai de a oferi o privire de ansamblu asupra istoriografiei noastre (să ne gîndim, de pildă, la deosebita ei utilitate pentru formarea culturii profesionale a viitorilor istorici, cu atît mai mult cu cît studenții de la istorie audiază un curs de istoriografie), ci și de a contribui la dezvoltarea studiilor de istoriografie. Continuarea activității în acest domeniu, pe care autorul o anunță, nu poate fi decît așteptată cu un legitim interes.

V. Cristian

VIORICA MOISUC, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971. 324 p.

Istoriografia românească a obținut, în ultimii ani, rezultate deosebite și în domeniul politicii externe a României din perioada contemporană. Au fost reluate și dezvoltate aspecte majore ale politicii externe în perioada interbelică și la începutul celui de-al doilea război mondial. În afară de articolele, comunicările etc. din presa de specialitate, au apărut importante lucrări de amploare, volume cu caracter monografic și culegeri de studii ce reprezintă contribuții majore la cu-

noaşterea aprofundată a principalelor direcţii, a acţiunilor întreprinse de statul român, într-o etapă sau alta, în relaţiile sale externe [1]. Chiar dacă nu a fost „acoperită“ întreaga politică externă a României din perioada interbelică, chiar dacă mai sînt momente încă netratate sau neanalizate pe larg, trebuie să subliniem că şi acest capitol al istoriei noastre contemporane a cunoscut, în ultimii ani, realizări de seamă.

Pe o bază documentară considerabil lărgită, într-o viziune nouă, au fost discutate aspecte majore ale politicii externe româneşti, scopurile urmărite, metodele utilizate pentru realizarea lor etc.

O atenţie deosebită s-a acordat acţiunilor întreprinse de diplomaţia României în preajma şi la începutul celui de-al doilea război mondial, în cadrul unei situaţii internaţionale extrem de complexe, cu o desfăşurare a evenimentelor într-un ritm foarte rapid.

Această afirmaţie este întărită, odată mai mult, prin apariţia lucrării Vioricăi Moisuc, *Diplomaţia României...* în perioada cuprinsă între Anschluss şi semnarea, în mai 1940, a pactului petrolului cu Germania hitleristă, în condiţiile accelerării procesului de izolare a României pe plan extern.

Este întreprinsă o analiză aprofundată a poziţiei şi a acţiunilor întreprinse de România în direcţia apărării integrităţii teritoriale şi a independenţei naţionale în raport direct cu evoluţia evenimentelor internaţionale : diplomaţia României după Anschluss şi în raport cu ocuparea Cehoslovaciei, tratatele economice din primăvara anului 1939 cu Germania, Franţa, Anglia şi semnificaţia lor, politica garanţiilor, declanşarea războiului mondial şi neutralitatea României, activitatea diplomaţiei româneşti în sprijinul securităţii şi păcii în Balcani, planurile hortiste de anexiune şi ofensiva Germaniei hitleriste pentru acapararea petrolului românesc.

Politica externă a României este tratată şi în legătură permanentă cu evoluţia situaţiei politice interne, cu poziţia diferitelor forţe şi personalităţi politice faţă de obiectivele ce trebuiau urmărite de către diplomaţia românească, de metodele şi mijloacele ce trebuiau utilizate.

Deosebit de utilă şi interesantă poate fi socotită prezentarea, sub titlul *Tendinţe şi orientări în interpretarea politicii externe a României din anii 1938—1940*, a principalelor concluzii la care a ajuns istoriografia românească în ultimii ani şi istoriografia contemporană străină, în special din ultimul deceniu (marea majoritate a lucrărilor străine citate sînt apărute după 1962).

Considerăm că autoarea a reuşit să rezolve cu succes obiectul precizat la începutul lucrării : „Pornind de la stadiul actual de cunoaştere şi de interpretare a politicii externe româneşti din perioada 1938—1940, ţinînd seama de controversele existente, dar şi de punctele de vedere formulate independent de

[1] Dintre acestea, amintim aici, în ordinea apariţiei : Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966 ; Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968 ; Cristian Popişteanu, *România şi Antanta Balcanică*, Editura politică, Bucureşti, 1968 ; *Studii privind politica externă a României (1918—1939)*, Editura militară, Bucureşti, 1969 ; capitolele respective din Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Editura politică, Bucureşti, 1970 ; *Probleme de politică externă a României (1919—1939). Culegere de studii*, Editura militară, Bucureşti, 1971 (o nouă ediţie, completată şi îmbunătăţită, a volumului de studii apărut în 1969) ; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României (1919—1934)*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971 ; Traian Bunescu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena*, Editura politică, Bucureşti, 1971. Aspecte ale situaţiei internaţionale a României şi ale politicii externe sînt tratate în *Marea conflagraţie a secolului XX. Al doilea război mondial*, Editura politică, Bucureşti, 1971. Lucrarea *P.C.R. în viaţa social-politică a României 1921—1944, Culegere de studii*, Editura militară, Bucureşti, 1971 cuprinde şi un studiu intitulat *Concepţia P.C.R. în problemele politicii externe a României (1938—septembrie 1939).*

realitatea istorică şi în contradicţie cu ea, ne propunem să înfăţişăm în cele ce urmează — pe baza unui volum relativ mare de documente, în parte inedite, din arhive româneşti şi străine, şi a unei informări bibliografice ce tinde a fi cît mai largă — activitatea diplomatică a României în conjunctura creşterii primejdiei de agresiune în Europa centrală şi de sud-est din partea Germaniei hitleriste în ajunul celui de al doilea război mondial şi în timpul primului an de război, pînă în mai 1940“ (p. 27).

Volumul *Diplomaţia României...* impresionează, în mod deosebit, prin documentaţia bogată şi variată : documente semnificative din arhivele româneşti şi străine (în special germane), colecţii de documente diplomatice străine editate în ultimii ani, memoriile, scrisorile, însemnările unor oameni politici şi diplomaţi români, memoriile unor comandanţi militari şi diplomaţi străini, presa timpului etc.

Chiar dacă se adresează mai cu seamă specialiştilor, cartea Vioricăi Moisuc, departe de a fi aridă, îmbină armonios rigorile stilului ştiinţific cu expunerea clară, cursivă a faptelor, rezultînd o lucrare unitară, atît prin conţinut cît şi prin maniera de tratare a problemelor.

Avînd în vedere rezultatele obţinute de autoare precum şi profilul tematic al volumului, credem că era bine să cuprindă şi un *rezumat* în principalele limbi de circulaţie mondială.

Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938 — mai 1940 constituie, fără îndoială, o realizare importantă a istoriografiei noastre contemporane, o lucrare fundamentală în domeniul cunoaşterii politicii externe a României dintr-o perioadă cu adînci implicaţii, şi nu numai imediate, pentru evoluţia a numeroase state şi popoare.

Ion Agrigoroaiei

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL“, VIII (1971), XXV + 554 p.

Publicaţie de înaltă ţinută ştiinţifică, bucurîndu-se de frumoase aprecieri atît în ţară, cît şi în străinătate, Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol“ din Iaşi oferă, prin cel de al VIII-lea tom, o nouă şi valoroasă contribuţie la dezvoltarea ştiinţei noastre istorice. Cu regretul că, din motive de spaţiu, nu putem să argumentăm pe larg afirmaţia, vom încerca să o ilustrăm totuşi printr-o succintă trecere în revistă a materialelor incluse în acest din urmă număr.

Seria lor este deschisă de articolul semnat de Gh. Buzatu, *N. Iorga (100 de ani de la naştere)* (p. XIII—XXV). Deşi este vorba de un material comemorativ, autorul (care, împreună cu N. Grigoraş, a îngrijit şi volumul *Nicolae Iorga. Omul şi opera*, Ed. Junimea, 1971) a redat remarcabila personalitate a lui Iorga într-o manieră care, întrunind toate atributele acestui gen de lucrări, este, în acelaşi timp, ştiinţifică. Tot marelui istoric îi este consacrat şi articolul lui D. Ciurea, *N. Iorga şi problemele cercetării istorice (p. 375—378)*, privind contribuţia sa la dezvoltarea disciplinei noastre.

Acelaşi D. Ciurea semnează studiul *Diplomatica latină în Ţările române. Noi contribuţii* (p. 1—25). Datele prezentate aici, însoţite de facsimile, oferă posibilitatea unei mai bune cunoaşteri a modului în care cancelariile domneşti din Moldova şi Ţara Românească au utilizat limba latină în secolele XIV—XVII, ca şi, adăugăm, a unor aspecte ale culturii noastre vechi.

Într-un domeniu care, datorită unor mai vechi preocupări, îi este deosebit de familiar, I. Caproşu este autorul unui substanţial studiu, *Camătă şi cămătari în Moldova în epoca fanariotă* (p. 27—59), ce aduce importante contribuţii la cunoaşterea situaţiei financiare din această perioadă, ceea ce oferă şi o premisă pentru o mai exactă înţelegere a situaţiei generale a societăţii moldovene din veacul al XVIII-lea.

Într-un alt studiu, V. Russu şi D. Vitcu, *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870)* (II) (p. 61—98), a cărui primă parte a fost publicat în numărul anterior al aceleiaşi publicaţii, este abordat un important moment din perioada instabilităţii guvernamentale, analiza pe care o fac autorii constituind o importantă contribuţie la cunoaşterea situaţiei politice a României anilor 1866—1871.

Se impun, de asemenea, atenţiei studiile datorate lui N. Grigoraş, cunoscut specialist în domeniul instituţiilor medievale, *Abuzurile şi corupţia membrilor aparatului de stat feudal din Moldova. Sec. XV—XVII*, (p. 99—117), V. Ciobanu, *Aspecte ale relaţiilor comerciale dintre Moldova şi Polonia în secolul al XVIII-lea* (p. 119—144) — cu care autorul continuă utila investigare a raporturilor moldo-polone — şi Alexandru I. Gonţa, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală* (p. 145—157), conţinînd interesante precizări.

Importante contribuţii sînt aduse şi în domeniul istoriei moderne de Ecaterina Negruţi-Munteanu, *Sfatul administrativ al Moldovei între anii 1832 şi 1862* (p. 159—199), Adrian Macovei, *Unificarea vamală între Moldova şi Ţara Românească*. I (p. 201—244), Corneliu Istrati, *Despre gospodăria moşierească din regiunea de munte a Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea* (p. 245—260). Bazate pe un foarte bogat material documentar, în cea mai mare parte de arhivă, amintitele studii au permis formularea unor solide concluzii asupra problemelor pe care le abordează.

Merită subliniată, de asemenea, tendinţa de a lărgi baza documentară prin apelul la surse externe, prezentă în temeinicele studii datorate lui Constantin C. Angelescu — care utilizează informaţii existente în arhivele din Merseburg —, *Despre ultima fază a luptei pentru Unire în Moldova* (p. 261—278) şi L. Boicu, *Raporturile româno-poloneze oglindite în memoriile lui Wladislaw Czartoryski* (p. 279—286), privind importanta perioadă a anilor 1860—1864.

Dintre materialele referitoare la istoria contemporană amintim, mai întîi, studiile lui I. Agrigoroaiei, *Programul Partidului naţional-liberal din perioada 1918—1921 şi unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naţionale* (p. 287—298) şi I. Saizu, *Contradicţii între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)* (p. 299—316), ambele cuprinzînd importante contribuţii privind raportul între politic şi economic în perioada interbelică. Un interesant aspect al politicii externe din aceeaşi perioadă, mai puţin cunoscut pînă acum, este abordat de J. Benditer şi I. Ciupercă, *Relaţii româno-germane în perioada 1828—1932* (p. 317—330). Pe baza unor noi surse documentare, L. Eşanu şi C. Botez subliniază *Tradiţiile revoluţionare ale muncitorimii ceferiste ieşene* (p. 331—341), în vreme ce D. Şandru şi Gh. I. Florescu întreprind o amănunţită analiză privind *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale* (p. 343—374), studiu care permite nu numai cunoaşterea tehnicii agricole, ci şi înţelegerea unor fenomene social-economice.

Importante informaţii sînt incluse şi în rubrica „Documentar", care cuprinde materialele lui D. Constantinescu, *Documente moldoveneşti din secolul al XVII-lea (1642—1698)*, (p. 379—396) — publicate şi în facsimil —, Paul Mihail şi I. Caproşu, *Despre ceremonialul domnesc* (p. 397—399) — cu precizări privind informaţiile oferite de *Condica* logofătului Gheorgachi —, ca şi N. Soicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1348—1711)*, (p. 401—424), minuţios şi util instrument de lucru.

Chiar şi această sumară trecere în revistă subliniază, credem, varietatea şi importanţa materialelor pe care le include tomul la care ne referim, reflectare a fructuoasei munci desfăşurate la Institutul de istorie şi arheologie din Iaşi, ai cărui cercetători semnează majoritatea materialelor, ci şi a eforturilor redacţiei de a da „Anuarului" un înalt nivel ştiinţific. În legătură cu aceasta, nu putem încheia fără a aminti şi consistenţa rubricilor de recenzii (p. 425—494) şi note bibliografice (p. 495—548), care se ilustrează nu numai prin multitudinea referinţelor, ci şi, mai ales, prin spiritul lor critic. Se poate aprecia, astfel, că tomul

la care ne-am referit, completat cu o cronică a vieții științifice, constituie, sub toate raporturile, o frumoasă reușită.

V. Cristian

REVUE BELGE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE (BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR NIEUWSTE GESCHIEDENIS), III, 1972, nr. 1—2.

Revista belgiană de istorie contemporană (de fapt modernă și contemporană), condusă cu autoritate și competență de binecunoscutul istoric Prof. Dr. Jan Dhondt, șeful Seminarului de istorie contemporană de la Universitatea din Gand, abordează o gamă variată de probleme ale istoriei țării dintre Ardeni și Marea Nordului.

Și în anul acesta, în numerele 1 și 2 sînt surprinse aspecte semnificative și mai puțin cunoscute privind: economia, viața socială și politică a Belgiei. Demnă de remarcat este preocuparea colaboratorilor și a colectivului redacțional (format din tinerii istorici D. E. Devresse, E. Witte și R. van EEnoo) de a prezenta atît dezbaterea unor probleme generale ale istoriei Belgiei, cît și probleme de istorie regională. Sînt semnificative, în acest sens, contribuțiile revistei în discutarea și elucidarea unor probleme economice, precum și explicațiile care se dau cu privire la dezvoltarea spectaculoasă a economiei belgiene la începutul secolului al XIX-lea. Pe această linie se încadrează articolul semnat de J. Laureyssens, *Le crédit industriel et la Société Générale de Pays-Bas pendant le régime hollandais (1815—1830)*, (p. 119—140). Materialul, edit și inedit, permite autoarei prezentarea unui aspect mai puțin studiat, acela al evoluției acestei societăți, prima de acest fel din Belgia. Sînt prezentate cît se poate de edificator, pe lîngă modalitățile și mijloacele de activitate ale societății și cadrul politic al perioadei, dată fiind tocmai unirea Belgiei cu Olanda, realizată în anul 1815.

Așa cum s-a arătat, revista se preocupă de probleme ale istoriei regionale și locale încadrate în marile evenimente ale istoriei Belgiei. Sînt prezentate chestiuni privind dezvoltarea unor orașe belgiene, probleme politice care au preocupat în egală măsură oamenii politici dar și mase mai largi. Demne de remarcat sînt studiile semnate de J. M. De Vuyst-Hendrix, *Un conflit de caractère moyenageux au XIX-ème siècle...*., (p. 169—187) și A. M. Wegnez, *L'opinion liégéoise et la remilitarisation de la Rhénanie*, (p. 51—72).

Primul studiu este consacrat unui îndelungat proces purtat de locuitorii satului Oigines-en-Tiérache cu diferiți seniori, pentru exploatarea și stăpînirea pădurii Tiérache. Încadrat perfect în cadrul marilor evenimente care au dominat istoria Belgiei în secolele XVIII și XIX, studiul răspunde unor imperioase necesități de clarificare a problemelor de istorie economică a Belgiei.

Al doilea studiu prezintă atitudinea opiniei publice din marele oraș belgian Liège față de remilitarizarea zonei rhenane. Plecînd din ziua de 7 martie 1936, autoarea urmărește, prin intermediul presei, cum a reacționat populația din Liège, oraș apropiat de granița cu Germania, față de acest eveniment.

În cele 240 de pagini, „Revue belge d'histoire contemporaine" cuprinde, alături de studii și articole, numeroase cronici, recenzii și prezentări.

Prin tematica abordată, prin colaborarea prestigioasă de care se bucură, revista se situează în rîndul prețioaselor surse de informare pentru toți cei care se interesează de istoria acestei minunate țări.

Nu putem încheia această succintă prezentare fără a face precizarea că, materialele cuprinse în revistă sînt scrise, unele în limba franceză iar altele în limba flamandă. Noi ne-am referit la cele scrise în limba franceză.

A. Filimon

LES CAHIERS DE TUNISIE, Tome XVIII, 1970, nr. 1—4.

Facultatea de litere şi ştiinţe umanistice din Tunis îşi face simţită prezenţa în cadrul tinerei istoriografii africane şi cu revista „Les cahiers de Tunisie".

Colectivul redacţional, format din consacraţi oameni de ştiinţă tunisieni valorifică cu multă competenţă articole şi studii privind istoria Tunisiei, probleme ale Maghrebului şi lumii arabo-islamice, ale lumii mediteranene.

În anul 1970, revista rezervă un vast spaţiu unui eveniment deosebit de important : colocviul tunisiano-spaniol consacrat relaţiilor politice, economice şi culturale între cele două ţări. Colocviul s-a desfăşurat în zilele de 21—24 martie 1969 şi s-a bucurat de prestigioasa participare a specialiştilor tunisieni şi spanioli. Parte din comunicările prezentate sînt publicate în numerele 1 şi 2 ale revistei. Pe baza unor date inedite, din arhivele spaniole şi tunisiene, sînt prezentate elemente noi privind evoluţia raporturilor dintre cele două ţări, începînd din secolul al VIII-lea.

Relaţiile Tunisiei cu alte state din Africa, ca şi cu statele europene au atras mai de mult atenţia istoricilor şi specialiştilor şi din alte ţări. Datorită şi revistei „Les cahiers de Tunisie" sînt prezentate o serie de chestiuni privind relaţiile cu Franţa, Marea Britanie şi, recent, cum am arătat, cu Spania. Anul acesta (1970), „Les cahiers de Tunisie" îşi aduce din plin contribuţia la cunoaşterea relaţiilor cu Germania. În cadrul acestei reviste, nr. 3—4, sub semnătura lui Gilbert Gehring, este publicat articolul *Les relations entre la Tunisie et l'Allemagne avant le protectorat français.* Bazat pe o foarte serioasă documentare, în arhivele din Potsdam, Paris, Bonn şi Tunis, studiul face o amplă prezentare, atît a relaţiilor directe dintre cele două ţări, cît şi a politicii germane în Africa de nord.

Revista cuprinde, de asemenea, recenzii, cronici şi note.

Eforturile depuse de colectivul de redacţie, pentru a face cunoscută istoria Tunisiei, sînt elocvente şi prin larga circulaţie de care se bucură revista. Aceasta se explică prin maniera de prezentare a problemelor, prin interesul tot mai mare pentru istoria Africii la a cărei cunoaştere „Les cahiers de Tunisie" îşi aduce o reală şi însemnată contribuţie.

A. Filimon

WERNER BAHNER, *Nicolae Bălcescu (1819—1852), ein rumänischer revolutionärer Demokrat im Kampf für soziale und nazionale Befreiung,* Sitzungsberichte des Plenums und der problemgebundenen Klassen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1/1970, Akademie-Verlag, 24 p.

Werner Bahner, romanist din Berlin, a dobîndit o excelentă reputaţie, chiar şi dincolo de graniţele Republicii Democrate Germane, nu numai pentru cunoştinţele sale aprofundate despre limba, istoria şi cultura popoarelor romanice, ci şi ca un specialist pentru istoria ideologiei europene în veacul al XIX-lea. Lucrarea ce recenzăm îndreptăţeşte această reputaţie.

Întrucît Bălcescu, în mod regretabil, este puţin cunoscut în Republica Democrată Germană, Bahner începe prin a schiţa biografia revoluţionarului român, întemeindu-se pe numeroase lucrări publicate în România şi pe o teză de doctorat prezentată la Universitatea din Leipzig [1]. Principala străduinţă a autorului consistă în a pune în evidenţă contribuţia deosebit de importantă a lui Bălcescu la trezirea şi întărirea sentimentului naţional român. El preţuieşte la justa lor valoare lucrările istorice ale revoluţionarului democrat şi subliniază convingerile acestuia că istoria este făurită de masele populare şi că scrierile istorice sînt menite să înlesnească, pe baza experienţei din trecut, soluţionarea problemelor actuale şi a celor

[1] Claus Bochmann, *Beitrag zur Bestimmung des politisch-sozialen Weltbildes des rumänischen revolutionären Demokraten Nicolae Bălcescu,* Dissertation Philosophisch-philologische Fakultät, Karl-Marx-Universität, Leipzig, 1966 (manuscris).

viitoare. În legătură cu această concepţie a lui Bălcescu, Werner Bahner analizează critic scrierile istoricilor aşa-zis pozitivişti care au învinuit pe Bălcescu de a fi făurit concepţia sa istorică sub înrîurirea numai a epocii în care a trăit. Werner Bahner consideră pe Kogălniceanu şi pe Bălcescu ca pe fondatorii istoriografiei române moderne, bazată pe metoda ştiinţifică. Lucrarea neterminată a lui Bălcescu, *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul*, este, după părerea lui Werner Bahner, „cea mai importantă operă istorică din acea epocă“ (p. 14).

Autorul este de părere că elementul hotărîtor al însemnătăţii personalităţii lui Bălcescu este că el a considerat eliberarea naţională ca fiind întotdeauna strîns legată de progresul social. Bălcescu s-a deosebit de istoricii romantici ai vremii sale, întrucît, mai mult decît aceştia, el a susţinut că eliberarea naţională nu putea rezulta decît din rezolvarea consecvent antifeudală a chestiunii agrare. Bahner atrage atenţia că această convingere a lui Bălcescu a fost cunoscută de Karl Marx, care a menţionat-o în primul volum al *Capitalului*[2]. Totodată, Bahner constată că Bălcescu n-a plănuit niciodată o organizaţie socială mai înaintată decît cea burghezo-democrată ; el n-a privit problema socială prin prisma intereselor clasei muncitoare ; transformarea gospodăriei agricole în proprietate colectivă n-a făcut obiectul preocupărilor sale. Semnalînd această importantă limită, Bahner se deosebeşte de acei istorici care proslăvesc personalităţile burgheze progresiste, fără a ţine în seamă punctul de vedere de clasă.

În lucrarea ce recenzăm sînt puse în evidenţă însuşirile excepţionale ale lui Bălcescu de a analiza foarte just situaţia concretă istorică şi socială a ţării sale şi de a stabili sarcinile necesare cele mai urgente de împlinit pentru epoca aceea. Bălcescu a considerat că înlăturarea desăvîrşită a regimului feudal şi constituirea statului naţional erau două obiective indisolubil legate. Pentru realizarea acestor scopuri el a luptat, fără a admite vreun compromis. Îmbinarea programului social cu cel naţional l-a împiedicat să alunece pe panta naţionalismului burghez. Bahner apreciază că Bălcescu, cu această viziune a viitorului şi ţinînd seamă de consecinţele ei revoluţionare, a depăşit pe prietenii lui încadraţi atunci în lupta burghezo-democrată, precum şi pe tovarăşii lui de idei din Europa apuseană, ca Giuseppe Mazzini şi Jules Michelet.

Dacă Werner Bahner, înfăţişîndu-ne viaţa şi opera lui Bălcescu, n-a contribuit, prin informaţii noi, la sporirea cunoştinţelor noastre, el are totuşi meritul că, folosind cele mai importante rezultate ale cercetătorilor români, precum şi alte lucrări şi izvoare, ne-a dat o apreciere de ansamblu a activităţii marelui revoluţionar, descriind personalitatea acestuia cu multă măiestrie.

Margot Hegemann

---

[2] Werner Bahner se întemeiază pe lucrarea lui G. Zane, *Marx şi Bălcescu*, Iaşi, 1927.

Nr. colilor de tipar 7,5
Tiraj 650 broşate

Întreprinderea poligrafică Iaşi
str. Vasile Alecsandri nr. 6
comanda nr. 264
R. S. România